
3 1761 08150207 2

DE GESCHIEDSCHRIJVER HERODIANUS EN ZIJN BRONNEN.

DE GESCHIEDSCHRIJVER HERODIANUS EN ZIJN BRONNEN,

EEN POGING TOT ANALYSE VAN ZIJN WERK

DOOR

DR. J. C. P. SMITS.

N. V. BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
VOORH. E. J. BRILL. LEIDEN.
1913.

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VOORHEEN E. J. BRILL.

AAN DE NAGEDACHTENIS

VAN MIJN LEERMEESTER

wijlen Prof. Dr. I. M. J. VALETON.

OVERZICHT VAN DEN INHOUD.

Als iets Herodianus persoonlijk is toe te kennen, zijn het de ingelaschte brieven en redevoeringen. Het historisch gedeelte van den inhoud er van vindt men echter in den regel ook in het eigenlijke geschiedverhaal en er zijn bovendien een paar stukken onder van sterk afwijkend karakter. Daarom moet met het uitspreken van een oordeel gewacht worden (pp. 22—25). Zeker elders gevonden zijn aanteekeningen van mythologischen aard en dergelijke. Maar dat doet bij een geschiedschrijver weinig ter zake (pp. 25—26). Gewichtig daarentegen is, dat twee historische excursies aan Dio doen denken. Ook in den loop van het verhaal vindt men aanduidingen, waaruit men besluiten mag, dat Herodianus Dio heeft gekend (pp. 26—33). Dat neemt niet weg, dat men de overeenstemming tusschen Herodianus en Dio in den regel met BAAZ uit het gebruik eener gemeenschappelijke bron heeft af te leiden (pp. 33—35). Doordat BAAZ zich tot een vergelijking van Herodianus en Dio beperkt heeft, zijn zijn resultaten weinig positief en zelfs gedeeltelijk niet houdbaar. Verder komt men, wanneer men de Vitae der Historia Augusta in het onderzoek betrekt. Mijn standpunt in de Historia-Augusta-kwestie (pp. 35—39). Eenige parallelplaatsen uit Herodianus, Dio en de Historia Augusta. Vooral de overeenstemming tusschen Dio en de Historia Augusta is opvallend (pp. 39—44). Dat Herodianus minder sterk aan het excerpt der Historia Augusta (uit Marius Maximus) herinnert, komt doordat hij omwerkte (pp. 44—51). Hij ziet er soms zelfs niet tegen op, de historische nauwgezetheid uit het oog te verliezen (pp. 51—53). Toch is te bewijzen, dat hij evenals Dio den in de Vitae geëxcerpeerden auteur moet gebruikt hebben (pp. 53—59). Dadelijk in lib. I, waarin hij de regeering van Commodus verhaalt,

begint Herodianus hem te volgen. Minder makkelijk is vast te stellen, tot waar hij zich door hem heeft laten leiden. BAAZ, die veronderstelt tot den dood van Macrinus, gaat niet ver genoeg (pp. 59—62). Eerst in het begin van het zesde boek van Herodianus vinden we immers een scheur. Bovendien is ook nog na den dood van Macrinus dezelfde overeenstemming tusschen Herodianus, Dio en de Historia Augusta op te merken, als tot daar (pp. 62—67). Niet slechts deze overeenstemming wordt door mijn hypothese verklaard. Ze doet ook een oplossing aan de hand voor drie andere vraagstukken: de compositie van lib. VI van Herodianus, het einde van Dio's werk, het eigenaardige karakter der Vita Alexandri (pp. 68—71). Uit dezelfde bron als het verhaal van het eerste deel van Herodianus' werk (I—VI. 1) is ook de inhoud geput van de ingevoegde „stukken", voor zoover hij van historischen aard is, zelfs al keert hij een enkele maal in het verhaal niet terug (pp. 71—76). Nog minder „zelfstandigheid" toont Herodianus in twee brieven en een rede van lib. VI en VIII. Hij begint vermoeid te worden en volgt een nieuwe bron, die hij minder behoeft om te werken (pp. 76—78). Met verwerping namelijk van het resultaat van het oppervlakkig onderzoek van BAAZ over de drie laatste boeken van Herodianus is aan te nemen, dat deze auteur aan het geheele tweede gedeelte van zijn werk (VI. 2—VIII) één enkele nieuwe bron heeft ten grondslag gelegd en ditmaal eene, die — in tegenstelling tot de andere, waarin hij de stof voor de eerste vijf boeken vond — een bepaald militair karakter had. Alleen in een brok van lib. VII komt Herodianus zelf meer naar voren (pp. 78—90). Van den auteur dezer bron moet men dan ook aannemen, dat het een hooger militair is geweest en wel uit de Illyrische provincies (pp. 90—93). Daarbij past goed het centrifugale karakter van zijn werk (pp. 93—96), dat hij in het Grieksch schijnt geschreven te hebben en waarin hij vermoedelijk heeft geschilderd de gebeurtenissen vooral op krijgskundig, maar toch ook op politiek gebied van het eind van Alexander's regeering tot den ondergang van Maximus en Balbinus (pp. 96—99). Naast Dio en deze twee hoofdbronnen treden andere werken niet op den voorgrond. Wel blijkt Herodianus het werk van den militairen auteur al te kennen, vóórdat hij hem in lib. VI begint te volgen (pp. 99—104).

IV. Wat men heeft te denken over de waarde van het werk van Herodianus als historiebron, pp. 104—108.

INLEIDING.

De litteratuur over het onderwerp, dat ik me voorstel te behandelen, kan men niet bepaald rijk noemen, zeker niet, wanneer men er den overvloed van geschriften mee vergelijkt, die men tegenwoordig, als men zich aan het bestudeeren zet van menig ander vraagstuk, de Oudheid betreffende, heeft door te werken. Grootendeels ligt natuurlijk de verklaring daarvoor in het feit, dat Herodianus, hoe ook langen tijd overschat, het toch niet tot schoolauteur, zelfs niet tot veelgelezen schrijver heeft weten te brengen. Eén van de redenen, waarom men de discussie over de vraag, hoe zijn werk ontstond, nog niet sluiten mag, schijnt me dan ook toe, daarin gezocht te moeten worden, dat men nog niet alle wegen heeft ingeslagen, die mogelijkerwijs tot een probabele oplossing leiden kunnen. Toch springt bij het nagaan der litteratuur duidelijk in het oog, dat we het beoogde doel langzamerhand naderen. 't Is daarom vooral, dat ik een kort overzicht over het tot nu gepubliceerde aan de uiteenzetting van mijn meening wil laten voorafgaan.

Men is er natuurlijk mee begonnen, Herodianus te nemen, zooals hij zich geeft, en zich te laten meesleepen door zijn voor den niet voldoende tot litteraire en vooral historische kritiek gevormden lezer aangenamen verhaaltrant, eigenlijk mag men wel wat verder

gaan en zeggen: zich door Herodianus te laten dupeeren. Dat is VOLCKMANN nog overkomen, die meent, dat hij senator is geweest en met behulp van archiefmateriaal (acta senatus) zijn werk heeft geschreven [1]). Bij DE POBLOCKI heeft men het daarom als een kleine vooruitgang te begroeten, als hij eenige jaren later schrijft: „Herodianum historiam suam maximam partem ex memoria, fortasse etiam ex privatis litteris adumbrasse . . ., aliis vero fontibus ita usum esse, ut singula scripta non semper ad manum haberet, sed in universum quid traderent sciret'', al moet men het ook betreuren, dat hij zoo oppervlakkig aan deze vraag is voorbijgegaan [2]).

Daarna evenwel slaan degenen, die zich Herodianus tot objekt van hun studie kiezen, een geheel anderen weg in. Niet meer zijn persoon en de wording van zijn boek trekt zoozeer hun belangstelling, als de vraag, in hoeverre de afzonderlijke, daarin vervatte mededeelingen en verhalen geloofwaardig zijn en dienstig tot het ontwerpen van een juist beeld der geschiedkundige ontwikkeling. Dat doen ieder op zijn wijs verschillende van BÜDINGER's leerlingen in verhandelingen, die in het door hem uitgegeven verzamelwerk zijn afgedrukt [3]), en terzelfder tijd SIEVERS in een drietal

1) E. VOLCKMANN. De Herodiani vita, scriptis fideque. Diss. Regimonti Pr. 1859. pp. 6 vv., 14 v., 21. In het algemeen is deze verhandeling buitengewoon oppervlakkig en verraadt ze volmaakt gemis aan kritischen zin. De lezing is alleen dan aan te bevelen, wanneer men wil zien, welken sprong voorwaarts de Herodianusstudie heeft gedaan door het werk van de dadelijk te bespreken onderzoekers.

2) J. DE POBLOCKI. De Herodiani vita, ingenio, scriptis. Diss. Monasterii. 1864. p. 19. Overigens is ook deze studie — afgezien van de enkele juiste opmerkingen, die men recht moet laten wedervaren — meer vermakelijk om de romantische invallen en traktaatjesgedachten, dan belangwekkend.

3) Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte herausgegeben von Dr. MAX BÜDINGER. Leipzig 1868—70. De bedoelde verhandelingen zijn: JOHANNES

in den Philologus opgenomen opstellen [4]). Hun resultaten vindt men in hetzelfde tijdschrift door DUNCKER beoordeeld [5]). Het goede, dat deze studierichting voor de kwestie, die ons zal gaan bezighouden, heeft gehad, zie ik daarin, dat ze Herodianus' autoriteit heeft geschokt en dat men sindsdien er meer toe overgaat, zijn werk te leggen naast de overige ons bewaarde litteratuurresten uit de Oudheid, die zijn tijd bespreken, en een vergelijking daarmee tot grondslag voor verdere onderzoekingen te maken.

Zoo komt HÖFNER in zijn korten tijd daarna uitgegeven studies over de geschiedenis van keizer Septimius Severus [6]) tot een onderstelling, die, al is ze dan ook, zooals hij ze geeft, verre van juist, toch op waardeering aanspraak maken mag. De berichten namelijk onzer verschillende bronnen naast elkaar houdende, ziet hij de opmerkelijke overeenstemming niet voorbij, die er tusschen hen bestaat, en te recht aannemende, dat die een verklaring behoeft, zoekt hij die eensdeels in den invloed, die van Dio en Herodianus is uitgegaan op de lateren, anderdeels daarin, dat Herodianus Dio's werk zou hebben gekend.

Wat het eerste betreft, lijkt het me minder gelukkig, te denken, dat Dio door de Scriptores Historiae Augustae is geëxcerpeerd, [7]) waarvoor zooals HÖFNER

ZÜRCHER. Commodus, ein Beitrag zur Kritik der Historien Herodians; JOHANN JACOB MÜLLER. Der Geschichtschreiber Marius Maximus; KARL DÄNDLIKER. Die drei letzten Bücher Herodians.

4) Philologus XXVI. pp. 29—43, 253—270; XXXI. pp. 631—666.

5) Philologus XXXIII. pp. 156—185.

6) M. J. HÖFNER, Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers L. Septimius Severus und seiner Dynastie. I. Giessen. 1875.

7) Dat is ook de meening van SCHWARTZ (PAULY-WISSOWA. Real-Encyclopädie III. p. 1720: „Dio hat zunächst keine Wirkung ausgeübt — Herodian und die Historia Augusta ignorieren ihn —, ist aber für die Byzantiner zum

zelf zegt, elk direkt bewijs ontbreekt (pp. 19 v.). De overeenstemming, die zonder eenigen twijfel voorhanden is, wordt beter op een andere wijs verklaard: door bij Dio bekendheid met de hoofdbron van het eerste deel der Historia Augusta aan te nemen. Dat geldt, hoewel minder absoluut, ook ten aanzien van Herodianus, die tot aan de (evenals de volgende levens) in bijzonder sterke mate aan zijn boek herinnerende Vita Maximinorum slechts sporadisch zelf is geraadpleegd en zóó, dat men zonder veel moeite de plaatsen, waar dat gebeurd is, kan aanwijzen (cf. Höfner pp. 27 vv. en n. 12).

Aan den anderen kant bestrijd ik geenszins, dat Dio's geschiedwerk aan Herodianus bekend is geweest. Afgezien nog van de desbetreffende aanduidingen, die, zooals ik zal uiteenzetten, bij Herodianus zelf te vinden zijn, pleit daarvoor ook een vergelijking van den tijd, waarin de een en de ander geschreven heeft, vooral als men met mij voor Herodianus aan het jaar 250 denkt. Maar verkeerd was het van Höfner, dit feit voorop te stellen, als verklaring voor de verwantschap dezer schrijvers (pp. 13, 26 v. en nog herhaaldelijk in het volgende), zoodat hij ook zelf zijn hypothese heeft moeten ondermijnen door de restrictie, daarin gelegen, dat hij meent, dat Herodianus Dio niet bij het schrijven van zijn werk raadpleegde, maar vroeger gelezen had [8]), een restrictie, die op zich zelf niet kwaad is,

kanonischen Darsteller der römischen Geschichte geworden."), met wien ik het echter ten aanzien van de verhouding tusschen Dio en Herodianus niet eens ben.

8) „Diese (die zeitgenössische Geschichte des Cassius Dio) hatte er nun freilich nicht bei der Abfassung seines Geschichtswerkes vor sich liegen, sondern lange vorher gelesen, und so erklärt sich seine unrichtige Darstellung einzelner Ereignisse und localen Verhältnisse" p. 153.

wanneer men zich slechts de verhouding tusschen Herodianus en Dio minder innig denkt (zooals ik dat bijv. doe), maar te recht door BAAZ (in zijn nog te bespreken verhandeling p. 5) wordt gebruikt als wapen tegen de verstrekkende hypothese van HÖFNER. Tot slot nog de opmerking, dat het me voorkomt, dat HÖFNER's mistasten vooràl daardoor moet verklaard worden, dat hij tot zijn denkbeelden over onzen auteur is gekomen door de nauwgezette bestudeering van slechts een deel van zijn werk.

Deze fout, aan HÖFNER makkelijk te vergeven, wanneer men in aanmerking neemt, wat het doel zijner studies was, is zwaarder aan te slaan bij KREUTZER, wiens dissertatie [9]) meer in het bijzonder aan de bestudeering van Herodianus is gewijd. 't Ligt toch immers voor de hand — ik kan er vrijmoedig over spreken, omdat ik in mijn over de bronnen voor de geschiedenis van Heliogabalus en Severus Alexander handelende dissertatie ten aanzien van Herodianus dezelfde fout als HÖFNER heb gemaakt —, dat door het onbenut laten van een gedeelte van het ons ten dienste staande materiaal de kans op het vinden van een houdbare hypothese aanzienlijk geringer wordt. KREUTZER nu beperkt zich tot een verhandeling over het eerste van de acht boeken van Herodianus en dat, hoewel Dio een vergelijking tot lib. VI toelaat. En nu is het wel waar, dat het toen in Duitschland gewoonte was, zich met een niet al te omvangrijke dissertatie te vergenoegen — ik zeg dat natuurlijk volstrekt niet met het doel, deze gewoonte te gispen, die zeker òok haar goede zijde heeft —, maar daardoor wordt men toch

9) J. KREUTZER. De Herodiano rerum Romanarum scriptore. Pars I. Bonn. 1881.

niet van de verplichting ontheven, zijn onderwerp af te maken. Laat men dat na, dan stelt men zich aan gerechtvaardigde kritiek bloot.

Intusschen we mogen het hier niet bij kritiek laten. Wanneer namelijk Kreutzer, voor het eerst, naar ik meen, uitdrukkelijk de vraag stelt, of Herodianus niet Marius Maximus (dien hij nog als hoofdbron voor de Vitae van het eerste deel der Historia Augusta beschouwt) heeft gekend en geraadpleegd en deze vraag bevestigend beantwoordt (pp. 16 v., 26 vv., 37), dan moeten we hem dat als een verdienste aanrekenen. Aan den anderen kant heeft hij ook het denkbeeld, waartoe Höfner kwam aangaande het gedeelte van Herodianus' werk, dat over Severus handelt, (dat het namelijk bekendheid met Dio verraadt), als voor het eerste, Commodus' regeering besprekende boek geldend verdedigd en houdt hij zelfs het werk van Dio hier voor de hoofdbron [10]). Als voornaamste criterium beschouwt hij de overeenstemming tusschen Herodianus en Dio in de dispositie der stof [11]). Maar mag men niet a priori het bewijs, dat daarin kan gelegen zijn, gering schatten, de vraag rijst toch ook, of het wel zoo onmogelijk is, als Kreutzer meent, dat juist in

---

10) In zijn dissertatie heeft hij, zooals hij zelf in zijn dadelijk te bespreken verhandeling zegt, bewezen, „dass Herodian in der Geschichte des Commodus dem Dio fast auf Schritt und Tritt, dem Marius Maximus ab und zu gefolgt ist" (p. 220).

11) „Si igitur quaerimus, utrum ex illis scriptoribus Herodianus maxime secutus sit, certissime verum investigari posse confido, si contemplamur, Dioni an Mario Maximo in rerum ordinatione similiorem se praebeat. Ex quibus scriptoribus alius alio genere scribendi usus erat: Dio in modum annalium, qui dicuntur, temporum ordinem secutus est, cum Marius Maximus, illa ratione neglecta, materiam ita ordinaret, ut, quae ad originem Imperatoris, quae ad mores, quae ad vitam privatam, quae ad publicam pertinerent, separatim enararet" pp. 17 v.

de bron der Vitae deze dispositie voorhanden is geweest. Ik weet zeer wel, dat er algemeen een scherpe grenslijn wordt getrokken tusschen het chronologisch geordende verhaal en het „per species" [12]) gedisponeerde. Of evenwel de scheiding zoo schematisch is, als men het voorstelt, waag ik te betwijfelen, wanneer ik HEER [13]) naar een chronologische kern en SCHULZ [14]) naar het „sachlich-historische Exzerpt" zie zoeken in dezelfde Historia-Augusta-vitae, die, naar ik met de ouderen aanneem, in hoofdzaak teruggaan op Marius Maximus, aan wien KREUTZER — en hij staat daarin niet alleen — de stofdispositie „per species" toedenkt.

Ik moet hier nog aan toevoegen, dat KREUTZER een jaar later een poging heeft gedaan, zijn verzuim, waarvan hij zich zelf ook wel blijkens den titel van zijn dissertatie („Pars I") bewust was, goed te maken. Maar 't is bij pogen gebleven. Want in zijn bijdrage voor den aan ARNOLD SCHAEFER aangeboden bundel „Historische Untersuchungen" [15]) is hij er evenmin toe gekomen, zijn onderzoek over het geheele werk van Herodianus uit te strekken. Hij heeft zich tot de bespreking van dat deel van het tweede en derde boek beperkt, dat over Severus' optreden tot zijn overwinning over Albinus handelt, zoodat hij niet eens, daar hij de regeering van Pertinax overslaat, aansluiting heeft gezocht aan zijn vroegere verhandeling. En ook

---

12) Deze uitdrukking wordt, zooals men weet, door Suetonius (Augustus 9) gebruikt.

13) J. M. HEER. Der historische Wert der Vita Commodi. Philologus Suppl. IX. 1901. pp. 1—208.

14) O. TH. SCHULZ. Das Kaiserhaus der Antonine. In hoeverre SCHULZ' zienswijs in deze van die van HEER verschilt, zet hij p. 173 n. 389 uiteen.

15) J. KREUTZER. Zu den Quellen der Geschichte des Kaisers Septimius Severus (Historische Untersuchungen. ARNOLD SCHAEFER gewidmet. Bonn 1882. pp. 218—238).

in wat hij zegt, is hij niet erg gelukkig geweest. In hoofdzaak is zijn resultaat negatief: Herodianus wendt zich na Julianus' val van Dio af (pp. 224, 225, 229). Wat hij echter meent, dat Herodianus wèl gedaan heeft, vergeet hij duidelijk te zeggen. Men krijgt bepaald den indruk, met een onrijp werk te doen te hebben, gepubliceerd, omdat het nu eens moest. Voor goed geslaagd houd ik het pp. 221 v. betoogde, waarin KREUTZER het feit, dat Herodianus in tegenstelling tot Dio, voordat hij over Severus begint te spreken, uitvoerig verhaalt, hoe Niger er toe kwam, zich tot praetendent op te werpen, in verband brengt met zijne, naar het me voorkomt, niet onjuiste veronderstelling, dat Herodianus „ein Syrer sei und in Syrien einen grossen Theil seines Lebens verbracht habe".

Na KREUTZER schijnt de belangstelling voor de vraag, hoe men zich heeft voor te stellen, dat Herodianus zijn werk heeft geschreven, verflauwd te zijn. Ik ken althans tot aan mijn eigen 1908 verschenen dissertatie en die van BAAZ, die 1909 is gepubliceerd, geen werk, dat zich eenigszins uitvoerig met deze kwestie bezighoudt, behalve de een zeer eigenaardige opvatting verdedigende studies van FUCHS. MENDELSSOHN gaat zelfs zoo ver, den draak te steken met de „fabrorum dissertationum historicarum natio", die Herodianus zijn eeuwen lang bezeten autoriteit ontrooven, en vervolgt dan even ironisch: „Illud tamen mirandum quod, quamvis actum sit de auctoritate, tamen nondum cuiquam ex tot adulescentibus contigit Herodiani non dico fontem sed ne fonticulum quidem nominatim commonstrare: adeo callide homo vafer officinam suam occultavit". Met een vriendelijke en zeer bemoedigende aansporing sluit hij zijn wel wat eenzijdige ontboezeming:

„Unde ne futuris quidem doctoribus desperandum puto, imo patet adhuc largus coniecturis campus inexhaustaque manet divinationum materies" [16]).

Ook Fuchs [17]) schijnt de beteekenis van de hypothesen van Höfner en Kreutzer niet begrepen te hebben. In het algemeen, meent hij, heeft Herodianus geen „officielle Actenstücke" als bron geraadpleegd, maar geeft hij slechts „landläufige Gerüchte" weer: „Er schreibt so, wie etwa ein Mann aus dem Volke nach der Erinnerung über öffentliche Dinge vom Hörensagen spricht, oder ein alter Soldat seine Kriegsgeschichten erzählt, indem er die Wahrheit durch seine eigene Einbildung und die anderer, die bereits darüber gesprochen und das Thatsächliche nach ihrer Weise verändert haben, entfärbt, durchaus ohne Absicht Unrichtiges vorbringend, durch das eigene Feuer seiner Rhetorik erwärmt" (XVIII p. 219). Aan het werk van anderen als bron van onzen auteur denkt hij dus niet, zelfs niet daar, waar Herodianus door zijn eigen weten werd in den steek gelaten: „wo ihm positive Kenntnisse fehlen, setzt er seine allgemein gehaltenen Phrasen ein" (XVIII p. 234). Daarom heeft Fuchs dan ook eene nauwgezette vergelijking met de overige litteratuur voor overbodig gehouden en zoo komt hij er toe, om, zooals hij zegt, voortgaande op den weg, die door Müller op verscheidene plaatsen van zijn werk (Büdinger. Untersuchungen) is aangeduid [18]), een nieuwe

---

16) L. Mendelssohn. Herodiani ab excessu divi Marci libri octo. Lipsiae 1883. Praefatio p. XIX.

17) K. Fuchs. Beiträge zur Kritik der ersten drei Bücher Herodians. Wiener Studien. XVII. 1895. pp. 222—252; Beiträge zur Kritik Herodians (IV.—VIII. Buch). Wiener Studien. XVIII. 1896. pp. 180—234.

18) Fuchs geeft geen nadere inlichtingen. Wie intusschen het werk van Müller kent, weet, dat hier voornamelijk bedoeld moet zijn: Excurs IV.

poging te doen, om „in den Geist und Wert des Schriftstellers einzudringen" door namelijk „den Autor aus seinen eigenen Worten zu beurtheilen, aus der Art der Darstellung und der Anlage des Werkes überhaupt, sowie ja auch aus der Art und Weise mündlicher Berichterstattung nicht selten ein psychologischer Schluss auf die grössere oder geringere Glaubwürdigkeit des Gesagten gezogen werden kann" (XVII. p. 223). Dat deze poging geheel mislukken moest, kon iedereen voorzien, die de antieke litteratuur over het door Herodianus behandelde tijdperk kende en de groote overeenstemming opgemerkt had tusschen de verschillende schrijvers. In alle geval mocht niemand, hoe hij ook overigens over Herodianus dacht, na Höfner en Kreutzer nalaten, zich over de door hen opgeworpen kwesties uit te spreken. De hoofdoorzaak van de mislukking van Fuchs' poging zie ik dus in zijn opzet zelf.

Na deze veroordeeling van zijn richting, als a priori bestemd, om zonder aannemelijk resultaat te blijven, zou ik verder in de inleiding tot deze verhandeling over zijne studies kunnen zwijgen. Ik wil evenwel nog in het kort aanduiden, waarom het me voorkomt, dat ze, al gingen ze niet van een geheel verkeerde veronderstelling uit, toch als zeer zwak moeten gekwalificeerd worden. Ik heb namelijk den indruk gekregen, dat Fuchs zelfs het werk van Herodianus niet genoeg beheerscht. Niet voldoende, om dit oordeel te rechtvaardigen, is het feit, dat hij uit Herodianus III. 5. 3 vv.

Ueber Herodian, vornehmlich Buch II und III (pp. 181—191), een zeer lezenswaardig stukje, waaraan Fuchs dan ook, zooals blijken zal uit een citaat, dat ik onder geven zal, zijn grondgedachte, die hij zeer verkeerdelijk op het heele werk van Herodianus tracht toepasselijk te verklaren, ontleend heeft.

leest, dat Albinus heeft getracht Severus uit den weg te ruimen in plaats van omgekeerd, hoewel de herhaling dezer fout (XVIII pp. 216, 220, 223) terecht ons wantrouwen gaande maakt. Erger is, dat hij de hypothese, waartoe hij gekomen is door bestudeering van de drie eerste boeken, poogt toe te passen op een gedeelte van Herodianus' werk (de regeering van Maximinus), waarvan hij zelf moet erkennen, dat het zich toch eigenlijk er aan onttrekt (XVIII pp. 182, 209). We zullen later zien, dat FUCHS niet zonder reden hier den Herodianus der eerste boeken niet meer terugkent. Maar merkt men op, dat het begin en het einde van een werk in karakter uiteenloopen, dan mag men niet voor het tweede gedeelte aan een verklaring vasthouden, die men voor het eerste heeft opgesteld. Overigens is de hypothese van FUCHS, die Herodianus overal naar een vast schema laat werken: „Stereotype Dispositionen bilden einen namhaften Theil der Personalschilderungen, ferner der Darstellung der Erhebung und des Regierungsantrittes, des Verlaufes der Regierung, endlich des Ausganges der Kaiserregierungen" (XVII p. 224. Cf. XVIII p. 182) [19]), zelfs niet op het éérste gedeelte zóó toepasselijk, als hij het wel voorstelt. Aan de door FUCHS aangenomen Disposition „des Regierungsverlaufes (dieser zerfällt in der Regel in einen auf- und absteigenden Theil)" (XVIII p. 182) onttrekt zich bijv. de regeering van Pertinax, waarin

---

19) Cf. MÜLLER bij BÜDINGER III p. 191: „Alle die betrachteten Eigenthümlichkeiten von Herodians Geschichtschreibung (die Zuspitzung der Gegensätze, die Ausmalung besonderer Bilder, die Einrichtung der Geschichte gleichsam nach Satz und Gegensatz, Strophe und Antistrophe und die Wiederholung gleicher Wendungen und zu Allem hinzu die gewöhnliche Allgemeinheit der Angaben) scheinen uns vorzüglich für einen Rhetor zu passen, und wir glauben beinahe einen solchen in unserm Herodian erkennen zu können."

naar mijn meening Herodianus niet „in harmonischer Theilung zuerst die Momente des Bestandes, im zweiten Theile die Momente des Verfalles entwickelt" (XVII p. 235). De voorstelling immers, als zou eerst het tweede gedeelte van het verhaal van Herodianus ons „die Darstellung der dem Kaiser entgegenwirkenden Kräfte" (XVII p. 237) bieden, is niet alleen maar gekunsteld, doch onjuist. Slechts door den dwang der omstandigheden toch hebben de praetorianen volgens Herodianus Pertinax als keizer aanvaard (II. 2. 9, 10) en in den loop van zijn schildering van Pertinax' regeering vindt hij nog gelegenheid, om op te merken, dat zij niet van meening veranderd zijn (II. 4. 4, 5). Bovendien mag men, wat Fuchs het tweede gedeelte van „Herodians Darstellung der Regierung des Pertinax" (XVII p. 236) noemt — het begint met II. 5. 1 —, niet meer daartoe rekenen, omdat het niets anders bevat dan het zich in een korte spanne tijds afspelende verhaal van zijn val. Voorts is de dispositie der stof in een historiewerk — en als zoodanig beschouwt toch ook Fuchs nog het boek van Herodianus — niet het voornaamste, maar deze zelf. En aan haar wijdt hij al heel weinig aandacht: had Herodianus ze niet, zooals hij ze hebben moest, wel dan vervormde hij ze, ontbrak ze hem heelemaal, dan behielp hij zich met eigen inventie. Boven alles de eens voor al door Herodianus vastgestelde en door Fuchs ontdekte Disposition [20]). Iemand, die zoover zou zijn, moest men

---

20) „Da wird sich nun zeigen, dass Herodian nach bestimmten, vorgefassten Dispositionen arbeitet, d. h. den historischen Stoff nach Rhetorenart in eine feste Form, nicht selten auf Kosten der historischen Wahrheit zwängt und in seinem Stile ein Sammelsurium von typischen Phrasen aufweist, durch das er überall, wo genaue Angaben fehlen oder gar Unrichtiges vorgebracht wird, selbst unter Wiederholung derselben Worte die Lücken der Wahrheit durch Dichtung ausfüllt" (XVII. p. 223).

als geschiedschrijver maar uitschakelen. Zoo valt er dus op het werk van FUCHS nog al wat aan te merken. Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat lichtpunten geheel ontbreken. Maar daar men die mijns inziens in hoofdzaak te zien heeft in losse opmerkingen, meen ik, mijn oordeel samenvattend, te mogen zeggen, dat FUCHS de Herodianuskwestie niet alleen niet nader bij haar oplossing heeft gebracht, maar dat zijn werk zelfs een grooten achteruitgang beteekent.

Wat de stukken van mijn eigen dissertatie [21]) betreft, die zich met Herodianus bezig houden, ik heb indertijd, hoewel ik, mij een onderzoek naar de bronnen voor de geschiedenis van Heliogabalus en Severus Alexander ten doel gesteld hebbende, noch van HÖFNER's werk, noch van dat van KREUTZER kennis genomen had, toch in dezelfde richting naar een oplossing gezocht. En ook heb ik me toen, zooals ik reeds heb aangestipt, schuldig gemaakt aan dezelfde fout, die ik boven bij deze onderzoekers heb aangewezen, het opstellen van een hypothese over een deel van het werk van Herodianus, zonder me door een nauwgezette bestudeering van zijn geheele geschiedverhaal er van overtuigd te hebben, of ik aan deze onderstelling ook zou kunnen blijven vasthouden. Ik zie me daarom thans gedwongen, in meerdere punten van wat ik vroeger verdedigd heb, af te wijken. De methode, waarlangs

21) De fontibus, e quibus res ab Heliogabalo et Alexandro Severo gestae colliguntur. Kerkrade—Heerlen apud N. Alberts 1908. Uitgegaan van de studie der Vitae, ben ik de twee in den titel van deze verhandeling genoemde keizers blijven aanduiden met de daar gebruikte namen, niettegenstaande het vaststaat, dat het niet de officieele geweest zijn. Wat den eersten betreft, wil ik dat voor de duidelijkheid — M. Aurelius Antoninus kan licht tot verwarring aanleiding geven — liever blijven doen. Zijn opvolger echter zal ik voortaan Severus Alexander noemen.

ik er toe gekomen was, houd ik, zooals uit deze verhandeling blijken zal, ook nu nog voor de juiste. Ten slotte wil ik er op wijzen, dat het plan, dat ik thans verwezenlijkt heb, reeds tijdens de studie voor mijn proefschrift bij me is opgekomen en dat ik toen ook al, zooals blijkt uit de vijfde van de aan mijn dissertatie toegevoegde theses [22]), over eenige gegevens beschikte, die me de mogelijkheid der uitvoering er van schenen te waarborgen, al mag ik niet verhelen, dat de lezing van het korten tijd daarna verschenen proefschrift van BAAZ er toe heeft bijgedragen, me in mijn voornemen te versterken.

BAAZ' publicatie [23]), de laatste, die ik hier te bespreken heb, heeft ongetwijfeld één groote verdienste. Hij is de eerste geweest, die zich heeft voorgesteld, voortgaande op den door HÖFNER en KREUTZER ingeslagen weg, te verklaren, hoe we ons de wording van het geheele werk van Herodianus te denken hebben. Minder echter dan de opzet, de sterke zijde van zijn verhandeling, valt de uitwerking van het opgevatte plan te loven. Daarbij heeft BAAZ zich aan fouten schuldig gemaakt, die een herziening van zijn resultaten wenschelijk maken. Daar ik in den loop van mijn betoog herhaaldelijk in de gelegenheid zal zijn, aan te wijzen, in hoeverre de hypothesen van BAAZ dienen gerectificeerd te worden, mag ik me hier er toe bepalen, op te merken, dat hij me voornamelijk daardoor schijnt gefaald te hebben, dat hij, wat het eerste gedeelte van Herodianus' boek aangaat, niet voldoende rekening heeft gehouden met wat ons een vergelijking met de Historia Augusta

---

22) „Auctor Vitae Commodi non ex Herodiano hausit, sed fontem, quo Herodianus usus est, adhibuit."

23) E. BAAZ. De Herodiani fontibus et auctoritate. Berolini 1909.

aangaande dezen schrijver leeren kan — en dat hoewel KREUTZER daarin reeds den goeden weg betreden had —, terwijl hij het tweede gedeelte aan een zoo oppervlakkig onderzoek heeft onderworpen, dat hij wel vermoeden kon, dat het niet afdoende zou zijn.

Ik heb getracht deze fouten te vermijden. In hoeverre het me gelukt is, bij te dragen tot een dieper inzicht in het werk van Herodianus, zij aan de kritiek ter beoordeeling overgelaten, van wier opmerkingen ik bij mijn verdere bestudeering van de geschiedbronnen voor den keizertijd, in de eerste plaats de veelbesproken levens van de Historia Augusta, hoop partij te trekken.

Voor de beoordeeling van een geschiedschrijver is het altijd van gewicht, iets omtrent zijn persoon en levensomstandigheden te weten. Wij zijn echter bij Herodianus daarvoor geheel aangewezen op wat hij ons zelf heeft willen zeggen en dat is al heel weinig; naar alle waarschijnlijkheid niet geheel toevallig. Had hij een schitterende carrière gemaakt, dan zou hij allicht hetzelfde hebben gedaan als Cassius Dio en in den loop van zijn werk wel gelegenheid hebben gevonden, iets omtrent zichzelf te vermelden. Nu hij dat zoo goed als niet doet, mogen we zonder veel gevaar, mis te tasten, aannemen, dat zijn plaats in de maatschappij zeer bescheiden geweest is. Het karakter van zijn werk wijst daar ook op, vooral wanneer men het met dat van Dio vergelijkt, die, wanneer hij zijn eigen tijd genaderd is, tot het geven van memoires overgaat [24].

Zelfs over zijn geboorteplaats en de plaats of plaatsen, waar hij zijn leven heeft doorgebracht, zwijgt hij. Men heeft uit den inhoud van zijn werk meenen te mogen opmaken, dat hij een Syriër of zelfs een Antiochiër moet geweest zijn [25]) en dat is volstrekt

24) Cf. 72. 18. 4.

25) WACHSMUTH (p. 693) neemt evenals KREUTZER (De Herodiano rerum Romanarum scriptore. pp. 7—11) het eerste aan, BAAZ (pp. 80 v.) het laatste, wat reeds vóór hem DÄNDLIKER (BÜDINGER III p. 222) heeft gedaan. Van een geheel andere meening is VOLCKMANN (pp. 8 vv.) en HÖFNER: „Gegen seine Abstammung aus Asien und gegen einen längeren Aufenthalt daselbst spricht seine völlige Unbekanntschaft mit der Geographie dieses Landes" (p. 140). Gesteld dat HÖFNER hier Herodianus juist waardeert, dan is het nog zeer de vraag, of het aangevoerde argument bij een dergelijken schrijver bewijskrachtig is.

niet onmogelijk — Griek, dus in alle geval uit de Oostelijke rijkshelft afkomstig, is hij zeker —. Een bevestiging dezer meening vind ik ook in een plaats uit het derde boek, die ik aldus zou willen vertalen: „die kwaal echter, die uit hun naijver en nijd voortvloeide, is” (van het eigenlijke Griekenland) „overgegaan op de hier bij ons bloeiende steden” (III. 2. 8). Sprake is, zooals uit III. 2. 8—10 en 3. 3—5 blijkt, van steden van Bithynië, Syrië en Phoenicië [26]. Waarschijnlijk maakt zijn werk voorts, dat hij Rome heeft gekend [27]. Meer te weten, of liever te gissen — want het zijn slechts vermoedens — is ons, wat dat betreft, niet gegeven.

En beter ingelicht zijn we ook niet aangaande zijn loopbaan, al zegt Herodianus ook van zich zelf, dat hij het een en ander heeft meegemaakt ἐν βασιλικαῖς ἢ δημοσίαις ὑπηρεσίαις γενόμενος (I. 2. 5). Immers aan vaagheid laten deze woorden weinig te wenschen over. Zoo is het dan ook te begrijpen, dat van den eenen kant Volckmann hem voor een senator houdt, van den anderen von Domaszewski voor een keizerlijk vrijgelatene [28]. 't Eerste is, dunkt me, zeker onjuist — evenmin als Dio zou Herodianus verzuimd hebben ons dat

---

26) Mijn vertaling van καθ' ἡμᾶς wordt gesteund door II. 11. 8, waar Herodianus van de Alpen zegt, dat een tweede gebergte van die grootte niet gevonden wordt ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γῇ. Daar hij daarmee bezwaarlijk op Italië doelen kan — wat zouden zijn woorden dan immers zeggen? —, moet men van deze plaats verder ook aannemen, dat ze naar het Oosten wijst, en ze dus als versterking der boven geuite meening laten gelden.

27) Wachsmuth wijst op III. 8. 10 (p. 693). Of ook I. 15. 4 bewijskrachtig is, betwijfel ik: hier kan navolging (van Dio) in het spel zijn. Zie verder beneden.

28) Volckmann pp. 6 vv., p. 21; von Domaszewski. Archiv für Religionswissenschaft. XI p. 237 n. 1. Cf. verder Sievers. Philologus XXVI p. 30. Kreutzer. De Herodiano rerum Romanarum scriptore. pp. 11—13 en Mendelssohn. Praefatio op zijn Herodianusuitgaaf p. XVIII.

ondubbelzinnig zelf te vertellen —, 't laatste misschien niet. Hoe het echter ook daarmee sta, gelegenheid, om zich inzicht te verwerven in de eigenlijke staatszaken, heeft Herodianus in alle geval ontbroken[29]). Daarentegen heeft hij zich wel handigheid kunnen eigen maken in het uitdrukken van wat hij zeggen wil en is hij ook niet geheel van litteratuurkennis ontbloot[30]). Bedenken we dat, dan valt er wat te zeggen voor het vermoeden, dat hij zijn leven in bureaudienst heeft gesleten. De kwaliteit van secretaris kan hem ook in staat hebben gesteld, verder te komen dan zijn geboorteplaats. Zij verklaart zijn voorliefde voor het inlasschen van zelf gemaakte brieven en redevoeringen en trouwens ook het in het algemeen sterk rhetorische karakter van zijn werk. Op zijn bureau zal hij heel wat oppervlakkige gesprekken en opmerkingen over de politieke gebeurtenissen van den dag hebben gehoord. En zich aldus goed op de hoogte wanende van het tijdens zijn leven voorgevallene, heeft hij, misschien zonder het bepaalde opzet van misleiding, maar dan zeker niet vrij van zelfbedrog, zijn werk kunnen karakteriseeren, zooals hij dat I. 2. 5 doet: *ἃ δὲ μετὰ τὴν Μάρκου τελευτὴν παρὰ πάντα τὸν ἐμαυτοῦ βίον εἶδόν τε καὶ ἤκουσα* (gelezen zou hier, zooals we verder zien zullen, beter op zijn plaats zijn), *ἔστι δ' ὧν καὶ πείρᾳ μετέσχον ἐν βασιλικαῖς ἢ δημοσίαις ὑπηρεσίαις γενόμενος, ταῦτα συνέγραψα*[31]).

29) Terecht teekent dan ook Wachsmuth (p. 693) bij de boven aangehaalde woorden aan: „jedoch schwerlich in höheren Stellen."

30) Cf. Kreutzer. De Herodiano rerum Romanarum scriptore. p. 13 en Mendelssohn. Praefatio p. XVIII.

31) Cf. Fuchs. Wiener Studien XVII. p. 244: „So kommt man denn zu dem Schlusse, dass Herodian nicht etwa absichtlich Unrichtiges oder phantas-

Wat nu zijn *werk* aangaat, om vast te stellen, wat Herodianus bij het schrijven daarvan heeft voorgehad, moeten we ons wel wachten van zijn „inleiding" (I. 1.) uit te gaan. *Inleiding* immers mag men dit caput alleen daarom heeten, omdat het vooraan staat. In werkelijkheid zou men het juister een nabetrachting kunnen noemen, door Herodianus, na zijn boek voltooid te hebben, er vóór gevoegd. Dat leert ons niet alleen het begin van c. 2: τῷ βασιλεύοντι Μάρκῳ θυγατέρες μὲν ἐγένοντο πλείους, ἄρρενες δὲ δύο cett., vergeleken met den *aanvang* van Xenophon's Anabasis, die hier zonder eenigen twijfel door Herodianus is gecopieerd, maar vooral het feit, dat Herodianus, nog na het tweede boek voltooid te hebben, van plan was, zijn werk over een langeren tijd te laten loopen — 70 jaar, zooals blijkt uit II. 15. 7[32]) —, dan hij in zijn

---

tisch Gefärbtes bringt, sondern in gutem Glauben seine Geschichte niederschreibt, selbst beherrscht vom Klatsche der Menge, in der er leibt und lebt, kein Mann strenger historischer Kritik, auch nicht politisch thätig, sondern dem grossen Getriebe der Staatsmaschine fernestehend, aber ein Meister rhetorischen und stilistischen Putzes." Even te voren schrijft FUCHS: „Schon wiederholt wurde im Verlaufe der bisherigen Untersuchung Herodian als der Dolmetsch der öffentlichen Meinung gekennzeichnet." Veel verder gaat VON DOMASZEWSKI, als hij zegt: „Die Neueren haben in ihrer grenzenlosen Bewunderung für Dio und ihrer ebenso grundlosen Verachtung des Herodian, der doch das Leben, wenn auch in niederer Sphäre, widerspiegelt, Herodians Angaben über die Namen des Knaben verworfen" (Archiv für Religionswissenschaft XI pp. 236 v.). Nog onbegrijpelijker, dan dit oordeel van den Heidelbergschen hoogleeraar, is de preciseering er van in noot 1 van p. 237: „Herodian ist nach seinem eigenen Zeugnis 1. 2. 5 ἐν βασιλικαῖς ἢ δημοσίαις ὑπηρεσίαις γενόμενος kaiserlicher Freigelassener gewesen, der teils im Palastdienst, teils in der kaiserlichen Verwaltung beschäftigt wurde. Bedientenhaft ist sein Standpunkt. Aber er hat die Dinge miterlebt. Nun gar als Erzähler steht er turmhoch über Dios dürftiger Schulrhetorik".

32) ἐμοὶ δὲ σκοπὸς ὑπάρχει ἐτῶν ἑβδομήκοντα πράξεις πολλῶν βασιλέων συντάξαντι γράψαι, ἃς αὐτὸς οἶδα. Reeds ZÜRCHER (BÜDINGER. I p. 226) heeft gewezen op de tegenspraak tusschen deze plaats en I. 1. 5, 6. DÄNDLIKER (BÜDINGER. III p. 280) concludeert uit eene vergelijking van beide plaatsen, dat het werk van Herodianus niet voltooid is, en merkt ook terecht op, dat

„inleiding'' belooft, die slechts van de door hem werkelijk behandelde 60 jaar ('t zijn er eigenlijk maar ruim 58) spreekt. Overigens leert ons dezelfde plaats van het tweede boek nog iets anders. Wanneer Herodianus zich daar namelijk tot taak stelt, de geschiedenis van 70 jaar te schrijven, d. w. z. van 180, het begin van de regeering van Commodus, tot 250, dan mogen we daaruit concludeeren, dat het eind van het tweede boek in alle geval nà dat laatste jaar te stellen is[33]). Voorts wijzen ons de woorden ἅς αὐτὸς οἶδα, al behoeft men ze ook niet in al te letterlijken en omvattenden zin te nemen, er op, dat Herodianus zijn werk als bejaard man geschreven heeft, waarbij weer goed past, dat hij zijn oorspronkelijk plan niet heeft kunnen volvoeren, maar het bij zestig jaar heeft moeten laten.

Zien we dus van de „inleiding'' af, dan deelt ons Herodianus voor het eerst iets mee over wat hij in den zin heeft, in de reeds besproken woorden van I. 2. 5. En geheel daarmee stemt overeen het ook reeds besproken slot van het tweede boek. Op beide plaatsen belooft Herodianus een soort memoires: het zelf geziene, gehoorde en beleefde, datgene wat hij

---

het slot ontbreekt. Besproken wordt dezelfde tegenstrijdigheid ook door SIEVERS (Philologus. XXVI p. 30) en door KREUTZER (De Herodiano rerum Romanarum scriptore. pp. 6 v.), die met F. A. WOLF aan een fout der afschrijvers denkt. Meer eigenaardig dan waarschijnlijk is het vermoeden van VOLCKMANN (p. 5).

33) Onjuist is dus, wat WACHSMUTH (p. 693) zegt: „Er wird unter Gordian III (238—244) geschrieben haben, da seine acht Bücher τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας ἱστοριῶν vom Tode Mark Aurels (180) bis zu Maximins Tod (238) reichen". Ook ZÜRCHER's desbetreffende opmerking (BÜDINGER I p. 226) is niet te verdedigen. Goed is daarentegen DÄNDLIKER's aanteekening: „Wenn Herodian II. 15 sagt, er wolle die Geschichten von 70 Jahren schreiben, so schreibt er (. . .) also mindestens unmittelbar nach der Erhebung des Decius (BÜDINGER III p. 232 n. 4).

zelf weet. Dat is echter niets anders dan... laten we maar zeggen naief zelfbedrog. Inderdaad draagt zijn boek een geheel ander karakter. En een beteren kijk op zijn werk en zijn streven krijgen we, wanneer we het publiek, tot hetwelk hij zich richt, in het oog vatten.

Dat hij zich dat als een Grieksch denkt, mag men, daar hij nu eens in die taal schrijft, als van zelf sprekend beschouwen. Van belang is het echter vast te stellen, onder welk gedeelte van het Grieksch publiek hij zijn lezers hoopt te vinden. Wanneer nu Herodianus zijn episode over de Magna Mater in het eerste boek inleidt door te zeggen, dat hij de reden, waarom de Romeinen deze godheid vereeren, vermelden wil wegens de onkunde bij sommige der Griekschechrijvers (I. 11. 1) en besluit: Zooveel over de godheid van Pessinus. Ik denk dat dat niet onwelkom zal zijn aan hen, die van Romeinsche toestanden niet nauwkeurig op de hoogte zijn (I. 11. 5), dan zijn we in eens georienteerd over de kringen, waarin hij zijn lezers zoekt. Overigens blijkt telkens uit zijn werk, dat hij bij zijn publiek nagenoeg volkomen onbekendheid met Romeinsche gebruiken en toestanden onderstelt en zich dus niet tot de hooger staande persoonlijkheden uit de Oostelijke rijkshelft heeft gewend, maar — en hierin staat hij tegenover Dio, zoodat er dus voor zijn werk naast dat van Dio plaats was — tot de groote massa, zijn standgenooten dus[34]).

Ik heb me ook wel eens afgevraagd, of men niet verder gaan moet en of men zich wel altijd mag voorstellen, dat Herodianus lezers op het oog heeft.

---

34) Cf. SIEVERS. Philologus XXXI p. 659.

En de scherpe verdeeling in boeken, door inleiding en slot geïsoleerd, èn de opbouw van het verhaal, waarin na een kleine uitweiding graag op reeds gezegde dingen teruggekomen wordt, èn ten slotte ook de eigenaardigheden van taal en stijl — voortdurende herhalingen van dezelfde of gelijkluidende woorden [35]), anacolouthen —, eigenaardigheden, die in de geschreven taal hinderlijk zijn, in de gesprokene min of meer onontbeerlijk of ten minste te verdragen, doen het me mogelijk lijken, dat althans sommige gedeelten oorspronkelijk voor voordrachten bestemd geweest zijn. En deze onderstelling vindt nog steun in den inhoud van het verhaal, vaag en onprecies, zich tot algemeenheden bepalend en slechts de hoofdfeiten, die tot het groote publiek doordringen, met romantische bijzonderheden opgesierd, weergevend.

We komen thans tot een nieuwe vraag, de allerbelangrijkste: hoe heeft Herodianus zijn boek geschreven? belangrijk zeker ook van litterarisch, maar vooral van historisch standpunt. En deze kwestie vooral is het, die ik in deze verhandeling bespreken wil.

Ik zal daarbij uitgaan van die gedeelten van Herodianus' boek, waarvan het a priori voor de hand ligt, ze als zijn eigen werk te laten gelden, ik bedoel de ingelaschte brieven en redevoeringen. Dat klinkt paradox. Maar men vergete niet, dat het in de historiografie der Oudheid geen ongewoon verschijnsel is geweest, dat de auteur zelf zich bij monde van de personen, die in zijn werk optreden, min of meer vrij,

35) Cf. DE POBLOCKI p. 31: „Haud facile enim alius scriptor totiens easdem res et verba repetat, quotiens noster."

d. w. z. min of meer van de historische werkelijkheid afwijkend of haar volgend, uit, zoodat dus de woorden, die dezen toegeschreven worden, op volle authenticiteit geen aanspraak maken, doch ons vooral personen en toestanden willen teekenen, zonder dat de schrijver zelf als verhaler te voorschijn komt en met zijn subjektieve toelichting de illusie verstoort. In elk tooneelspel valt trouwens tegenwoordig nog een dergelijk verschijnsel op te merken. De dramatis personae immers zeggen ook heel wat, dat alleen bedoelt, een 't spel voorafgaand of onderbrekend optreden van den dichter onnoodig te maken.

Overigens is Herodianus — natuurlijk uit auteursijdelheid — er ook geregeld op uit, misverstand van zijn lezers te voorkomen. De stukken in kwestie immers worden door hem ingeleid en besloten met formules als: *τοιούτων λόγων ἤρξατο* (I. 4. 1), *ἔλεξε τοιάδε* (I. 5. 2; II. 2. 5; 3. 4), *τοιαῦτα δὴ λέγοντος* (II. 2. 9), *τοιαῦτα . . . εἰπὼν* (II. 3. 11), die duidelijk genoeg willen te kennen geven, dat eigenlijk de auteur spreekt. Maar zelfs al zouden we die aanduidingen missen, dan nog zouden er genoeg inwendige criteria zijn, om ons te leeren, dat we met vrije composities te doen hebben: niet alleen dat men vergeefs naar verscheidenheid en individueele trekken zoekt, maar ook vindt men op enkele uitzonderingen na, wat er wordt gegeven, in het eigenlijk geschiedverhaal terug, of wel men heeft met algemeene gedachten en beschouwingen te doen, die de rhetoren paraat hebben, om ze te pas en te onpas te gebruiken [36]).

---

36) Cf. FUCHS. Wiener Studien XVIII p. 219; „Vor allem sind die von ihm gebrachten Reden und Gesandtschaftsberichte zum grössten Theile Reproductionen der vom Autor im Texte mitgetheilten, nicht selten falschen Nachrichten" en verder nog p. 233.

Kan men tot op zekere hoogte datgene, wat onder de laatste rubriek valt, als eigendom van Herodianus beschouwen, ten aanzien van het overige doen we 't best, met het uitspreken van een oordeel te wachten tot na een nadere beschouwing van het verhalende deel zelf.

Intusschen moet ik op het reeds gezegde een voorbehoud maken met het oog op c. 2 van het zesde en c. 3 van het achtste boek. Ook hier vinden we den inhoud van brieven en een toespraak medegedeeld, evenwel niet, zooals bijna overal elders [37]) in direkte, maar in afhankelijke rede. Dat is op zichzelf al van eenig gewicht. Nog veel meer echter moet ons opvallen de tegenstelling van wat we hier lezen en elders moeten doorworstelen. Wat de bestuurders der Oostelijke provinciën keizer Alexander doen weten, legt ten volle beslag op onze belangstelling, omdat ons de mededeeling van de dreigende houding en de hooge aanspraken van het plotseling ontstane Nieuw-Perzische rijk als iets nieuws verrast. Die sensatie pleegt ons Herodianus, zooals we hebben opgemerkt, in zijn kleurlooze produkten, die, voor zoover ze feiten meedeelen, slechts in herhalingen vallen, te sparen. Het ultimatum van Alexander aan den Pers teekent dezen keizer meedoogenloos in zijn zwakkelijke afkeer van het gebruik der wapenen en zijn zucht om met een verwijzing op de kracht van het rijk en de daden zijner voorgangers het verworvene te behouden en plaatst hem tegenover zijn tegenstander op een wijs, dat een vergelijking niet ten zijnen voordeele uitvallen kan. De woorden van Crispinus eindelijk zijn levendig, over-

37) Een uitzondering is IV. 10, waarover later.

tuigend en aan de omstandigheden aangepast. Is het aan te nemen, dat dit alles aan de pen en het vormingsvermogen van denzelfden man te danken is, die anders zijn personen zoo laat spreken, dat men hun woorden in den regel zonder schade voor het historisch begrijpen of ook maar het begrijpen van den loop van zijn eigen verhaal ongelezen kan laten? Een verklaring van deze anomalie mag in een hypothese over de wording van Herodianus' werk niet ontbreken.

Eenvoudiger staat het met andere onderbrekingen van het verhaal, die men bij Herodianus aantreft. Ten aanzien van de reeds ter sprake gekomen excursie over de Magna Mater (I. 11) bijv. of ook het begin van I. 16 over de Saturnalia mag men zonder aarzelen en zonder eenig gevaar van mistasten aannemen, dat Herodianus hier een handboek — of ook desnoods meer dan één — heeft geraadpleegd, ook wanneer hij het zelf, wat hij niet doet[38]), zou verbergen. Maar op het ontstaan van zijn werk verspreidt dat, zelfs al weet men de bron dezer excursies te achterhalen, geen licht. Tot de beantwoording der vraag immers, of een geschiedwerk als oorspronkelijk, dan wel als een uittreksel uit of bewerking van reeds bestaande te beschouwen is, doet het niets af, of men al dan niet aannemen mag, dat zekere excursies op geografisch, godsdienstig of zelfs mythologisch gebied vreemd eigendom zijn. In den regel zijn ze het natuurlijk. Ook de hypothese over de bronnen van den Nijl bijv., die Dio geeft (75. 13. 3—5), heeft deze zeker elders

38) I. 11. 2 ὡς δὲ παρ' ἑτέροις εὕρομεν.

gevonden [39]). Zal iemand dáárdoor aan Dio's originaliteit twijfelen? [40])

Niet toepasselijk is het zoo even gezegde, zooals van zelf spreekt, op uitweidingen, die op de tijdgeschiedenis betrekking hebben. Kan men daarvan waarschijnlijk maken, dat ze onder vreemden invloed staan, dan mag men er aan gaan twijfelen, of de schrijver wel oorspronkelijk mag genoemd worden.

Een dergelijke episode nu vinden we I. 15, waar Herodianus ons het publiek optreden van Commodus als jager en gladiator schildert. Daar Dio hetzelfde doet, dringt zich de vraag op, of Herodianus hier wellicht van Dio afhankelijk is. 't Tegenovergestelde geval behoeft men natuurlijk niet nader in het oog te vatten, al daarom niet, daar Herodianus, zooals we hebben gezien, veel later schrijft. Ook leert een lezing van beider relaas, dat men het meest nuchtere en reëele overzicht bij Dio vindt, terwijl bij Herodianus de feiten sterk verrhetoriseerd zijn. Als bijv. de bewoners van Italië en de omliggende provincies te samen komen, om te zien, wat ze vroeger nooit hadden aanschouwd noch hooren vertellen (I.

39) Cf. A. Bauer. Antike Ansichten über das jährliche Steigen des Nil. pp. 93. v. (Opgenomen in Historische Untersuchungen. Arnold Schaefer gewidmet. Bonn 1882. pp. 70—97).

40) Baaz wijdt een lange § aan Herodianus' uitingen over zijn bronnen (pp. 6—15), waarin hij zich in sterke mate schuldig maakt aan de fout, niet te onderscheiden tusschen bronnen voor het essentieele en bronnen voor het bijkomstige deel van Herodianus' werk. Zijn betoog is namelijk nagenoeg niets anders dan een verhandeling over de bovenbedoelde excursies. Daaruit volgt, dat zijn resultaat („Nam etsi vera sunt, quae ironice dicit Mendelssohn, Herodianum callidissime officinam suam occultavisse, tamen non paucis locis videmus auctorum eius vestigia" p. 7) waardeloos is. In werkelijkheid zouden we, als we alle vergelijkingsmateriaal misten, al erg in het donker tasten over het ontstaan van Herodianus' werk.

15. 1), lijkt dat verdacht veel op de woorden der uitnoodiging, welke bij de eeuwfeesten geheel op haar plaats is en die Herodianus zelf ook geeft[41]). Voorts zegt Herodianus, dat Commodus de onbekende dieren van bij de Indiërs en de Aethiopiërs, alle dieren van Noord en Zuid aan de Romeinen bij zijn jachtvoorstellingen heeft vertoond (I. 15. 5). Bij Dio — of liever, en dat mogen we wel even stipuleeren, in het excerpt uit Dio — vindt men honderd beeren, een tijger, een rivierpaard, een olifant (72. 18. 1; 19. 1). Toch is er tusschen Herodianus en Dio in het algemeen groote overeenstemming. Die springt nog meer in het oog, wanneer men in zijn vergelijking wat verder gaat en er op let, hoe èn Herodianus èn Dio tot deze episode komen en van haar uit weer den verderen loop der gebeurtenissen schilderen. Dat er overigens geen eclatante gelijkheid bestaat tusschen beide auteurs, wil ik graag toegeven. Maar die zal men in het algemeen bij Herodianus en Dio vergeefs zoeken. Men vergete immers niet, dat het werk van Dio zeer bekend zal geweest zijn en dat dus Herodianus, wilde hij den naam van oorspronkelijk historieschrijver, waar hij zooveel prijs op stelt en dien hij zoo weinig verdient, niet verliezen, zich er ten zeerste voor hoeden moest, van plagiaat overtuigd te worden. Ondanks dit streven, om niet ontdekt te worden, verraadt zich Herodianus toch nog even. Dio heeft, zooals hij dat veel doet, ook hier persoonlijke herinneringen ingeweven. Herodianus kan die natuurlijk zeker niet overnemen. Van den anderen kant ziet hij toch, dat dergelijke opmerkingen aan het verhaal cachet geven en zoo schrijft

41) III. 8. 10 *ἥκειν καὶ θεάσασθαι πάντας ἃ μήτε εἶδον μήτε ὄψονται.*

hij, sprekende over de dieren, die van overal werden bijeengebracht: *τότε γοῦν εἴδομεν ὅσα ἐν γραφαῖς ἐθαυμάζομεν* (I. 15. 4). 't Spreekt wel van zelf, dat men uiterst moeilijk kan aannemen, dat een man van lage afkomst uit de Oostelijke rijkshelft, die na 250 schrijft, de 60 jaar eer te Rome plaats gehad hebbende spelen van Commodus werkelijk heeft bijgewoond en uit autopsie heeft kunnen beschrijven[42]), zoodat mijn vermoeden, dat we juist ook hieruit op bekendheid met Dio moeten besluiten, niet geheel af te wijzen is. Dat vermoeden zal overigens ook nog aan kracht winnen, wanneer men de kleine onderbreking, die Dio zich veroorlooft, om er zich tegen te rechtvaardigen, dat hij de waardigheid der historie besmeurt, door het verhaal van schijnbare beuzelingen, legt naast enkele zinsneden uit de „inleiding" en het tweede c. van het eerste boek van Herodianus, waarin deze zich over zijn werk uitlaat. Ik wil ook hiervan natuurlijk niet zeggen, dat Herodianus in den eigenlijken zin des woords heeft overgeschreven. Maar dat hem Dio's gedachten en wendingen in het oor klonken, lijkt me waarschijnlijk[43]).

---

42) Anders KREUTZER (De Herodiano rerum Romanarum scriptore. pp. 35 v.).

43) Dio. 72. 18. 3, 4: *ἐπειδὴ δὲ . . . καὶ παρὼν αὐτὸς ἐγὼ καὶ εἶδον ἕκαστα καὶ ἤκουσα καὶ ἐλάλησα, δίκαιον ἡγησάμην μηδὲν αὐτῶν ἀποκρύψασθαι, ἀλλὰ καὶ αὐτά, ὥσπερ τι ἄλλο τῶν μεγίστων καὶ ἀναγκαιοτάτων, τῇ μνήμῃ τῶν ἐσέπειτα ἐσομένων παραδοῦναι 4. καὶ μέντοι καὶ τἆλλα πάντα τὰ ἐπ' ἐμοῦ πραχθέντα καὶ λεπτουργήσω καὶ λεπτολογήσω μᾶλλον ἢ τὰ πρότερα, ὅτι τε συνεγενόμην αὐτοῖς, καὶ ὅτι μηδένα ἄλλον οἶδα τῶν τι δυναμένων ἐς συγγραφὴν ἀξίαν λόγου καταθέσθαι διηκριβωκότα αὐτὰ ὁμοίως ἐμοί.*

Herodianus. I. 1. 3: *ἐγὼ δ' ἱστορίαν οὐ παρ' ἄλλων ὑποδεξάμενος ἄγνωστόν τε καὶ ἀμάρτυρον, ὑπὸ νεαρᾷ δὲ τῇ τῶν ἐντευξομένων μνήμῃ, μετὰ πάσης [ἀληθοῦς] ἀκριβείας ἤθροισα ἐς συγγραφήν, οὐκ ἀτερπῆ τὴν γνῶσιν καὶ τοῖς ὕστερον ἔσεσθαι προσδοκήσας ἔργων μεγάλων τε καὶ πολλῶν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ γενομένων.*

I. 2. 5: *ὅσα μὲν οὖν ἐκείνῳ* (= *Μάρκῳ*) *πέπρακται . . . , πολλοῖς καὶ σοφοῖς ἀνδράσι συγγέγραπται ἃ δὲ μετὰ τὴν Μάρκου τελευτὴν παρὰ πάντα τὸν ἐμαυτοῦ βίον εἶδόν τε καὶ ἤκουσα, ἔστι δ' ὧν καὶ πείρᾳ μετέσχον ἐν βασιλικαῖς ἢ δημοσίαις ὑπηρεσίαις γενόμενος, ταῦτα συνέγραψα.*

Een tweede digressie, die op de verhouding tusschen Herodianus en Dio licht verspreiden kan, vinden we IV. 2. Nadat Caracalla en Geta in Rome hun intocht hadden gehouden, lieten ze, zegt Herodianus, vóór alles de plechtige begrafenis van hun vader plaats hebben en naar aanleiding daarvan geeft hij een uitvoerige beschrijving van een begrafenisplechtigheid van een vergoddelijkten keizer, waarin over Severus niet gerept wordt. Bij Herodianus, die als rhetor, in plaats van algemeene beschrijvingen te geven, ter wille der aanschouwelijkheid bij voorkeur bepaalde gebeurtenissen verhalen moest en die bovendien belooft te vertellen, wat hij zelf heeft beleefd, moet dit sterk opvallen. Bij hem verwacht men eene bepaalde keizerbegrafenis te vinden, liefst eene, die hij zelf heeft bijgewoond. Dat is met die van Severus zeker niet het geval geweest en — men mag veilig veronderstellen ook niet met die van een anderen keizer. Een ooggetuige schrijft nu eens anders, levendiger, persoonlijker, zooals we uit het Herodianus ver overtreffende verhaal van Dio zien, dat ons de begrafenis van Pertinax schildert (74. 4, 5). Dat mogen we voor het begrijpen van het caput in kwestie uit Herodianus niet verwaarloozen. De onderstelling schijnt me dan ook nauwelijks af te wijzen, dat deze ook hier onder invloed van Dio staat[44]), al wil hij natuurlijk den schijn, er afhankelijk van te zijn, vermijden. Daarom wacht hij zich ook wel, wat heel handig is[45]), ons Pertinax' begrafenis, die hij in

---

44) Dat neemt ook HÖFNER aan (p. 121). KREUTZER daarentegen (Historische Untersuchungen. ARNOLD SCHAEFER gewidmet. p. 225) meent, dat Herodianus de begrafenis van Pertinax niet, die van Severus wel heeft bijgewoond en dat hij daarom deze laatste beschrijft. Hij vergeet, dat Herodianus geen bepaalde keizerbegrafenis schildert, dus ook niet die van Severus.

45) Wie getracht heeft, een weinig dieper in Herodianus' werk in te dringen,

Dio vond, te schetsen, maar geeft naar aanleiding van die van Severus de beschrijving van een dergelijke plechtigheid in het algemeen, waarbij hij zeer zorgvuldig individueele trekken, die de herkomst zouden kunnen verraden, vermijdt.

Nog een aanduiding, die voor bekendheid van Herodianus met Dio pleit, meen ik te kunnen aanwijzen in zijn verhaal van den oorlog tusschen Severus en Pescennius Niger. In dien oorlog is het, zooals bekend is, gekomen tot de belegering en verwoesting van Byzantium, een belangrijke en ook in hare gevolgen zeer gewichtige krijgsdaad, zooals we uit Dio leeren, die van de ligging en verdedigingswerken der stad een merkwaardig rake beschrijving geeft, uitvoerig hare verdediging en inneming beschrijft en scherp de gevolgen van hare verwoesting teekent (74. 10—14). Zijn kennis in deze berust deels op autopsie — hij heeft Byzantium meermalen bezocht[46]) —, deels naar alle waarschijnlijkheid op mededeelingen van een compatriot, den ingenieur Priscus[47]), zoodat we alle reden hebben, ons hier aan zijn leiding toe te vertrouwen. Ook Herodianus is natuurlijk dit krijgsbedrijf niet stilzwijgend voorbijgegaan. Maar hij is zeer kort. Belegering en inneming vermeldt hij III. 6. 9. Wat hij daar zegt, stemt overeen met wat we in Dio lezen. Maar of we er een herinnering aan Dio in zien mogen, lijkt me, daar het slechts naakte feiten zijn, in alle geval moeilijk uit te maken. Anders echter is het met

---

zal de juistheid van MENDELSSOHN's woorden: „adeo callide homo vafer officicinam suam occultavit" (Praefatio p. XIX) beamen.

46) 74. 14. 5. *καὶ εἶδον ἐγὼ τά τε τείχη πεπτωκότα* .., *ἐτεθεάμην δὲ αὐτὰ καὶ ἑστηκότα καὶ ἠκηκόειν αὐτῶν καὶ λαλούντων.*

47) 74. 11. 2. *Πρίσκος πολίτης ἐμὸς τὰ πλείω αὐτῶν ἐτεκτήνατο* (der voor de verdediging gebruikte *μηχαναί*).

zijn Byzantium betreffende zinsneden uit den aanvang van het derde boek. Herinnert, wat hij over de ligging der stad zegt, misschien slechts even aan Dio [48]), zeer sterk moeten we aan hem denken bij het lezen van Herodianus' opmerking over de ommuring der stad [49]). En wanneer onze auteur in het daarop volgende ons poogt te suggereeren, dat hij de puinhoopen heeft gezien, zich wel er voor wachtend, het uitdrukkelijk te zeggen, dan ligt het na vergelijking met Dio voor de hand te veronderstellen, dat we hier een analoog verschijnsel hebben, als we in Herodianus' verslag over de spelen van Commodus hebben meenen aan te treffen [50]).

Iets dergelijks schijnt me ook nog het geval te zijn aan het slot van Herodianus' relaas, over de burgeroorlogen, die Severus' regeering openden. ὁ δ' Ἀλβῖνος, zegt Dio 75. 7. 3, καταφυγὼν ἐς οἰκίαν τινὰ πρὸς τῷ Ῥοδανῷ κειμένην, ἐπειδὴ πάντα τὰ πέριξ φρουρούμενα ᾔσθετο, ἑαυτὸν ἀπέκτεινε· λέγω γὰρ οὐχ ὅσα ὁ Σεουῆρος ἔγραψεν, ἀλλ' ὅσα ἀληθῶς ἐγένετο. Zal deze persoonlijke apostrophe van

---

48) Dio 74. 10. 1: ἡ δὲ πόλις αὐτῶν ἐν καιρῷ πάνυ καὶ τῶν ἠπείρων καὶ τῆς διὰ μέσου σφῶν θαλάσσης κεῖται.

Herodianus III. 1. 5: κειμένη γὰρ ἐπὶ τῷ στενοτάτῳ τῆς Προποντίδος πορθμῷ προσόδοις ταῖς ἀπὸ θαλάττης τελῶν τε καὶ ἁλείας μεγάλως ὠφελεῖτο, γῆν τε πολλὴν καὶ εὐδαίμονα κεκτημένη ἐξ ἑκατέρου τῶν στοιχείων πλεῖστα ἐκέρδαινεν.

49) Dio 74. 10. 3: καὶ μέντοι καὶ τὰ τείχη καρτερώτατα εἶχον. ὅ τε γὰρ θώραξ αὐτῶν λίθοις τετραπέδοις παχέσι συνῳκοδόμητο, πλαξὶ χαλκαῖς συνδουμένοις, καὶ τὰ ἐντὸς αὐτῶν καὶ χώμασι καὶ οἰκοδομήμασιν ὠχύρωτο, ὥστε καὶ ἓν τεῖχος παχὺ τὸ πᾶν εἶναι δοκεῖν.

Herodianus III. 1. 6: περιετετείχιστό τε γενναίῳ τε καὶ μεγίστῳ ἡ πόλις τείχει, πεποιημένῳ μυλίτου λίθου ἐς τετράγωνον εἰργασμένου, τοσαύτῃ τε συναφείᾳ καὶ κολλήσει ὡς μηδένα οἴεσθαι τὸ ἔργον σύνθετον, ἑνὸς δὲ λίθου πᾶν πεποιῆσθαι

50) Dio 74. 14. 5: καὶ εἶδον ἐγὼ τά τε τείχη πεπτωκότα ὥσπερ ὑπ' ἄλλων τινῶν ἀλλ' οὐχ ὑπὸ Ῥωμαίων ἑαλωκότα, ἐτεθεάμην δὲ αὐτὰ καὶ ἑστηκότα καὶ ἠκηκόειν αὐτῶν καὶ λαλούντων

Herodianus III. 1. 7: ἔτι γοῦν καὶ νῦν τὰ μένοντα αὐτοῦ ἐρείπια καὶ λείψανα ἰδόντι θαυμάζειν ἔστι καὶ τὴν τέχνην τῶν τὴν ἀρχὴν κατασκευασάντων καὶ τὴν ἀρετὴν τῶν ὕστερον καθῃρηκότων.

Dio niet voor Herodianus aanleiding zijn geweest, zijn bevoegdheid tot oordeelen en veroordeelen te bewijzen door de zinsnede: τὸ μὲν οὖν πλῆθος τῶν ἑκατέρωθεν ἀνῃρημένων ἢ ἁλόντων (!), ὡς ἕκαστος ἐβουλήθη τῶν τότε συγγραψάντων, ἱστόρησεν (III. 7. 6). En een weinig verder schijnt me zijn afhankelijkheid nog sterker in het oog te springen. Herodianus waagt zich namelijk als echt rhetor aan een vergelijking van Severus' veldtochten met de burgeroorlogen van het einde der republiek en het begin van den keizertijd, waarvan Caesar en Pompeius, Augustus, Sulla en Marius de helden waren (III. 7. 8). Is het nu niet zeer opmerkelijk, dat Dio, sprekende over Severus' redevoering tot den senaat na zijn terugkeer uit den oorlog tegen Albinus (75. 8. 1), zegt, dat deze keizer toen de strengheid en wreedheid van Sulla, Marius en Augustus prees als veiliger, daarentegen de mildheid van Pompeius en Caesar laakte, omdat ze hun verderfelijk geworden was? [51]) Ik vestig met te meer nadruk de aandacht op deze laatste plaatsen, omdat ze Herodianus' werkwijze duidelijk karakteriseeren. Al mogen we hem namelijk niet voor een zelfstandig auteur houden, we moeten ons er toch ook in het algemeen wel voor wachten, te meenen, dat hij slechts excerpeert. Integendeel, in scherpe tegenstelling tot de Scriptores Historiae Augustae bijv. ver-

51) Op het feit dezer overeenstemming wijst ook BAAZ (pp. 20 v.). Zijn verklaring wijkt natuurlijk, daar hij aanneemt, dat Herodianus Dio's werk niet heeft geraadpleegd, van de mijne af. Maar erg waarschijnlijk lijkt het me niet, dat de senator Dio datgene, wat bij hem Severus in den Senaat voorleest (πρός τε τὴν βουλὴν λόγον ἀναγινώσκων. Cf. Vit. Severi 12. 7, 8: . . . iratus Romam et populo et senatoribus venit. Commodum in senatum et contionem laudavit, deum appellavit, infamibus displicuisse dixit, ut appareret eum apertissime furere.), uit een brief van Severus heeft geput, die ook op de een of andere wijs ter kennis van Herodianus zou gekomen zijn.

werkt hij min of meer de ontvangen indrukken, soms, zooals we hier zien, met bijvoeging van eigen weten tot onherkenbaar wordens toe. We mogen dat bij een onderzoek naar Herodianus' bronnen natuurlijk niet uit het oog verliezen.

Ik meen, dat na de argumenten, die ik heb aangevoerd, mijn conclusie, dat Herodianus Dio's werk, heeft gekend en herhaaldelijk onder invloed er van staat, niet lichtvaardig mag genoemd worden. Naar twee richtingen moet ik echter deze mijn meening over de verhouding tusschen beide schrijvers preciseeren.

Aan den eenen kant namelijk maak ik er volstrekt geen aanspraak op, alle plaatsen uit Herodianus' werk, die op afhankelijkheid van Dio zouden kunnen wijzen, besproken te hebben. Dat ligt niet alleen buiten de bedoeling dezer verhandeling, maar 't is bovendien de vraag, of het van historisch (of zelfs van litterarisch) standpunt gewichtige resultaten belooft, de genesis van Herodianus' boek in alle bijzonderheden na te gaan. In alle geval mogen we bij de vaststelling der historische feiten dezen schrijver zoolang op het tweede plan schuiven, als ons meer-primaire bronnen ten dienste staan, d. w. z. tot in zijn zesde boek. Want van daar af dringt hij zich ten gevolge van den toestand onzer overlevering, zooals we verderop zullen bespreken, aan ons op.

Aan den anderen kant dunkt het me niet wel mogelijk, door bij Herodianus slechts bekendheid met Dio te veronderstellen, de wording van zijn werk voldoende te verklaren. 't Zou namelijk zeer verkeerd zijn, telkens waar we op overeenstemming tusschen hem en Dio stooten, deze daaruit af te leiden, dat eerstgenoemde

den ander heeft geraadpleegd. Op zich zelf is het immers al zeer onwaarschijnlijk, dat Herodianus, die voor oorspronkelijk wil gelden, op uitgebreide schaal, laat staan uitsluitend, juist Dio, een algemeen bekend Grieksch schrijver, tot voorbeeld zou genomen hebben. Dat is wel door Höfner (voor het begin van zijn werk) voorgesteld. Maar die retireert toch ook tot de onderstelling, dat Herodianus Dio vroeger gelezen had en uit zijn herinnering put [52]). Te recht voert Baaz daartegen aan, dat zoo woordelijke overeenstemmingen niet kunnen verklaard worden [53]). Baaz zelf staat geheel aan de andere zijde en meent, dat we enkel met de hypothese van een gemeenschappelijke bron van beide schrijvers kunnen volstaan [54]). Ik heb boven trachten te bewijzen, dat dat niet het geval is. Intusschen is het argument, dat Baaz aanvoert om zijn meening te staven [55]), niet waardeloos. Alleen mag men er niet zooveel uit concludeeren als hij.

't Is zeker zeer opmerkelijk, dat we in Herodianus — wanneer we de boven besproken plaatsen, waaraan men, zooals gezegd, misschien nog het een en ander zou kunnen toevoegen, ter zij laten — geen herinneringen vinden aan dat gedeelte van Dio's werk, dat we in alle geval als zijn persoonlijk eigendom te beschouwen hebben, d. w. z. de talrijke, het karakter van memoires dragende opmerkingen, die Dio — hij

52) Zie boven Inleiding pp. 4 v.

53) p. 5.

54) pp. 37, 61 v.

55) „Herodianus igitur et Dio quam maxime consenserunt de Pertinacis caede, de Juliani salutatione imperatoria, de agmine eius cum praetorianis, deinde plane discesserunt in rebus, quas Dionem de suo addidisse verisimile est" p. 37. Cf. ook p. 57.

maakt er ons zelf attent op 72. 18. 4 — in zijn historieverhaal begint te strooien, waar hij als tijdgenoot tegenover de gebeurtenissen staat, en die ofwel hem zelf ofwel leden van zijn stand ofwel den senaat als zoodanig betreffen. Te opmerkelijker, daar Herodianus en Dio in het eigenlijke geschiedverhaal zonder eenigen twijfel sterk overeenstemmen. Nu kan men wel gaan denken, dat Herodianus, voor het verwijt van plagiaat bevreesd, Dio's werk zeer zorgvuldig in de twee heterogene bestanddeelen, waaruit het opgebouwd is, heeft gesplitst en datgene, dat dadelijk zijn werkwijs ook voor den minst ontwikkelde zou blootleggen, ongebruikt heeft gelaten. Deze hypothese is evenwel al te gekunsteld, dan dat ze waar zou kunnen zijn. En ik ben het daarom geheel met BAAZ eens, dat we hier een andere verklaring noodig hebben. Maar — een schrijver op uitgebreide schaal als bron gebruiken en hem kennen zijn twee zeer verschillende dingen. Even onwaarschijnlijk, als ik het daarom vind, dat Herodianus Dio in het algemeen volgt, even probabel lijkt het me, dat hem het werk van Dio niet onbekend is geweest, dat hij onder invloed er van staat, dat het voor hem een prikkel is geweest, tot het samenstellen van het zijne. Ook zonder bewijzen zou men het laatste, gezien den tijd, waarin Herodianus schreef [56]), nauwelijks kunnen afwijzen [57]).

BAAZ neemt dus — mijns inziens terecht — een gemeenschappelijke bron van Herodianus en Dio aan.

---

56) Zie boven p. 20.

57) Ik vestig de aandacht er op, dat ik in mijn dissertatie over de verhouding van Dio en Herodianus een andere voorstelling verdedigd heb (pp 14—21). Ik zal dadelijk gelegenheid hebben, daarop terug te komen.

Maar verder dan deze eenigszins in de lucht zwevende veronderstelling is hij niet gekomen. Een naam bijv. noemt hij liever niet. Trouwens, wat dat betreft, zwijgen ook de twee schrijvers, tot wier vergelijking hij zich beperkt heeft. Bovendien heeft hem de strijd, die de laatste jaren over de Historia Augusta is gevoerd, tot voorzichtigheid gemaand [58]). Dat neemt niet weg, dat juist een wat ernstiger kennismaking met de Historia Augusta en datgene, wat daarover is gepubliceerd, hem wellicht van veel dienst had kunnen zijn en zijn verhandeling zeer zou verdiept hebben. Dat hij dat verzuimd heeft, is, zooals ik hoop aan te toonen, zijn hoofdfout.

De strijd, die over de Historia Augusta en meer in het bijzonder over het eerste, meest belangrijke gedeelte is gevoerd, kan men in twee hoofdtijdperken splitsen. Door het ingrijpen van DESSAU [59]) en het daarop volgend optreden van MOMMSEN [60]) is er namelijk aan de discussie een geheel nieuwe richting gegeven. Deze verandering in de methode van onderzoek bestaat in hoofdzaak daarin, dat men, geleid door het wantrouwen tegenover de Scriptores, dat de Fälschungstheorie van DESSAU, die door MOMMSEN niet geheel verworpen werd, gewekt heeft, niet meer de door hen zelf als zoodanig gegeven aanduidingen voor het vaststellen der vitae-bronnen gebruikte, maar van de interne waarde der afzonderlijke mededeelingen uitgaande — en zonder de volle hulp van het litterair vergelijkingsmateriaal — in de verschillende „levens"

58) p. 61.

59) H. DESSAU. Über Zeit und Persönlichkeit der Scriptores Historiae Augustae. HERMES XXIV pp. 337—392; Über die Scriptores Historiae Augustae. HERMES XXVII pp. 561—605.

60) MOMMSEN. Die Scriptores Historiae Augustae. HERMES XXV pp. 228—292.

de waardevolle kern zocht te ontdekken. Intusschen, hoe groot ook het verschil in methode tusschen de onderzoekingen vóór en na DESSAU en MOMMSEN zij, in één punt heerscht er overeenstemming: in de vitae van het eerste deel der Historia Augusta vinden we het excerpt uit een zeer gewichtig, maar helaas verloren geschiedwerk over den Romeinschen keizertijd. Voor het overige loopen de resultaten van ouderen en jongeren, en ook van de jongeren onderling meer of minder uiteen, zoodat men nog volstrekt niet zeggen kan, dat er op de vragen, wie we als schrijver van dit belangrijke werk te beschouwen hebben — gesteld namelijk, dat zijn naam niet voor altijd verloren is —, welk tijdvak het omvat heeft en in hoeverre de verschillende vitae er uit geëxcerpeerd zijn, een algemeen als waar of waarschijnlijk aangenomen antwoord is gegeven.

Nu zou het voor deze Herodianusstudie wel zeer dienstig zijn, als ik mijn meening in deze hier eenigszins uitvoerig kon uiteenzetten. Daar zijn echter tweeërlei bezwaren tegen. Vooreerst zou ik veel tè uitvoerig moeten worden en hier een uitweiding moeten geven, die in geen verhouding tot den omvang dezer verhandeling staat. En dan zou het me ook nog moeilijk vallen, een dergelijke uiteenzetting te geven, zonder op de resultaten van dèze verhandeling vooruit te loopen. Immers de kwesties, die Herodianus, het overeenkomstige stuk van Dio's werk en de Historia Augusta ons voorleggen, schijnen me zoo met elkaar verweven te zijn, dat een beschouwing van ieder dezer werken afzonderlijk tot geen bevredigende oplossing leiden kan. We bevinden ons hier dus zonder eenigen twijfel in een vicieusen cirkel, al behoeven we dan

ook niet, zooals dat bij volkomen abstrakte en exakte wetenschappen, als de wiskunde het geval zou zijn, aan een oplossing te wanhopen. Met enkele woorden zal ik dus mijn zienswijs schetsen, er tevens op wijzende, dat ik één der boven geformuleerde vragen nog nader bespreken zal [61]).

't Komt me voor, dat het zeer raadzaam is, willen we het Historia-Augusta-raadsel, van welks oplossing we op 't oogenblik verder dan vroeger verwijderd zijn, werkelijk ontwarren, de werkwijs der ouderen niet geheel en al op zij te schuiven. De bronnenaanduidingen, die de Vitae van het eerste deel der Historia Augusta bevatten, schijnen me wel degelijk waarde te hebben en men mag zich dan ook wel eens afvragen, of het wantrouwen, waarmee men de Scriptores dezer levens te gemoet treedt, niet eer een deel hunner bronnen gelden moet. Ik bedoel daarmee volstrekt niet de hoofbron. Deze, wier auteur, zooals ik met de ouderen meen te moeten aannemen, de veelgenoemde Marius Maximus is geweest (zoodat ik dan ook in het verder verloop dezer studie dien naam gebruiken zal), schijnt me een werk van hooge waarde geweest te zijn, al mag men ook niet al het daarin vervatte a priori als geloofwaardig beschouwen of ook zoover gaan, de juistheid of onjuistheid eener mededeeling als criterium vast te stellen voor de beant-

---

61) Een uitvoerige kritische beschouwing van de ontwikkeling der litteratuur over deze Historia-Augusta-kwesties heb ik onder handen. Ik heb het werk daaraan voorloopig moeten staken, omdat ik, daarbij telkens met Herodianus (en Dio) in aanraking komende, het beter vond, eerst mijn meening over dezen auteur toe te lichten. Overigens heb ik in mijn dissertatie (Caput II. pp. 27—58) deze vraagstukken al eens besproken, zoodat ik — ook al is mijn meening niet meer in alle bijzonderheden dezelfde — daarheen verwijzen kan.

woording der vraag, of ze aan dit werk ontleend is of niet. Want welke geschiedschijver is niet al dadelijk als kind van zijn tijd min of meer in de heerschende vooroordeelen bevangen? Een veel eer resultaat belovende methode lijkt het me, de sterk verwaarloosde bijbronnen (onder welke vooral Cordus op den voorgrond treedt) in het onderzoek te betrekken en, van weerskanten werkende, te trachten, de scheidingslijn te naderen. En van nog een ander hulpmiddel mogen we wel meer dan tot nu toe gebeurd is gebruik maken. Dat is de overige litteratuur (Dio, Herodianus). Een nauwgezette vergelijking schijnt me verrassende resultaten te beloven.

Deze had, zooals reeds gezegd, ook door Baaz, al is zijn uitgangspunt ook Herodianus, niet mogen verzuimd worden. Gaat men na de bestudeering der Historia Augusta aan de lezing van zijn werk, dan springt dat duidelijk in het oog.

Nadat namelijk Baaz, vluchtig den inhoud van de vier eerste boeken van Herodianus met Dio vergelijkend, tot de conclusie gekomen is, dat we met verwante schrijvers te doen hebben[62]), gaat hij er toe over, een aantal passages, die op meer markante wijs overeenstemmen, naast elkaar te plaatsen, om aldus den aard dezer verwantschap te belichten (pp. 23—62). Nu is het zeer opmerkelijk, dat zich hier zeer vaak een vergelijking met mededeelingen, die we in de Historia Augusta lezen, geheel van zelf opdringt. Daar ik natuurlijk moeilijk alle plaatsen, die ik op het oog

62) „Herodianum et Dionem eiusdem, ut ita dicam, familiae inter historicos esse." p. 23.

heb, met de bedoelde Historia-Augusta-plaatsen er bij copieeren kan, moet ik me er toe beperken, dat aan een paar voorbeelden toe te lichten.

In de eerste plaats zou ik willen wijzen op de overeenstemming in wat onze drie bronnen vertellen over Pertinax' handelwijs tegenover zijn zoon. Baaz (pp. 28 v.) citeert[63]) uit Herodianus (II. 4. 9): *οὕτω γὰρ μέτριος καὶ ἰσότιμος ἦν ὡς καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἤδη μειράκιον ὄντα μηδὲ ἐς τὴν βασίλειον αὐλὴν ἀναγαγεῖν, ἀλλ' ἔν τε τῇ πατρῴᾳ μένειν*[64]) *οἰκίᾳ, καὶ ἐς τὰ συνήθη προιόντα διδασκαλεῖα καὶ γυμνάσια ἰδιωτεύοντα ὁμοίως τοῖς λοιποῖς παιδεύεσθαί τε καὶ πάντα πράττειν, οὐδαμοῦ τῦφον ἢ πομπὴν παρεχόμενον βασιλικήν*, en uit Dio (73. 7. 1—3): *τὸν μὲν οὖν πενθερὸν αὐτοῦ ὁ Περτίναξ τὸν Σουλπικιανὸν τὸν Φλάουιον πολιαρχεῖν ἔταξε,...· οὔτε δὲ τὴν γυναῖκα Αὔγουσταν οὔτε τὸν υἱὸν Καίσαρα, καίπερ ψηφισαμένων ἡμῶν, ποιῆσαι ἠθέλησεν, ἀλλ' ἑκάτερον ἰσχυρῶς διεκρούσατο,..., καὶ τὸν υἱὸν παιδίον ἔτι ὄντα οὐκ ἠθέλησε, πρὶν παιδευθῆναι, τῷ τε ὄγκῳ καὶ τῇ ἐλπίδι τῇ ἐκ τοῦ ὀνόματος διαφθαρῆναι. ἀλλ' οὐδ' ἐν τῷ παλατίῳ αὐτὸν ἔτρεφεν, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ πρότερον ἐν τῇ πρώτῃ εὐθὺς ἡμέρᾳ ἀποθέμενος, ταῦτά τε τοῖς τέκνοις διένειμε (καὶ γὰρ καὶ θυγατέρα εἶχε) καὶ παρὰ τῷ πάππῳ διαιτᾶσθαι αὐτὰ ἐκέλευσεν.* Daarmee vergelijk ik uit de Vita Pertinacis: 6. 9 Filium eius senatus Caesarem appellavit. sed Pertinax nec uxoris Augustae appellationem recepit et de filio dixit: „Cum meruerit", 11. 12 nam suos (cubicularios) statim, ut imperator factus est, filiis emancipatis dederat (d. i. zoon en dochter, zooals uit het volgende blijkt), 13. 4 filios suos in Palatio nutriri noluit, 13. 7 Reliquit filium et

63) Ik geef de citaten, waar het me noodig voorkomt, vollediger dan Baaz, die zich wel wat al te veel beperkt heeft.

64) Men lette op de slordige subjektsverandering.

filiam superstites et uxorem, Flavi Sulpiciani filiam, quem praef. urbi loco suo fecerat.

Sprekende over de oorzaak van Pertinax' val citeert BAAZ (p. 30) uit Herodianus (II. 4. 4): ὁ δὲ πάντας εὔφραινε, τοῦτο μόνους ἐλύπει τοὺς ἐν τῇ Ῥώμῃ στρατιώτας, οἳ δορυφορεῖν εἰώθασι τοὺς βασιλέας. κωλυόμενοι γὰρ ἁρπάζειν τε καὶ ὑβρίζειν, . . ., τὴν τῆς ἀρχῆς οὐκ ἔφερον εὐταξίαν, uit Dio (73. 8. 1, 2; 9. 1): ἐπεὶ οὖν οὔτε τοῖς στρατιώταις ἁρπάζειν οὔτε τοῖς Καισαρείοις ἀσελγαίνειν ἔτι ἐξῆν, δεινῶς οὗτοι ἐμίσουν αὐτόν. ἀλλ' οἱ μὲν Καισάρειοι οὐδέν, ἅτε καὶ ἄοπλοι ὄντες, ἐνεωτέρισαν, οἱ δὲ δὴ στρατιῶται οἱ δορυφόροι καὶ ὁ Λαῖτος ἐπεβούλευσαν αὐτῷ. καὶ πρῶτα μὲν τὸν ὕπατον Φάλκωνα, . . ., [εἰς] αὐτοκράτορα ἐπιλέγονται. . . . 9. 1 ὁ δὲ Λαῖτος παραλαβὼν τὴν κατὰ τὸν Φάλκωνα ἀφορμήν, πολλοὺς τῶν στρατιωτῶν ὡς καὶ ἐκείνου κελεύοντος διέφθειρεν. οἱ δὲ λοιποὶ τοῦτο αἰσθόμενοι, καὶ φοβηθέντες μὴ καὶ αὐτοὶ προσαπόλωνται, ἐθορύβησαν. Met deze uiteenzetting van Dio, die in nauwgezetheid ver boven Herodianus staat, al is verband dan ook onmiskenbaar, stemt de Vita Pertinacis treffend overeen: 10. 8 Sed Pertinaci factio praeparata est per Laetum praefectum praetorii et eos, quos Pertinacis sanctimonia offenderat, 10. 10 grave praeterea militibus visum, quod in causa Falconis multos milites ad unius servi testimonium occidi praeceperat, 11. 5 enimvero tantum odium in Pertinacem omnium aulicorum fuit, ut ad facinus milites hortarentur, 14. 6 Milites eum et aulici odio habuerunt.

De soldaten snellen dan naar het Palatium om den keizer uit den weg te ruimen. BAAZ (p. 31) vergelijkt Herodianus (II. 5. 2): ἐπεισῆλθον τοῖς βασιλείοις, τά τε δόρατα διατεινάμενοι καὶ τὰ ξίφη σπασάμενοι (zeker in de eene hand de spiets en in de andere het zwaard!) en Dio (73. 9. 2): διακόσιοι δὲ οἱ τῶν ἄλλων θρασύτεροι καὶ ἐς τὸ

παλάτιον τὰ ξίφη ἀνατεταχότες ὥρμησαν. In de Vita Pertinacis (11. 1) leest men: Trecenti igitur de castris armati ad imperatorias aedes cuneo facto milites venere.

Keizer Pertinax treedt hen daar te gemoet en tracht hen te kalmeeren, wat hem ook begint te lukken (Baaz pp. 31 v.). Nadat Herodianus heeft weergegeven, met welke woorden ongeveer Pertinax dat zou gedaan hebben, vervolgt hij (II. 5. 8): τοιαῦτά τινα λέγειν αὐτοῖς πειρώμενος ἤδη τινὰς αὐτῶν καὶ πείσειν ἔμελλε, καὶ οὐκ ὀλίγοι γε ἀποστραφέντες ἀνεχώρουν, σεμνοῦ βασιλέως γῆρας αἰδούμενοι· ἔτι δὲ λαλοῦντα τὸν πρεσβύτην ἐπιπεσόντες φονεύουσι. Erg logisch zit dit verhaal van Herodianus niet in elkaar. Pertinax staat op 't punt een deel der opgewonden soldaten te overreden; bij een niet gering aantal is het hem zelfs al gelukt. Toch vallen ze (wie?), terwijl hij nog aan het spreken is, op hem aan en dooden hem. Zeer klaarblijkelijk vinden we hier een zeer onjuiste weergave van wat we duidelijker bij Dio en in de Historia Augusta verteld vinden, die, zooals we zullen zien, al heel sterk overeenstemmen. Dio immers schrijft (73. 9. 4—10. 2): ἐλπίσας δὲ καταπλήξειν αὐτοὺς ὀφθεὶς καὶ πείσειν ἀκουσθεὶς ἀπήντησε τοῖς προσιοῦσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἤδη οὖσιν· οὔτε γὰρ τῶν συστρατιωτῶν τις αὐτοὺς εἶρξε, καὶ οἱ πυλωροὶ οἵ τε ἄλλοι Καισάρειοι οὐχ ὅτι τι συνέκλεισαν, ἀλλὰ καὶ πάντα ἁπλῶς προσανέῳξαν. ἰδόντες δ' οὖν οἱ στρατιῶται τὸ μὲν πρῶτον ᾐδέσθησαν, πλὴν ἑνός, καὶ τούς τε ὀφθαλμοὺς ἐς τὸ δάπεδον ἤρεισαν καὶ τὰ ξίφη ἐς τοὺς κουλεοὺς ἐναπέθεντο· ἐπεὶ δὲ ἐκεῖνος προπηδήσας εἰπέ τε ὅτι „τοῦτό σοι τὸ ξίφος οἱ στρατιῶται πεπόμφασι", καὶ προσπεσὼν εὐθὺς ἔπληξεν αὐτόν, οὐκ ἐπέσχον ἀλλὰ τόν τε αὐτοκράτορά σφων κατέκοψαν καὶ τὸν Ἔκλεκτον. μόνος γὰρ δὴ οὗτος οὔτ' ἐγκατέλιπεν αὐτὸν καὶ ἐπήμυνεν αὐτῷ ὅσον ἠδυνήθη, ὥστε καὶ τρῶσαί τινας. En in de Vita Pertinacis

leest men het volgende relaas (11. 5—11): enimvero tantum odium in Pertinacem omnium aulicorum fuit, ut ad facinus milites hortarentur. supervenerunt Pertinaci, cum ille aulicum famulicium ordinaret, ingressique porticus Palatii usque ad locum, qui appellatur Sicilia et Iovis cenatio [65]). hoc cognito Pertinax Laetum praef. praet. ad eos misit. sed ille declinatis militibus per porticus egressus adoperto capite domum se contulit. verum cum ad interiora prorumperent, Pertinax ad eos processit eosque longa et gravi oratione placavit. sed cum Tausius quidam, unus e Tungris, in iram et in timorem milites loquendo adduxisset, hastam in pectus Pertinacis obiecit. tunc ille precatus Iovem Ultorem toga caput operuit atque a ceteris confossus est. et Eclectus quidem confossis duobus cum eodem perit. Ik zal aan deze aanhalingen wel niet veel behoeven toe te voegen. Slechts dìt nog. Apert is, dat de Vita Pertinacis hier het oorspronkelijke het meest nadert. Men denke bijv. aan de juiste plaatsbepaling. Eenigszins verbaasd sta ik er over, dat Baaz (p. 33) de uitweiding over Eclectus aan Dio persoonlijk toeschrijft. Hij had toch kunnen zien, dat hem alleen de laatste zinsnede: *ὅθεν ἐγὼ καὶ πρὸ τοῦ ἄνδρα αὐτὸν ἀγαθὸν γεγονέναι νομίζων, τότε δὴ καὶ πάνυ ἐθαύμασα*, toebehoort.

Men zal mij moeten toegeven, dat de overeenstemming, waar ik op gewezen heb, te denken geeft, te meer, wanneer men nog in aanmerking neemt, dat het aangehaalde vergelijkingsmateriaal niet moeizaam van alle kanten bijeengezocht is, maar in kort bestek — 't betreft immers alles slechts Pertinax — telkens

---

65) Vermoedelijk zoo geheeten naar zich daar bevindende mozaieken of muurschilderingen.

samen gevonden wordt. 't Is dan ook bijna onbegrijpelijk, dat BAAZ, die de Historia Augusta blijkens zijn verhandeling toch kent, hieraan geen aandacht heeft geschonken. Zijn eenige verontschuldiging is eigenlijk, dat men het Historia-Augusta-verhaal bij Herodianus, van wien hij uitgegaan is en bij wien hij wel wat al te eenzijdig is gebleven, heel wat minder duidelijk terugvindt, dan bij Dio. Herodianus' eigenaardigheden in aanmerking genomen, moet dit echter van zelf spreken.

Boven hebben we al gezien, hoe deze auteur, die, hoewel hij Dio schijnt gekend te hebben, toch zorgvuldig een vermelding van diens naam en werk heeft vermeden, zelfs de verdenking, dat hij er iets aan te danken heeft, op listige wijs heeft willen voorkomen. Weinig verschillend in den grond der zaak is zijn handelwijs ten opzichte van Marius Maximus. Nu zal ook wel Dio hebben verzuimd te verraden, hoeveel hij dezen schrijver dankt. Maar Herodianus, die voor oorspronkelijk poseert en eigenlijk niets anders doet, dan vreemd goed verwerken, had er toch nog heel wat meer reden voor, op alle wijzen te verbergen, hoe zijn werk tot stand gekomen is, dan Dio, die toen hij aan de tijdgeschiedenis begon, reeds een reuzenwerk voltooid had en het ontleende materiaal bovendien met vele aanteekeningen uit eigen kennis heeft verrijkt[66]). Hij heeft er zich dus met min of

66) Wat SCHWARTZ (PAULY-WISSOWA. Real-Encyclopädie III p. 1687) zegt: „Dieser letzte (Abschnitt; d. i. van Marcus' dood tot het einde) ist nach Dios eigener und nicht zu bezweifelnder Angabe (LXXII 4. 2) der Primärbericht eines Augenzeugen und Zeitgenossen, während die beiden anderen aus früheren Geschichtswerken compiliert sind", is dus slechts tot op zekere hoogte juist.

meer bewustheid aan gezet, wat hij elders gevonden had, onherkenbaar te maken door omwerking[67]), in welk streven hij werd aangewakkerd door de scherpe tegenstelling tusschen den aard van zijn bron en zijn eigen aanleg.

Want, terwijl Marius Maximus, voor zoover we uit het excerpt uit zijn werk kunnen zien, dat in de Vitae der Historia Augusta bewaard is, kort en kernachtig is geweest in zijn uitdrukkingswijze, maar daartegenover vele teekenende en scherp gepreciseerde bijzonderheden moet geboden hebben[68]), worden deze bij Herodianus, dank zijn sterk rhetorische neigingen door de hoofdfeiten, die breed en niet zonder herhalingen,

---

Toch is het niet noodig, Dio (72. 4. 2; 18. 3, 4) van onwaarheid te beschuldigen, al heeft hij ons ook de volle waarheid niet gezegd. In de laatste woorden van 72. 18. 4: *καὶ ὅτι μηδένα ἄλλον οἶδα τῶν τι δυναμένων ἐς συγγραφὴν ἀξίαν λόγου καταθέσθαι διηκριβωκότα αὐτὰ ὁμοίως ἐμοί*, ligt zelfs een duidelijke zinspeling op andere werken en een karakteriseering van het zijne tegenover deze.

67) Als ik boven (pp. 18, 21) van Herodianus heb gezegd, dat hij zich, waar hij over de beteekenis van zijn werk spreekt, aan naief zelfbedrog schuldig maakt, dan wilde ik daarop niet te veel nadruk leggen. Mijnentwege houde men hem voor iemand, die er met bewustheid op uit is, zijn lezers, wat de waarde van zijn werk betreft, om den tuin te leiden. Maar als men dat doet, stelt men zich aan 't gevaar bloot, een onbillijkheid tegenover Herodianus te begaan. Zelfkritiek zal 's mans hoofddeugd niet geweest zijn. Hij zal dus ook wel niet, daar hij van de verhaalde gebeurtenissen, al heeft hij ze niet zelf meegemaakt, tijdgenoot is geweest, in staat zijn geweest, tusschen het elders gevondene en den in zijn geest door de gebeurtenissen en de gesprekken er over gewekten indruk scherp te onderscheiden. Integendeel, eens door hem in een nieuw kleed gestoken, beschouwde hij 't vreemde als zijn eigendom. De Oudheid in het algemeen spreekt ook immers met haar groote vereering voor den vorm niet zoo spoedig van plagiaat.

68) Aan het oordeel van een man als Vopiscus (Vita Firmi 1. 2 „Marius Maximus, homo omnium verbosissimus") hecht ik geen waarde, al baseeren anderen daarop hun meening over dezen auteur. Zal Vopiscus niet, ook uit jaloerschheid op zijn succes, er op uit zijn geweest hem te kleineeren? Wat hij met de volgende woorden („qui et mythistoricis se voluminibus inplicavit") bedoelt, moet ik bekennen, niet te begrijpen.

vooral ook in de uitdrukkingswijze, geschilderd worden, zoo goed als verdrongen. Marius Maximus laat meer zijn lezers uit het velerlei materiaal, dat hij hun voorlegt, in eigen geest de historie opbouwen. Herodianus schildert zijn... hoorders zou men zeggen, als men ziet, hoe hij geestesinspanning van zijn publiek voorkomen wil, den loop der gebeurtenissen in groote trekken, zooals hij zich dien heeft leeren voorstellen en heeft ze vaak ruw gedramatiseerd[69]). Van litterair standpunt moge daar een zekere verdienste in steken, een verdienste, die een aandachtig lezer bij Herodianus overigens niet bijzonder hoog kan aanslaan. De historicus, voor wien de inkleeding bijzaak, de inhoud hoofdzaak is, zal de resultaten van dit streven in casu volstrekt niet roemend gedenken.

We zullen ons natuurlijk ook hier met een enkele greep uit het vele materiaal, dat ons Herodianus' boek tot staving dezer meening aan de hand doet, vergenoegen. En als een zeer karakteristiek stukje mag wel een plaats uit het tweede boek gelden, waar ons wordt verhaald, hoe na Commodus' vermoording Laetus en Eclectus bij Pertinax komen, om hem de keizerlijke waardigheid aan te bieden (II. 1. 5—11). Terwijl we namelijk in de Historia Augusta (Vita Pertinacis 4. 5) en bij Dio (73. 1. 1, 2) deze gebeurtenis zeer summair, maar historisch begrijpelijk weergegeven vinden, treft Herodianus hier een stof, die hij waardig keurt, om

---

69) Behalve de plaatsen, die we dadelijk bespreken zullen, vindt men dergelijke gedramatiseerde (en gedialogiseerde) stukken nog o. a. I. 9; 13; 17. 5 vv.; III 11. 3—12. 12; IV. 3. Er is dus veel waars in de opmerking van Volckmann (p. 15), al gaat ze te ver en is ze wat naief geformuleerd: „Herodianus vero, quaecunque tradit, astricta ad imperatoris personam refert tantaque in eo alacritas et ars dicendi est, ut octo historiarum libros similes putare octo fabulis non dubitem, quarum primas partes imperatores agunt."

tot een echte treurspelepisode uitgewerkt te worden [70]): Laetus en Eclectus met nog enkele andere samenzweerders (die hier, zonder dat in het voorafgaande over hen gerept is, plotseling opduiken) gaan midden in den nacht naar het huis van Pertinax. Groote schrik bij den portier. Ze worden bij Pertinax aangediend, die, al lang op het ergste voorbereid, geheel kalm op zijn rustbed blijft liggen en hun verzoekt, hun plicht te doen. Laetus betoogt hem de ongegrondheid zijner veronderstelling, daar de tyran dood is, en biedt hem de kroon aan. Pertinax beschouwt dat als een valstrik van den keizer en vraagt hun, een ouden man niet nog bovendien te bespotten. Eindelijk grijpt Eclectus in en toont als onweerlegbaar bewijs . . . het autograaf van Commodus, dat de samenzwering tegen hem zou veroorzaakt hebben [71]). Men ziet, zelfs de „plankenbrief" ontbreekt niet en we hebben alle reden om aan te nemen, dat het denkbeeld tot het gebruik van dit weinig bewijskrachtig overtuigingsmiddel in Herodianus' brein is opgekomen. Want bij Dio (73. 1. 2) vergewist zich Pertinax op een heel wat verstandiger wijze van de betrouwbaarheid van zijn bezoekers: hij zendt gewoonweg een vertrouweling, om het lijk van Commodus in oogenschouw te nemen.

't Volle licht valt pas op dergelijke bewerkingen van de historiestof door Herodianus, wanneer we bij de

---

70) Fuchs. Wiener Studien XVII. p. 233: „Der Scenenwechsel geht nach Herodian in echt theatralischer Weise vor sich".

71) Dit autograaf, waarover Herodianus reeds I. 17. 1—6 spreekt, wordt, buiten verband met het verhaal van Commodus' vermoording, ook in de Historia Augusta vermeld (Vit. Comm. 9. 3), die hier dus waarschijnlijk, evenals Herodianus, uit Marius Maximus put. Of het bij hem zulk een prikkel is geweest tot den moord op den keizer als bij Herodianus, is niet uit te maken. In alle geval is het een denkbeeld van dezen zelf, het hier zoo te laten ingrijpen.

bestudeering van zijn heele werk zien, dat eens door hem gebruikte wendingen en decors bovendien ook nog elders terugkeeren. Zoo mag men met het juist besprokene het vijfde caput van lib. VII vergelijken, waar Gordianus, zooals daar Pertinax, tot het aanvaarden van de keizerlijke waardigheid moet worden overgehaald: de samenzweerders, een aantal rijke jongelui uit Africa, verschijnen voor zijn huis, terwijl hij zijn middagslaapje doet [72]), forceeren den ingang, treffen hem aan liggend op zijn rustbed en roepen hem dadelijk tot keizer uit. Verschrikt en denkend met agents provocateurs te doen te hebben — want hij weet nog niets van wat voorgevallen is —, smeekt hij hen, hem, een ouden man [73]), met rust te laten en keizer Maximinus trouw te blijven. Dan houdt een der binnengetredenen met het zwaard in de hand een rede, waarin hij hem uiteenzet, dat hij de keus heeft tusschen den dood en het opvolgen van hun wensch en hem ten slotte ook inlicht over de voorafgegane gebeurtenissen. De wijs, waarop hij dit laatste doet, is al even merkwaardig als het boven besproken ingrijpen van Eclectus. Men, d. w. z. de lezer, die aan een geschiedverhaal een anderen maatstaf aanlegt, dan aan drama of roman, kan zich moeilijk voorstellen, dat op een vaagheid, als we hier lezen [74]), de toestemming van Gordianus volgt.

---

72) Vergelijk VII. 5. 2 *ἤδη μεσαζούσης ἡμέρας* met II. 1. 5 *νυκτὸς ἀκμαζούσης.*

73) Vergelijk VII. 5. 4 *ἐδεῖτο φείδεσθαι γέροντος* met II. 1. 10 „*οὐ παύσεσθε*" *ἔφη* „*χλευάζοντες πρεσβύτην*".

74) VII. 5. 6 *ἔργον γὰρ ἡμῖν τετόλμηται μείζονος ἀπογνώσεως δεόμενον· κεῖται γὰρ ὁ τῆς τυραννίδος ὑπηρέτης* (zonder eenige verdere aanduiding van den persoon), *καὶ δίκας ὠμότητος παρέσχε φονευθεὶς ὑφ᾽ ἡμῶν.* Vergelijk II. 1. 8: *κεῖται μὲν γὰρ ὁ τύραννος δίκην δοὺς τὴν προσήκουσαν, καὶ ἅπερ αὐτὸς ἡμᾶς δρᾶσαι διενοεῖτο, ταῦτα πρὸς ἡμῶν ἔπαθεν.* Reeds aan DÄNDLIKER is het opgevallen, dat de schildering van Gordianus' verheffing meermalen sterk aan het verhaal van die van Pertinax herinnert (BÜDINGER III. p. 243).

’t Is duidelijk, dat een werkwijs, als we hier hebben aangetroffen, behalve dat ze een historicus geheel onwaardig is, ook nog sterk den indruk van eentonigheid wekken moet. Niet minder leerzaam zijn de geheel overeenkomstige beschrijvingen van de pogingen, aangewend door Severus, om zich van Albinus te ontdoen, (III. 5. 4) en door Gordianus, om Vitalianus uit den weg te ruimen, (VII. 6. 6, 7), al is er dan ook in zooverre verschil, dat de laatste lukt en de eerste niet. In beide gevallen laat Herodianus met den moord belasten lieden, die, na eerst een brief overhandigd te hebben, moeten zeggen, dat ze bovendien nog een mondelinge boodschap hebben over te brengen, waarvoor ze om een geheim onderhoud moeten verzoeken, dat hun gelegenheid zal geven, zich van hun opdracht te kwijten [75]).

Doch niet slechts dergelijke grootere brokken moeten onze aandacht trekken. Zeer merkwaardig is soms ook een enkel zinnetje. Zoo is het kenschetsend, dat Herodianus er niet voor terugschrikt, om in vrijwel dezelfde woorden zijn publiek voor oogen te voeren eerst, hoe Niger zijn leger voor zich tracht te winnen, en onmiddellijk daarna, hoe zijn medepraetendent Severus dat aanlegt [76]). Niets eigens te geven hebbend en het vreemde

---

75) Aan DÄNDLIKER is ook de overeenstemming van deze twee plaatsen niet ontgaan (p. 252). Cf. verder FUCHS. Wiener Studien XVIII p. 223, die zich evenwel vergist, als hij spreekt van eene „Nachbildung der beabsichtigten Art der Ermordung des Severus durch Abgesandte des Albinus” en een weinig verder zegt: „bei Severus gelingt die Absicht nicht, bei Vitalianus gelingt sie”. Dezelfde fout maakt hij nog twee keer (W. St. XVIII pp. 216, 220).

76) Men vergelijke II. 7. 7: *καὶ τὰ μὲν πρῶτα κατ᾽ ὀλίγους ἡγεμόνας τε καὶ χιλιάρχους τούς τε τῶν στρατιωτῶν ἐξέχοντας οἴκαδε μεταπεμπόμενος διελέγετο καὶ ἀνέπειθε, τὰ ἐκ τῆς Ῥώμης δηλούμενα φανερὰ ποιῶν* met II. 9. 7: *ἀπόπειραν ἐποιεῖτο τῆς τῶν στρατιωτῶν γνώμης, τὰ μὲν πρῶτα κατ᾽ ὀλίγους ἡγεμόνας τε καὶ χιλιάρχους τούς τε ἐν τοῖς στρατοπέδοις ἐξέχοντας οἰκειούμενος, καὶ περὶ τῆς*

goed niet als zoodanig, maar in nieuw gewaad als hem toebehoorende willende geven — wat hem evenwel, daar hij al te weinig snaren op zijn instrument heeft, niet bijzonder fraai gelukken kan —, gaat hij zelfs zoover, niet van de steeds terugkeerende formule afkeerig te zijn. Zoo wordt, telkens als een keizer zijn intocht in Rome houdt, dat in typisch overeenkomstige frase min of meer uitvoerig beschreven:[77]) I. 7. 3 *ὡς δὲ* (Commodus) *πλησίον ἐγένετο τῆς Ῥώμης, πᾶσά τε ἡ σύγκλητος βουλὴ καὶ πανδημεὶ ὅσοι τὴν Ῥώμην κατῴκουν ἄνθρωποι, ..., δαφνηφόροι τε καὶ πάντα ἐπιφερόμενοι ἄνθη τότε ἀκμάζοντα, ὡς ἕκαστος οἷόστε ἦν, πορρωτάτω τῆς πόλεως ὑπήντων.... 6.... ὡς δ' ἐς τὴν Ῥώμην εἰσήλασεν, ἔς τε τοῦ Διὸς τὸ τέμενος καὶ τοὺς ἄλλους νεὼς ἀνελθὼν εὐθὺς..., ἐς τὴν βασίλειον αὐλὴν ἀνεχώρησεν*; II. 14. 1 *ὁ δὲ Σεβῆρος σὺν παντὶ τῷ λοιπῷ στρατῷ ὡπλισμένῳ ἐς τὴν Ῥώμην ἀφικνεῖται,.... ὁ δὲ δῆμος καὶ ἡ σύγκλητος δαφνηφοροῦντες ὑπεδέχοντο.... 2.... ἐπεὶ τοίνυν ὅ τε δῆμος αὐτὸν ὑποδεξάμενος εὐφήμησεν ἥ τε σύγκλητος ἐπὶ ταῖς τῆς πόλεως εἰσόδοις προσηγόρευσεν, ἀνελθὼν ἐς τὸ τοῦ Διὸς τέμενος καὶ θύσας, ἔν τε τοῖς λοιποῖς ἱεροῖς νόμῳ βασιλικῷ καλλιερήσας, ἀνῆλθεν ἐς τὰ βασίλεια*; III. 8. 3... *ἐς τὴν Ῥώμην εἰσήλασεν* (Severus; voor de tweede maal na de overwinningen op Niger en Albinus). *ὁ δὲ δῆμος αὐτὸν δαφνηφορῶν μετὰ πάσης τιμῆς καὶ εὐφημίας ὑπεδέξατο, ἥ τε σύγκλητος προσηγόρευσαν,.... 4 ὁ δ' οὖν Σεβῆρος ἐς τὸ τοῦ Διὸς τέμενος ἀνελθὼν καὶ τὰς λοιπὰς τελέσας ἱερουργίας ἐπανῆλθεν ἐς τὰ βασίλεια*; IV. 1. 3 *ὡς δὲ ἀφίκοντο ἐς τὴν Ῥώμην* (Caracalla en Geta), *ὅ τε δῆμος αὐτοὺς δαφνηφορῶν ὑπεδέξατο ἥ τε σύγκλητος*

ἀρχῆς τῶν Ῥωμαίων διαλεγόμενος. Reeds HÖFNER heeft deze plaatsen tegenover elkaar gesteld (p. 71 n. 132 en p. 109 n. 10), na hem FUCHS (Wiener Studien XVII pp. 230 v. met n. 36).

77) Cf. FUCHS. Wiener Studien XVII pp. 234 v.

προσηγόρευσεν.... 4...· ἐπιτελέσαντες δὲ τὰς νενομισμένας ἱερουργίας ἐπὶ ταῖς βασιλικαῖς εἰσόδοις ἀνῆλθον ἐς τὰ βασίλεια; VIII. 7. 8 εἰσιόντι δὲ αὐτῷ (Maximus) ἐς τὴν Ῥώμην ὅ τε Βαλβῖνος ὑπήντετο,..., ἥ τε σύγκλητος καὶ ὁ δῆμος εὐφημοῦντες ὥσπερ θριαμβεύοντα ὑπεδέχοντο. Laat het zijn, dat een dergelijke beschrijving, éėns gegeven, voor een Grieksch publiek, dat van Rome niets weet, hare aantrekkelijke zijde heeft gehad, de voortdurende herhaling er van vermoeit en wettigt datgene, wat ik zoo even heb gezegd [78]).

Ik hoop, er in geslaagd te zijn, eenigszins duidelijk te maken, hoe Herodianus in overeenstemming met zijn aanleg het doel, dat hem voor den geest zweefde — het elders gevondene in een nieuwen vorm te gieten —, heeft pogen te bereiken. Het zal wel geen betoog behoeven, dat wie zoo werkt, al mag men hem niet zonder meer een geschiedvervalscher noemen, toch geen onbeperkt vertrouwen waardig is. Het spreekt toch van zelf, dat een schrijver, voor wien eigenlijk de vorm, het eenige, dat hem persoonlijk toebehoort, het essentieele is, geen overmatigen eerbied hebben kan voor de geschiedkundige feiten als zoodanig en dat hij er bijv. niet tegen zal opzien, waar het hem schikt, bij- tot hoofdzaken te maken en omgekeerd of ook door een andere groepeering de historische opeenvolging te verbreken. Dat laatste wil ik door een enkel voorbeeld toelichten.

Ik laat daaraan evenwel, hoewel ze strikt genomen in dit verband niet thuis hoort, een kleine opmerking over III. 4. 3 voorafgaan, waar Herodianus een histo-

78) Cf. ook HÖFNER pp. 116 v. met n. 30.

rische reminiscentie heeft ingevlochten. Sprekende over het terrein van den beslissingsslag tusschen Severus en Niger, herinnert hij zich, dat daar, bij de baai van Issus, voor eeuwen ook reeds eenmaal om een geweldige heerschappij het zwaard gekruist is: *ἐκεῖ φασὶ καὶ Δαρεῖον Ἀλεξάνδρῳ τὴν ὑστάτην καὶ μεγίστην μάχην συμβαλόντα ἡττηθῆναί τε καὶ ἁλῶναι.* Ik behoef hier natuurlijk niet verder over uit te weiden en van veel belang is het ook niet [79]); maar, al is het waar, dat een auteur, wien de hoofdpunten van de geschiedenis van zijn eigen volk niet correct voor den geest staan, daarom nog niet direkt als schrijver van de geschiedenis van zijn tijd behoeft veroordeeld te worden, bedenkelijk stemt het toch zeker. En nu ter zake.

Overeenstemmend, wat het algemeen verloop betreft, worden door de Vita Severi en door Dio geschilderd de ondernemingen van Severus, den Parthischen oorlog ingesloten. Waar het hier op aan komt, is kort geresumeerd het volgende: dadelijk na de overwinning op Niger heeft Severus nog tegen verschillende Oostersche volken gestreden (in de Vita: Arabieren, Adiabeni en Parthen 9. 8 vv., bij Dio: Arabieren, Adiabeni en Orrhoëni 75. 1. 1). Dan pas volgt de oorlog tegen Albinus [80]). En na dien oorlog krijgen we de expeditie tegen de Parthen (en bij Dio ook nog tegen Atra), waaraan dan Severus' reis naar Syrië, Palestina en Egypte aansluit (Vit. Severi 8. 6—17. 4, Dio 74. 6—75. 13. 2). We mogen dus aannemen, dat de gemeenschappelijke bron (Marius Maximus) ook zóó het verloop heeft voorgesteld, te meer, daar de monu-

---

79) Cf. Höfner pp. 141 v.

80) Dio 75. 4. 1: *τῷ δὲ Σεουήρῳ πόλεμος αὖθις, μήπω ἐκ τῶν βαρβαρικῶ ἀνατνεύσαντι, ἐμφύλιος πρὸς τὸν Ἀλβῖνον τὸν Καίσαρα συνηνέχθη.*

mentenaanduidingen ons leeren, dat Severus in 195 de namen Adiabenicus, Arabicus („Parthicus), in 198 Parthicus Maximus heeft gekregen [81]). Wat zien we nu bij Herodianus? Na den oorlog tegen Niger moet Severus onmiddellijk tegen Albinus te velde trekken (III. 5. 1). Dan gaat hij terug naar het Oosten en begint krijg te voeren tegen Arabië, Atrae en de Parthen (III. 9. 3). Afgezien er van, dat Dio, die hier in alle opzichten geloofwaardiger is, dan het weinig waarschijnlijke verhaal van Herodianus, de onderneming tegen de Parthen vóór die tegen Atra plaatst (75. 9—12), maakt de vermelding van Arabië in dit verband — nadat we uit de Vita, Dio en de monumenten hebben gezien, waar deze tocht thuis hoort — een vreemden indruk. Daar komt nog bij, dat Herodianus liefst van Arabia Felix spreekt (τὴν εὐδαίμονα Ἀραβίαν III. 9. 3), het productieland der welriekende kruiden, waar hij Severus vele dorpen en steden laat verwoesten. Is een andere conclusie mogelijk, dan deze, dat onze auteur, zich weinig bekreunend om het werkelijke verloop der dingen de burgeroorlogen van Severus eerst heeft willen samenvatten en daarna diens buitenlandsche ondernemingen, waarbij hij nog zijn onkunde op aardrijkskundig terrein verraadt? [82]).

Intusschen, al tracht Herodianus ook de geschiedenis in nieuw gewaad te presenteeren, dat wil toch niet

81) LIEBENAM. Fasti consulares imperii Romani. p. 110. Vergelijk Vit. Severi 9. 10, 11; 16. 2 en SCHILLER. Geschichte der römischen Kaiserzeit I. 2 p. 712 n. 5 en p. 720 n. 2.

82) Cf. SIEVERS. Philologus XXVI pp. 262 v. en 268 v., XXXI p. 658; DUNCKER. Philologus XXXIII. p. 184; HÖFNER pp. 182 vv., 226 vv.; FUCHS. Wiener Studien XVII pp. 250 v.; VOLCKMANN (p. 20) spreekt van een tocht van Alexander Severus naar Arabia Felix.

zeggen, dat naast overeenstemmingen met zijn bron van meer algemeenen aard — die natuurlijk ook zeer beslist haar waarde hebben — meer in het oog springende zouden ontbreken. Om niet te uitvoerig te worden, wil ik slechts op een drietal, ieder op andere wijs kenschetsend, de aandacht vestigen.

Op het einde der Vita Commodi (17. 3) lezen we een korte persoonsbeschrijving van dezen heerscher, die natuurlijk ten gevolge van den haat, dien zijne regeering had gewekt en het leven, dat hij zelf had geleid, niet erg gunstig uitvalt. Maar houden we dat in het oog, dan moeten we toegeven, dat de woorden, waarmee Herodianus Commodus' verschijning in den aanvang van zijn loopbaan teekent (I. 7. 5), toen men van hem, den zoon van den geliefden keizer Marcus, nog slechts goeds verwachten mocht, zoo sterk aan de Vita herinneren, dat men aan een gemeenschappelijke bron denken moet. „Fuit forma quidem corporis iusta'' is geheel hetzelfde als τὴν ὄψιν ἦν ἀξιοθέατος σώματός . . συμμετρίᾳ. „Vultu insubido, ut ebriosi solent'' kan natuurlijk Herodianus niet gebruiken. In de plaats treedt dus het weinig zeggende κάλλει προσώπου μετ' ἀνδρείας. Over zijn sermo inconditus moet hij eveneens zwijgen, daarentegen roemt hij dan zijn blik. Op dat, wat ten slotte bij hem volgt over zijn haar: κόμη τε φύσει ξανθὴ καὶ οὔλη, ὡς, εἴ ποτε φοιτῴη δι' ἡλίου, τοσοῦτον ἐκλάμπειν αὐτῷ πυροειδές τι ὡς τοὺς μὲν οἴεσθαι ῥίνημα χρυσοῦ προϊόντι ἐπιπάττεσθαι, τοὺς δὲ ἐκθειάζειν, λέγοντας αἴγλην τινὰ οὐράνιον περὶ τῇ κεφαλῇ συγγεγενῆσθαι αὐτῷ, valt echter eerst het ware licht, wanneer we „capillo semper fucato et auri ramentis inluminato'' er naast houden. Niet alleen, dat ὡς τοὺς μὲν οἴεσθαι — ἐπιπάττεσθαι rechtstreeks op de ons in de Vita bewaarde

schildering wijst, ook de slotwoorden *τοὺς δὲ ἐκθειάζειν — συγγεγενῆσθαι αὐτῷ* zijn natuurlijk door deze uitgelokt. Ik vestig met te meer nadruk de aandacht op de besproken plaatsen, omdat hier in deze kleine brokstukjes zoo scherp de schrille tegenstelling uitkomt tusschen Herodianus, die in zijn rhetorischen ijver zelfs van het wonder, waaraan hij eigenlijk niet sterk gelooft [83]), als opsiering van zijn verhaal geen afstand doet, en den nuchteren toon, die zijn bron moet hebben gekenmerkt.

De tweede plaats van Herodianus, waarbij ik wil stilstaan, lezen we in het een weinig verder volgend verhaal van de samenzwering van Lucilla. Ik wil te groote uitvoerigheid vermijden en zal mijn vergelijking dus niet tot het geheele verslag daarover uitbreiden, hoewel meerdere sprekende punten van overeenstemming daartoe uitnoodigen, doch, na eerst een schijnbaar punt van verschil uit den weg geruimd te hebben, me tot het voornaamste beperken. Een aanduiding van onafhankelijkheid van Herodianus tegenover de Vitabron zou men namelijk hierin kunnen vinden — en men heeft er op gewezen [84]) —, dat de jonge man, die het samenzweringsplan uitvoert bij Herodianus (I. 8. 5) Quintianus, in de Vita Commodi (4. 2) Claudius Pompeianus heet. Nu ligt het al a priori voor de hand, aan te nemen, dat met deze verschillende namen, zooals dat bij het verwarde stelsel, dat in den keizertijd op

83) Men denke aan zijn karakteristieke woorden II. 9. 3: *ἀνέπειθε δὲ αὐτὸν* (Severus) *ὀνείρατα τοιαύτην τινὰ ἐλπίδα ὑποσημαίνοντα, χρησμοί τε καὶ ὅσα ἐς πρόγνωσιν τῶν μελλόντων σύμβολα φαίνεται· ἅπερ πάντα ἀψευδῆ καὶ ἀληθῆ τότε πιστεύεται ὅταν ἐς τὴν ἀπόβασιν εὐτυχηθῇ*. Een plaats, die met de boven besprokene zeer veel overeenstemming vertoont, omdat ook daar wonder en rationeele verklaring naast elkaar staat, is VIII. 3. 8, 9.

84) MÜLLER (BÜDINGER III p. 69).

het eenvoudige der republiek is gevolgd, licht voorkomen kan, toch dezelfde persoon wordt aangeduid. Dat het inderdaad zoo is, bewijst het bestaan van een L. Ti. Claudius Aurelius Quintianus (Pomp.)[85]. Wat nu de plaatsen zelf betreft, die ik vergelijken wil, ik geloof, dat het 't beste is, ze naast elkaar te kopiëeren en me van toelichting, die hier vrijwel nutteloos is, te onthouden:

Herodianus I. 8. 6.	Vita Commodi 4. 3.
ὁ δ'..., γυμνώσας τὸ ξιφίδιον, ἐπελθών τε αἰφνιδίως τῷ Κομόδῳ, καὶ μεγάλῃ βοῇ προειπὼν ὑπὸ τῆς συγκλήτου αὐτῷ ἐπιπεπέμφθαι, τρῶσαι μὴ φθάσας, ἀλλ' ἐν ᾧ περὶ τὴν τῶν ῥημάτων προφορὰν ἠσχολεῖτο καὶ τὴν δεῖξιν τοῦ ξίφους συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ βασιλέως, δίκην ἀνοίας ὑπέσχεν, ὃς προεῖπε τὸ βεβουλευμένον μᾶλλον ἢ ἔδρασε, παρέσχε τε αὐτῷ μὲν προγνωσθέντι ἁλῶναι, ἐκείνῳ δὲ προμαθόντι φυλάξασθαι.	qui ingressus ad Commodum destricto gladio, cum faciendi potestatem habuisset, in haec verba prorumpens „Hunc tibi pugionem senatus mittit" detexit facinus fatuus nec implevit.

Vragen we ons ten slotte af, waarom Herodianus zich hier van omwerking heeft onthouden en zich met enkele parafraseerende opmerkingen heeft vergenoegd, dan moeten we zeggen, dat het niet anders kan, of ook hij heeft wel gevoeld, dat het effekt van de uitdrukkingswijs van zijn bron zoo moeilijk te overtreffen was, dat hij zich tegen zijn gewoonte — en dat is hier het belangwekkende — van stof en vorm heeft meester gemaakt.

Tot slot moet ik weer terugkeeren tot het tweede

---

85) Liebenam. Fasti consulares imperii Romani p. 96.

boek van Herodianus, waaruit ik boven (pp. 40 vv.) reeds verschillende plaatsen heb besproken, o. a. die, welke ons Pertinax' handelwijs tegenover zijn zoon schetst. Daaraan wil ik aanknoopen. Een van de boven gegeven, desbetreffende citaten uit de Vita Pertinacis is 6. 9. Gaan we na, in welk verband men dit zinnetje in de Vita leest, dan vinden we, dat tusschen een uitvoerige uiteenzetting van de wijs, waarop Pertinax aan het bewind gekomen is, en het verhaal van de katastrofe, waarvan hij het slachtoffer is geworden, een vrij lange opsomming van zijn bestuursdaden en regeeringsmaatregelen geschoven is, waaronder zijn afwijzende beschikking op het ter eere van zijn zoon genomen senaatsbesluit als een der eerste wordt vermeld (Vita Pertinacis 6. 6—9. 10). Noch de algemeene stofverdeeling bij Herodianus, noch de plaats, waar hij het feit in kwestie bespreekt, verschilt daarvan; er is integendeel een in het oog springende overeenstemming. Nadat immers ook hier in den breede de troonsbestijging van den nieuwen keizer is verteld met wat daarmee in verband staat, volgt de reeds (p. 41) ter sprake gekomen opmerking over de ontevredenheid der soldaten, die Pertinax noodlottig zou worden (II. 4. 4, 5), waarvan men de parallel in de Vita op de overeenkomstige plaats vindt, een serie gepreciseerde bijzonderheden (5. 7—6. 5) tegenover wat Herodiaansche vaagheid. Deze opmerking geeft Herodianus in de pen, te schrijven over het vele goede en heilzame, in zijn korte, door het booze lot te snel beëindigde regeering door den keizer tot stand gebracht (II. 4. 5) en een vijftal door hem genomen maatregelen op te sommen, waarbij aan het eind zijn gedrag tegenover zijn zoon (II. 4. 6—9). En daarop volgt, juist als in

de Vita, zijn val. Vergelijken we nu de middenstukken van het verhaal der Vita en van Herodianus, dan merken we dadelijk een verschil in vorm op. Herodianus heeft, zooals men van hem verwacht, getracht, de verschillende, door hem besproken punten in verband te brengen, terwijl we in de Vita een losse opsomming aantreffen, die wel door den excerptor verscherpt kan zijn, maar toch in hoofdzaak verder moet teruggaan. Daarin ligt een bewijs voor de juistheid van het boven (pp. 45 v.) door mij aangeduide verschil in karakter tusschen Herodianus en zijn bron. En wat nu het feitenmateriaal van Herodianus betreft, de twee eerste opmerkingen, het geven van het onbebouwde land in eigendom aan degenen, die het willen bewerken, en de weigering van Pertinax om de keizerlijke eigendommen op zijn naam te zetten (II. 4. 6, 7), vinden we in de Vita niet terug. Maar daarmee is het bewijs, dat ze ook in het werk van Marius Maximus niet te vinden zouden geweest zijn, het excerptkarakter van de geheele Historia Augusta in aanmerking genomen, niet geleverd. Ik houd het integendeel voor zeer waarschijnlijk, dat ze daarin wel vervat zijn geweest. Over het derde punt, de afschaffing der door Commodus ingevoerde fiscale afpersingen (II. 4. 7), wordt door de Vita slechts even gerept, maar toch zoo, dat we voelen, dat in het uitvoeriger oorspronkelijke werk meer daarover heeft gestaan[86]). Het

---

86) Men vergelijke Herodianus II. 4. 7: *τέλη τε πάντα <τὰ> πρότερον ἐπὶ τῆς τυραννίδος ἐς εὐπορίαν χρημάτων ἐπινοηθέντα ἐπί τε ὄχθαις ποταμῶν καὶ λιμέσι πόλεων ἔν τε ὁδῶν πορείαις, καταλύσας ἐς τὸ ἀρχαῖον καὶ ἐλεύθερον ἀφῆκεν*, en Vita Pertinacis 7. 6: et cum tantam penuriam aerarii haberet, ut praeter decies sestertium non se invenisse fateretur, coactus est ea exigere, quae Commodus indixerat, contra quam professus fuerat.

vierde eindelijk, de behandeling der delatoren, vermeldt ook de Vita, maar in juistere redaktie. Men vergelijke:

Herodianus II. 4. 8.	Vita Pertinacis 7. 1.
. . . ἐπεὶ καὶ τοὺς συκοφάντας τῆς πόλεως ἣν διώξας καὶ τοὺς πανταχόθεν κολασθῆναι κελεύσας, τοῦ μηδένα ἐπηρεάζεσθαι μηδὲ ματαίοις ἐγκλήμασι περιπίπτειν προνοούμενος.	delatores convictos graviter puniri iussit et tamen mollius quam priores imperatores, unicuique dignitati, si delationis crimen incurreret, poenam statuens.

Over het slot — II. 4. 9 — heb ik boven (pp. 40 v.) reeds gesproken. Ook hier dus stooten we op niet onbelangrijke aanduidingen, die voor de door mij voorgestane hypothese over de door Herodianus aan het eerste deel van zijn werk ten grondslag gelegde bron pleiten. Intusschen niet uitsluitend om daarvoor tot bewijs te strekken, heb ik dit gedeelte van Herodianus' werk ontleed, maar evenzeer om te laten zien, dat hij een enkele maal ook b i j z o n d e r h e d e n, die hem, evenals zijn publiek, met een grof geraamte der historie tevreden, in den regel niet sterk interesseeren, in zijn werk heeft opgenomen, en de teekenende wijziging te toonen, die hij dan aanbrengt.

Er zijn dus wel redenen, om aan te nemen, dat men de bron, door Herodianus aan het eerste deel van zijn boek ten grondslag gelegd, in de Vitae der Historia Augusta terugvindt. Dat men, ook al is men het zoover met me eens, over den auteur van dit werk, dien ik met de ouderen Marius Maximus noem, een andere meening huldigen kan en met de jongeren van een Anonymus spreken mag, als men den Lollius Urbicus van KORNEMANN[87]) of Seius Fuscianus en

87) Kaiser Hadrian und der letzte grosse Historiker von Rom. Leipzig 1905.

Aufidius Victorinus, die door SCHULZ schuchter gepresenteerd worden[88]), te gewaagd vindt, behoeft wel geen betoog. Immers uit Herodianus blijkt omtrent deze vraag niets. Als ze te beantwoorden is — en daarvan ben ik overtuigd —, dan moet dat gebeuren met behulp van ons door de Historia Augusta te verstrekken aanduidingen, waaruit tevens volgt, dat het niet bepaald noodig is, er hier dieper op in te gaan.

Gebleken is ook — als mijn bewijzen waarde hebben —, dat Herodianus zich al dadelijk in den aanvang van zijn werk, waaruit we verschillende plaatsen hebben besproken, aan de leiding dezer bron heeft toevertrouwd, die, zooals uit de Vitae algemeen geconcludeerd wordt, veel verder dan de regeering van Commodus terugreikte[89]) (minstens tot den in de eerste Vita besproken keizer Hadrianus, vermoedelijk echter ook tot de twee keizers, die in het waarschijnlijk verloren gegaan begin der Historia Augusta besproken werden, Nerva en Traianus, zoodat men als twistpunt heeft kunnen opwerpen, of ze aan Tacitus of aan Suetonius aansloot[90])). Maar we hebben nog niets gezegd over de vraag, tot waar haar invloed zich bij Herodianus uitstrekt, een kwestie, die daardoor dubbel moeilijk is, omdat bij de Historia-Augusta-onderzoekers

88) Das Kaiserhaus der Antonine. Leipzig 1907. p. 39 n. 97.

89) BAAZ, die het heeft verzuimd, aan de Historia Augusta voldoende aandacht te schenken, heeft over het werk van den anoniemen auteur, waaraan hij denkt, een eigen meening: „initium cepit a Commodi imperio et desiit in Macrino, ut quidem putamus, in morte eius, neque tamen hoc pro certo contendimus. Quod initium a Commodi imperio statuimus, ea causa est, quod et Herodianus totum librum indidem incipit et Dio novam operis sui partem" (p. 61).

90) 't Eerste wordt o. a. door SCHULZ in ongemotiveerd scherpe bewoordingen voorgesteld (Das Kaiserhaus der Antonine p. 4 n. 10), 't andere — met meer recht, naar het me voorkomt — door zijn Franschen concurrent CH. LÉCRIVAIN (Etudes sur l'Histoire Auguste pp. 191 v.).

allerminst een communis opinio bestaat over haar begrenzing in deze andere richting. (Vergelijk boven pp. 36 v.).

Baaz, die zich in hoofdzaak beperkt heeft tot een vergelijking van Herodianus en Dio (boven p. 36), heeft ook alleen uit aanduidingen, hem daardoor aan de hand gedaan, getracht, het punt te vinden, waar het gebruik der gemeenschappelijke bron bij deze twee auteurs moet hebben opgehouden. Dat is naar zijn meening de dood van Macrinus[91]). Noch dit resultaat zelf, noch de methode, waarlangs het bereikt werd, kan den toets der kritiek doorstaan. Niet alleen, dat zich hier vooral de zwakke zijde van Baaz' verhandeling vertoont, het vrijwel geheel verwaarloozen van de brandende Historia-Augusta-vragen, een verzuim, dat wel het sterkst pp. 61 v. in het oog springt, waar hij zijn meening over bedoelde bron uiteenzet, zonder een woord te reppen over hare verhouding tot het — wanneer men identiciteit ontkent — in alle geval zeer gelijksoortige werk, dat in de Historia Augusta moet geëxcerpeerd zijn, en zonder ook maar een uit de velen, die daarover hebben geschreven, te noemen; maar ook heeft hij zich genoodzaakt gezien tot het maken van opmerkingen, die hem er toe hadden moeten brengen, zijn hypothese nog eens zorgvuldig te wegen.

Reeds in zijn vergelijking van het door Herodianus en Dio over de regeering van Caracalla gegevene meent hij te moeten constateeren, dat de sporen der gemeenschappelijke bron aan het verminderen zijn, hetgeen hem daarom niet verbaast, omdat beiden wel

---

91) „Macrini igitur mortem finem illius auctoris fuisse recte coniecisse nobis videmur" (p. 57).

hoe langer hoe meer hun eigen herinnering zullen zijn gaan raadplegen (p. 50). En, zooals gezegd, met den dood van Macrinus houdt ze naar zijn oordeel geheel op. Toch is het hem niet ontgaan, dat ook daarna overeenstemming tusschen Herodianus en Dio vastgesteld moet worden en wijst hij op de plaatsen, waar deze schrijvers over Heliogabalus' huwelijken spreken, maar de verklaring zoekt hij hier in het toeval (p. 56). Dat is des te bedenkelijker, als men ziet, dat de overeenstemming heel wat verder gaat, dan BAAZ 't voorstelt (pp. 15—17 van mijn dissertatie heb ik een aantal markante plaatsen tegenover elkaar gesteld). Vooral iemand, die in de verslagen van Caracalla's regeering al verschillen ontdekt, die hem er toe brengen, te meenen, dat onze auteurs hier meer hun eigen weg beginnen te gaan, had dus wel wat uitdrukkelijker mogen aantoonen, dat ze na Macrinus' dood zoo uiteenloopen, dat er voor de hypothese van een gemeenschappelijke bron daarna geene aanduidingen meer voorhanden zijn. En minstens had hij moeten aanwijzen, dat men in het werk van Herodianus en Dio na den dood van Macrinus een breuk vindt.

Ik voor mij geloof, dat een dergelijke scheur in het boek van Herodianus op de plaats, waar BAAZ ze had moeten zoeken, niet te vinden is, evenmin als in de rest van het vijfde boek, en dat men eerst in het begin van het zesde er op stoot. In mijn dissertatie heb ik aan dat boek en het laatste gedeelte van het voorafgaande een tamelijk uitvoerige bespreking gewijd (Caput I. pp. 1—26) en op de toen gemaakte opmerkingen en de daaruit getrokken conclusies moet ik hier terugkomen.

Herodianus begint zijn zesde boek met een zich tot enkele hoofdfeiten beperkende schets (VI. 1. 1—7) van den nieuwen koers, die met Alexander's troonsbestijging in het binnenlandsch beheer komt, een koers, die geheel in den smaak van den senaat valt, die na de soldatenkeizers Severus en Caracalla, de korte en daardoor reeds onbeteekenende regeering van Macrinus en het woeste gedoe onder Heliogabalus thans zijn vroeger aanzien herkrijgt. Dan volgen enkele bijzonderheden, Alexander persoonlijk betreffend (VI. 1. 8–10) en daarna vervolgt Herodianus (VI. 2. 1): *ἐτῶν μὲν οὖν τρισκαίδεκα οὕτως, ὅσον ἐπ' αὐτῷ, τὴν βασιλείαν ἀμέμπτως διῴκησε*, zonder ons — van het begin afgezien — éénige bijzonderheden omtrent regeeringsmaatregelen of belangwekkende gebeurtenissen uit die vrij lange periode mede te deelen. Onze lectuur voortzettend, vernemen we, dat er in het veertiende jaar plotseling berichten uit het Oosten komen, die aan dien gelukkigen toestand een einde maken, en we krijgen dan een uitgebreide beschrijving van de onderhandelingen met den koning van het herrezen Perzische rijk, de Romeinsche expeditie daarheen, den inval der Germanen, den tocht tegen deze en Alexander's dood, die, zooals we aan het slot van lib. VI vinden, veertien jaar regeerde, dus een gewoonweg overstelpende massa feiten, in nog niet één jaar samengeperst. 't Spreekt van zelf, dat hier iets hapert. Om dat te ontdekken, behoeft men nog niet eens de chronologische data van Alexander's leven ter hand te nemen. Nu kan men wel voorstellen, den overgeleverden tekst te wijzigen — dat is vroeger gedaan en ik ben ook zelf een tijd lang van die meening geweest —, maar behalve, dat dat een gissing is en blijft, kan men toch aldus slechts een klein deel

der moeilijkheden uit den weg ruimen, die in het zesde boek van Herodianus opduiken [92]).

Ik geloof daarom thans, dat het 't beste is, den tekst ongemoeid te laten en de verklaring uitsluitend te zoeken in een reeds in mijn dissertatie (pp. 4 vv.) aangenomen, hoogst onhandige samenvoeging van verschillende bronnen door Herodianus, die hier weer eens toont, hoezeer het hem aan historischen zin ontbreekt. Dat inderdaad uit c. 2 en volgende hoofdstukken een geheel andere geest spreekt, als zelfs uit de onmiddellijk voorafgaande paragrafen VI. 1. 1—7, heb ik vroeger uitvoerig aangetoond. Niet meer naar het ideaal der senaatspartij orienteert zich het oordeel over hetgeen er gebeurt, de veroordeeling van Alexander's handelingen geschiedt van het standpunt der militairen. En ook in het verdere verloop van Herodianus' verhaal, waarover ik dadelijk uitvoeriger zal spreken, hoort men duidelijk den militair. Daarmee treedt het gedeelte van Herodianus' werk, dat met VI. 2 aanvangt, in scherpe tegenstelling tot dat, wat daaraan voorafgaat, inclusief het verslag over Heliogabalus' daden en het begin van lib. VI.

Dat men tot Macrinus' dood achter Herodianus iemand vermoeden moet, die de zienswijs der senaatspartij huldigt, springt herhaaldelijk in het oog [93]) en

---

92) Veranderingen zijn voorgesteld door DÄNDLIKER (BÜDINGER III. p. 215 n. 2), die in plaats van *ιγ'* (13) en *ιδ'* (14) wil lezen *γ'* en *δ'* en MENDELSSOHN in zijn Herodianusuitgaaf, die bij de plaats aanteekent: „*τρισκαίδεκα* scripserim *τεσσαρεσκαίδεκα*; *τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ἔτει* omiserim cum P, *δὲ* post *αἰφνιδίως* transposito". Ik zelf heb er aan gedacht, *τῷ δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ἔτει* door *τῷ δὲ δεκάτῳ ἔτει* te vervangen (thesis XVI). Den overgeleverden tekst houden wil ook SIEVERS (Philologus XXXI pp. 645 vv.), al vindt hij corruptie niet onmogelijk.

93) Bijv. II. 3. 11 en 4. 4, II. 14. 3, 4, III. 8. Zeer typisch is wat Herodianus, die in de door hem gecomponeerde redevoeringen en brieven tot op

wordt ook door BAAZ uitdrukkelijk geconstateerd[94]). Maar ook na diens ondergang verandert dat niet onmiddellijk. Al geeft ook het optreden van Heliogabalus geen gelegenheid, den senaat roemvol naar voren te schuiven, toch voelt men, dat hij, verguisd als hij wordt, nog steeds wordt gehouden voor den pool van den staat. Heliogabalus geeft „den senaat en het Romeinsche volk'' kennis van zijn troonsbestijging, die wordt geratificeerd *ἀνάγκῃ τοῦ στρατοῦ ταῦτα ᾑρημένου* (V. 5. 2); om senaat en volk te laten wennen aan zijn eigenaardige kleedij, zendt hij zijn portret, dat moet worden tentoongesteld in het midden van den senaatszaal (V. 5. 6, 7); senaat en ridderschap moeten zijn godsdienstige vertooningen bijwonen (V. 5. 9); tegenover den senaat verontschuldigt hij zich wegens zijn huwelijk met de Vestaalsche maagd, „een menschelijke zwakheid'' (V. 6. 2); den senaat dwingt hij het bespottelijke besluit af, waarbij de slechts vier jaar jongere Alexander tot zijn zoon wordt verklaard (V. 7. 4). En na zijn dood volgt de hartelijk toegejuichte restauratie van den gesmaden rijksraad (VI. 1). Maar niet alleen dat wijst op het doorloopen van den draad, die eerst in het begin van lib. VI geknipt wordt.

In het derde caput mijner dissertatie, waarin ik de Vita Heliogabali heb pogen te ontleden, heb ik gewezen op de sterke overeenstemming tusschen het eerste

zekere hoogte van zijn bron afhankelijk is, Macrinus laat schrijven: *ἐμοῦ δὲ κρατοῦντος ἐν ἀδείᾳ τε καὶ ἀναιμωτὶ πάντες βιώσονται, ἀριστοκρατία τε μᾶλλον ἢ βασιλεία νομισθήσεται* (V. 1. 4). Men vergelijke *ἀριστοκρατίαν τε ἀλλ' οὐ τυραννίδα ὑπομενοῦντας* (II. 3. 10) en *τὴν δ'ἀρχὴν παρέξειν καὶ εἴσοδον ἀριστοκρατίας* en het geheel naar het hart van den senaat zijnde program, dat Severus II. 14. 3 verder ontwikkelt.

94) „eum a parte senatoria stetisse inde intellegimus, quod et eos imperatores, qui senatum colebant — Pertinacis memini — laudat et senatum ut legitimum rerum rectorem depingit imperio vacante — cf. Juliani mortem'' (p. 61).

gedeelte dezer Vita (1—18. 3) en Dio's verhaal en ik heb gemeend, deze overeenstemming alleen te kunnen verklaren door aan te nemen, dat ze uit het gebruik eener gemeenschappelijke bron voortgevloeid is. Maar, heb ik indertijd die bron niet nader kunnen aanduiden, thans zie ik, dat de mogelijkheid daartoe bestaat. Wanneer we immers door een vergelijking van Dio met de Vitae der Historia Augusta tot het besluit komen, dat Dio aan zijn vorige boeken den auteur heeft ten grondslag gelegd, uit wiens werk ook het belangrijkste deel der Vitae is geëxcerpeerd, en dan verder zien, dat eenzelfde overeenstemming als die, welke ons tot deze gevolgtrekking brengt, is aan te wijzen tusschen lib. LXXIX van dezen schrijver en de Vita Heliogabali, dan ligt het voor de hand, te gissen, dat ook de oorzaak daarvan dezelfde is en dat Dio het werk, dat hij tot daar als leiddraad gebruikte, is blijven volgen. Ook hier echter kan, evenmin als in het voorafgaande — ik behoef dat eigenlijk niet uitdrukkelijk te zeggen — van slaafs naschrijven door Dio kwestie zijn. Overigens heb ik in mijn dissertatie op verschillende afwijkingen gewezen. De aandacht wil ik slechts vestigen op de bij Dio (79. 3. 4—7) te vinden opsomming van door Heliogabalus onschadelijk gemaakte aanzienlijken, die de Vita niet geeft. Dat de omvang van het werk, dat Dio ook nog voor het leven van Heliogabalus zou hebben geraadpleegd, niet tegen mijn hypothese kan aangevoerd worden, leert Vit. Heliogabali 11. 6, waar Marius Maximus' levensbeschrijving van dezen princeps wordt geciteerd.

Ook over de verhouding tusschen Dio en Herodianus moet ik mijn vroeger uitgesproken oordeel rectificeeren. Indertijd waren me opgevallen aan den eenen

kant een aantal plaatsen, waar deze schrijvers opmerkelijk met elkaar overeenstemmen, en aan den anderen kant ook punten van verschil (pp. 14—21). En daaruit besloot ik, dat Herodianus, waar hij met Dio overeenstemt, uit hem had geput, maar overigens een andere bron had geraadpleegd (pp. 18, 21). Die conclusie is, moet ik erkennen, overijld geweest. Juist ware ze, wanneer men van Herodianus mocht aannemen, dat hij slechts naschrijft en excerpeert. Maar dat is, zooals we hebben gezien, niet het geval. Hij verwerkt integendeel zijn stof ook. Dan komt er nog bij, dat ik van dezen auteur ook nu nog wel vermoed, dat hij Dio heeft gekend en op een aantal plaatsen onder diens invloed staat, maar tevens, dat hij er zich voor hoedt, dat te laten merken en zijn eigenlijk geschiedverhaal van elders heeft. 't Is daarom, dat ik van Herodianus hetzelfde veronderstel als van Dio, dat hij namelijk niet slechts tot den dood van Macrinus Marius Maximus volgde, maar zich ook in het vervolg van het vijfde boek aan de leiding dezer bron bleef toevertrouwen, die Heliogabalus' leven zeker nog gegeven heeft, en dat hij zelfs nog het begin van het zesde heeft ontleend aan de karakteristiek van den nieuwen koers onder Alexander, waarmee ze vermoedelijk heeft gesloten[95]) — want men zal mij toegeven, dat de regeering van Heliogabalus al een heel slecht einde is voor een geschiedwerk, dat bij voorkeur een hoopvol uitzicht op de toekomst opent —.

---

95) Ik stel me dus voor, dat het laatste leven van Marius Maximus, dat van keizer Heliogabalus, met eenzelfde verlengstuk (over het optreden van den nieuwen princeps) sloot, als lib. LXXX van Dio in de uitgave van BOISSEVAIN. Vergelijk ook nog, wat MÜLLER (BÜDINGER III. p. 28) over deze kwestie zegt.

Het komt me voor, dat mijn gissing, behalve dat ze een probabele verklaring geeft voor het verband, dat men gedwongen is, vast te stellen tusschen de hoofdbronnen voor onze kennis van een belangrijk gedeelte van den keizertijd, ook nog op een aantal andere vragen een verrassend eenvoudig antwoord geeft.

Ik heb pas gewezen op de eigenaardige compositie van Herodianus' zesde boek: na een korte schets van de nieuwe richting, waarin zich Alexander's regeering beweegt, gevolgd door enkele dezen zelf betreffende aanteekeningen, de mededeeling, dat hij aldus dertien jaar lang den schepter voerde, waaraan het buiten alle verhouding tot het voorgaande uitvoerig relaas van de krijgsverrichtingen van zijn laatste jaar, die zijn ondergang veroorzaken, wordt geknoopt. Een verklaring daarvoor zal wel niemand zoeken bij Herodianus zelf en evenmin zal men de moeilijkheid mogen verplaatsen door te veronderstellen, dat deze auteur daarin een ander gevolgd is, terwijl ze uit mijn hypothese als van zelf voortvloeit: Herodianus wordt in den aanvang van Alexander's bestuur gewoonweg door den leidsman, die hem tot daar den weg wees, in den steek gelaten. Hij zoekt en vindt een ander, maar hetzij deze niet ver genoeg terugreikt, hetzij zijn mededeelingen Herodianus niet aanstaan, hij stapt over het bezwaar van een gaping in zijn werk, die hem toch ook niet verborgen kan gebleven zijn, heen en beperkt zich tot het schilderen van het begin van Alexander's regeering, hem door zijn eene, en het einde, hem door zijn andere bron aan de hand gedaan, zonder er, wat bij zijn gebrekkigen historischen zin te begrijpen is, aanstoot aan te nemen, dat hij, uit twee

bronnen puttend, twee zeer verschillende schilderingen van dezen princeps ontwerpt.

In de tweede plaats Dio. Alexander's regeering is in zijn werk slechts summair en niet ten einde toe behandeld geweest. Zou dat daardoor komen, dat hem de tijd niet is gelaten om die te verhalen, zooals hij het met de voorgaande heeft gedaan? Als men ziet, dat hij zich zelf verontschuldigt[96]), moet men wel tot het besluit komen, dat dàt de eigenlijke oorzaak niet kan geweest zijn. En wat nu die verontschuldiging zelf aangaat, al berust ze ook op waarheid, toch komt het me voor, dat Dio ons hier de volle waarheid onthoudt. Ik geloof, dat ik niet zonder reden zijn tijdgeschiedenis in twee bestanddeelen heb gesplitst, het eigenlijke, doorloopende historieverhaal en de dit verhaal aanvullende en illustreerende memoires, die ik alleen als zijn volle eigendom kan laten gelden. Nu zal het inderdaad wel ondoenlijk zijn geweest, om buiten de hoofdstad het materiaal daarvoor bijeen te garen, maar dat men daar zou verhinderd geweest zijn, een verhaal der gebeurtenissen samen te stellen op de wijs als Dio dat tot zoover schijnt gedaan te hebben, kan ik niet inzien, tenzij. . . hem de gids, die hem tot hier bracht, in den steek liet.

Eindelijk de Vita Alexandri. Met haar 64 capita uitvoeriger dan éene der voorgaande of volgende —

---

96) 80. 1. 2: *ταῦτα μὲν ἀκριβώσας, ὡς ἕκαστα ἠδυνήθην, συνέγραψα· τὰ δὲ δὴ λοιπὰ ἀκριβῶς ἐπεξελθεῖν οὐχ οἷός τε ἐγενόμην διὰ τὸ μὴ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τῇ Ῥώμῃ διατρῖψαι.* Overigens heeft Dio, zooals hij zelf elders zegt, zijn werk niet in Rome geschreven: *ἐν δὲ τῷ Βεσβίῳ τῷ ὄρει πῦρ τε πλεῖστον ἐξέλαμψε καὶ μυκήματα μέγιστα ἐγένετο, ὥστε καὶ ἐς τὴν Καπύην, ἐν ᾗ ὁσάκις ἂν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ οἰκῶ, διάγω, ἐξακουσθῆναι· τοῦτο γὰρ τὸ χωρίον ἐξειλόμην τῶν τε ἄλλων ἕνεκα καὶ τῆς ἡσυχίας ὅτι μάλιστα, ἵνα σχολὴν ἀπὸ τῶν ἀστικῶν πραγμάτων ἄγων ταῦτα γράψαιμι* (76. 2. 1). HÖFNER (p. 17) beschouwt de uit lib. LXXX geciteerde plaats als een bewijs van Dio's nauwgezetheid.

een omstandigheid, die, hoe onbeduidend ook op zich zelf, bevreemding moet wekken, wanneer men bedenkt, dat Severus Alexander bij menig princeps van vóór en na zijn tijd in beteekenis verre achterstond en dat men dat ook in de Oudheid moet gevoeld hebben —, staat ze geïsoleerd midden in de Historia Augusta, afgescheiden van de Vita Maximinorum en de zich aan deze aansluitende Vitae, die goeddeels vertalingen van Herodianus schijnen te zijn, en ook sterk verschillend van de vorige. Terwijl men namelijk in elk dezer op een kern stoot, een gesloten resumé van wat in elken princeps en diens regeering de herdenking waard scheen, en er dus slechts ruimte voor meeningsverschil blijft bij de beantwoording der vragen, wat telkens precies tot dezen kern moet gerekend worden en in hoeverre het essentieele der verschillende Vitae, als aan één grooter werk ontleend, samenhoort, zal men bij het lezen der Vita Alexandri het denkbeeld, haar volgens hetzelfde schema te kunnen ontleden, spoedig moeten laten varen. Wat in bijzonderheden het resultaat eener ontleding zijn moet, doet hier minder ter zake[97]. Hoofdzaak is, dat men bij een poging daartoe een anderen weg heeft in te slaan, dan men te voren gevolgd is. Desniettemin vinden we ook hier in het begin nog iets, dat op overeenstemming met de vorige Vitae wijst: een paar plaatsen, die ons het in den aanvang van Herodianus' zesde boek verhaalde te binnen brengen[98]. Dat schijnt me er op te wijzen,

---

97) In de eerste helft van het vierde caput mijner dissertatie (pp. 85—95) heb ik de desbetreffende hypothesen van verschillende onderzoekers besproken, daarna (pp. 95—147) heb ik zelf een voorstel gedaan.

98) Ik heb de bedoelde plaatsen (Herodian VI. 1. 2, 3, 4, 6 en Vit. Alexandri Severi 16. 1; 15. 1; 16. 3; 4. 5 in mijn dissertatie pp. 6 vv. met elkaar vergeleken. Ook THIELE (De Severo Alexandro imperatore. BEROLINI. 1909. pp.

dat een verklaring, analoog met de door mij ter belichting van de eigenaardigheden van den bouw van dat boek voorgestelde, ook hier helpen kan. Nemen we namelijk aan, dat de door Herodianus en Dio gevolgde auteur ook nog in het begin der Vita Alexandri is gebruikt, dan begrijpen we niet alleen, waarom we nog een paar keer aan Herodianus herinnerd worden, maar bovendien ook, hoe de excerptor dezer Vita, overigens door den leidsman, die het samenstellen der vorige „levens" vergemakkelijkt had, aan zich zelf overgelaten en aldus gedwongen, minder imponeerende bronnen ter hand te nemen, er toe kwam, een poging te wagen, zelf uit het door deze gebodene een beeld van Alexander samen te stellen, een poging, die, door zijn stumperachtigheid noodzakelijkerwijs mislukt, de herhalingen, die iederen lezer dezer Vita hinderen, en tevens haar omvang verklaart.

Zooals men zich herinneren zal, hebben we boven (pp. 22 vv.), toen we het vraagstuk van de compositie van Herodianus' werk begonnen te beschouwen, 't eerst onze aandacht gewijd aan de ingevoegde brieven en redevoeringen en ik heb toen, waar deze naast rhetorische frasen veelal slechts herhalingen bevatten van wat we ook in het geschiedverhaal vinden, met het uitspreken van een definitief oordeel meenen te moeten wachten tot na een onderzoek van dat verhaal. 't Is dus hier de plaats, om op deze inlasschingen, althans die van het eerste deel van Herodianus' werk — dat tot in het begin van het zesde boek schijnt te reiken — terug te komen. Nu zal het wel voor ieder duidelijk

3. v.) vestigt de aandacht op deze overeenstemming, maar vindt een verklaring onnoodig.

zijn, dat ik, na wat ik over de onzelfstandigheid van Herodianus' verhaal heb gezegd, ook hier de zakelijke inhoud niet als zijn eigendom beschouwen kan, daar deze, zooals opgemerkt is, met dat verhaal in het algemeen overeenstemt [99]). In het algemeen. Want er zijn een aantal passages, die een restrictie noodig maken, waarmee ik natuurlijk niet bedoel te zeggen, dat ons oordeel over deze zonder meer anders behoort te luiden. Men zal mij immers moeten toegeven, dat het voor de hand ligt, aan te nemen, dat Herodianus wel eens iets in zijn bron vond, dat hij alleen bij het componeeren van een redevoering gebruikte en verder onvermeld liet. En dat is ook meer dan eens te bewijzen.

Vooreerst wordt er èn in de redevoering, die Commodus na den dood van zijn vader tot het leger houdt (I. 5. 3—8), èn in de vermaning, die Pompeianus tot hem richt, als hij naar Rome wil terugkeeren, zonder vooraf den oorlog tot het gewenschte einde gebracht te hebben, (I. 6. 4—6) gesproken over de wenschelijkheid van een uitbreiding van het Romeinsche imperium „tot den Oceaan" [100]). Hoe Herodianus er toe kwam,

---

99) Als nog veel te gunstig beschouw ik dus het oordeel van FUCHS: „Auch RANKE weist auf diesen Vorzug Herodians" (vertolking der openbare meening) „insbesondere in Hinsicht der von ihm mitgetheilten Reden hin; er erblickt in ihnen den beachtenswerten Ausdruck zeitgenössischer Ideen. Aber, man erblicke auch nicht mehr in diesen formvollendeten rhetorischen Arbeiten des Autors als die öffentliche Meinung, die meist nicht die lautere Wahrheit, sondern ein Product der Stimmung der Geister und der Thatsachen ist" (Wiener Studien XVII. p. 244). Kras is de bewering van Wiener Studien XVIII p. 191 n. 47: „Her. fabriciert seine Reden selbst, daher dieser Gedanke als geistiges Eigenthum des Autors gelten mag."

100) I. 5. 6: *εἰ τά τε τοῦ πολέμου λείψανα μετὰ πάσης ἀνδρείας ἀπαλείψαιτε καὶ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν μέχρις ὠκεανοῦ προαγάγοιτε* en I. 6. 6: *καλὸν δέ σοι χειρωσαμένῳ πάντας αὐτούς, καὶ τὴν ὑπὸ τῇ ἄρκτῳ ἀρχὴν ὠκεανῷ ὁρίσαντι, ἐπανελθεῖν οἴκαδε.*

déze wending hier in te vlechten, begrijpt men, wanneer men in de Vita Marci heeft gelezen, dat het plan tot een dergelijke vergrooting van het rijksgebied, bestemd om aan de invallen der Germanen een eind te maken, werkelijk aan Marcus werd toegeschreven [101]).

Als verderop Laetus, Eclectus en Marcia na Commodus' dood een opvolger zoeken, valt hun oog op Pertinax, een man, die, zooals Herodianus zeer vaag zegt, zich heeft onderscheiden in de administratie en in den krijg tegen de Germanen en de volken van het Oosten (II. 1. 3, 4). Iets nauwkeuriger drukt zich

---

101) 24. 5: „Voluit Marcomanniam provinciam, voluit etiam Sarmatiam facere, et fecisset, nisi Avidius Cassius rebellasset sub eodem in oriente atque imperatorem se appellasset". Aan de aandacht van FUCHS schijnt deze plaats ontgaan te zijn. Anders had hij niet kunnen schrijven naar aanleiding van Herodian. VII. 2. 9: „MOMMSEN (V. S. 217) sieht in dieser Äusserung „vermuthlich eine drohende Wolke" des 238 beginnenden Gotenkrieges. Damit ist diesen Worten zu hoher Wert beigemessen. Es ist eine Phrase des Autors allgemeiner Art, die er auch schon den Pompeianus in seiner Rede an Commodus anbringen lässt" (Wiener Studien XVIII p. 227 n. 252). Dezelfde Vita Marci — aan wier inhoud we trouwens in de eerste cc. van lib. I, waarin over Marcus gesproken wordt, herhaaldelijk herinnerd worden — werpt ook een eigenaardig licht op de wonderlijke frase, die Herodianus een weinig te voren geeft. Daar een vergelijking der door mij bedoelde plaatsen tevens een bijdrage levert tot de kennis van Herodianus' werkwijs, copieer ik ze in extenso naast elkaar:

Herodian. I. 4. 8: *τελευτήσαντος δὲ Μάρκου, ἐπειδὴ διεφοίτησεν ἡ φήμη, πᾶν τε τὸ παρὸν στρατιωτικὸν καὶ τὸ δημῶδες πλῆθος ὁμοίως πένθει κατείχετο, οὐδέ τις ἦν ἀνθρώπων τῶν ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ὃς ἀδακρυτὶ τοιαύτην ἀγγελίαν ἐδέχετο· π ά ν τ ε ς δ' ὥ σ π ε ρ ἐ κ μ ι ᾶ ς φ ω ν ῆ ς, οἳ μ ὲ ν π α τ έ ρ α χ ρ η σ τ ό ν, οἳ δ' ἀ γ α θ ὸ ν β α σ ι λ έ α, γ ε ν ν α ῖ ο ν δ ὲ ἕ τ ε ρ ο ι σ τ ρ α τ η γ ό ν, οἳ δ ὲ σ ώ φ ρ ο ν α κ α ὶ κ ό σ μ ι ο ν ἄ ρ χ ο ν τ α ἀ ν ε κ ά λ ο υ ν, καὶ οὐδεὶς ἐψεύδετο.*

Vita Marci 18. 1—3: Cum igitur in amore omnium imperasset atque a b a l i i s m o d o f r a t e r, m o d o p a t e r, m o d o f i l i u s, ut cuiusque aetas sinebat, et diceretur et amaretur, octavo decimo anno imperii sui... diem ultimum clausit. tantusque illius amor eo die [...] claruit, ut nemo illum plangendum censuerit, certis omnibus, quod ab diis commodatus ad deos redisset. denique, priusquam funus conderetur, ut plerique dicunt, quod numquam antea factum fuerat neque postea, senatus populusque n o n d i v i s i s l o c i s s e d i n u n a s e d e propitium deum dixit.

de rede, die Laetus tot de soldaten houdt, uit over zijn carrière. Hier wordt zijn stadspraefectuur vermeld en gezegd, dat de soldaten, die bij de oevers der rivieren en de grenzen van het rijk gestationneerd zijn, een goede herinnering aan hem bewaren (II. 2. 7, 8). Niet alleen wordt nu in de Vita Pertinacis de hooge, hier vermelde burgerlijke waardigheid van Pertinax besproken (4. 2, 3), in het stuk, dat daaraan voorafgaat, en dat we, blijkens het citaat 2. 8, wel voor een excerpt uit Marius Maximus mogen houden, lezen we ook een uitvoerig verslag over zijn levensloop tot dan, waardoor het zeer waarschijnlijk wordt, dat Herodianus niet alleen het weinige, dat hij in de twee eerste cc. van lib. II over dit onderwerp geeft, aan dezen schrijver heeft ontleend, maar ook de nog altijd vage preciseering van Pertinax' optreden in de Donaulanden, die we II. 9. 9 lezen.

Nog verder, in het derde boek, houdt Severus tot zijn soldaten een rede, om hem na de inspanningen van den oorlog tegen Niger bereid te maken, met hem tegen Albinus, zijn Caesar, op te trekken, en daarin staan o. a. de woorden: τὰ μὲν γὰρ παρ' ἡμῶν πάντα ὑπῆρχεν αὐτῷ, βεβαίας βασιλείας κοινωνία, πράγματος οὗ μόλις τις καὶ ἀδελφοῖς γνησίοις μεταδίδωσιν (III. 6. 2). Zouden deze niet door het Vit. Severi 10. 3 aangeduide feit (et cum iret contra Albinum, in itinere apud Viminacium filium suum maiorem Bassianum adposito Aurelii Antonini nomine Caesarem appellavit, ut fratrem suum Getam ab spe imperii, quam ille conceperat, summoveret) zijn uitgelokt? Zoo ja, dan hebben we hier ook weer een bijdrage voor de beoordeeling der wijze, waarop Herodianus zijn bronnen verwerkt.

Eindelijk wil ik nog even stilstaan bij de rede, waarin

Caracalla zich bij den Senaat verdedigt na zijn broedermoord. Ze begint met een brok rhetorische inventie van Herodianus (IV. 5. 2, 3). Wat daarop volgt (IV. 5. 4, 5*a*), lijkt echter erg veel op een parafrase van de rede van Caracalla, die we Vit. Caracalli 2. 9, 10, 11 geschetst vinden, terwijl ook het overzicht van de vorstelijke moordenaars, dat vóór de peroratie ingeschoven is, nog een reminiscentie bevat aan het Vit. Marci 15. 5 (=Vit. Veri 11. 2, 3) vermelde praatje over Verus' dood.

Ik geloof, dat er in het geheele eerste gedeelte van Herodianus' boek slechts één „stuk" te vinden is, waarover we eenigszins anders moeten oordeelen, in zooverre namelijk als hier nog minder van eigen werk van Herodianus sprake kan zijn, d. i. de brief, door Caracalla aan den koning der Parthen gezonden (IV. 10. 1—4). Juister is eigenlijk niet van brief te spreken, daar Herodianus zich er mee vergenoegt, in indirekte rede weer te geven, wat Caracalla zou hebben geschreven. Hoe hij er toe gekomen is, hier de oratio obliqua te gebruiken, ofschoon hij elders in het eerste deel aan de oratio recta de voorkeur geeft, is niet met zekerheid na te gaan. Mogelijk is, dat hem zijn bron er toe bracht, maar te bewijzen is dat niet. Het excerpt van de Vita Caracalli is zoo mager, dat het ons hier volkomen in den steek laat. Een kleinen steun evenwel voor deze opvatting kan men hierin zien, dat we kort te voren in de Vita Caracalla's verdediging tegenover den senaat na den moord op Geta, welke Herodianus, zooals we gezien hebben, niet zonder er gebruik van te maken, voorbij is gegaan, ook aldus weergegeven vinden. Scherper wijst ons de inhoud er op, dat we hier niet met een rhetorische ontboezeming van Herodianus te doen hebben. De argu-

menten immers, door Caracalla aangevoerd, om den Parth er toe over te halen, hem zijn dochter te geven, zijn van zuiver politieken aard. En nu moge men zeggen, dat ze moeten opgekomen zijn in het brein van een politiek fantast, een reden om ze aan Herodianus toe te schrijven, wiens fantasie allerminst die richting uitgaat, ligt daarin toch niet. Veeleer mag men juist daarom aannemen, hier met authentieke gedachten van Caracalla zelf te doen te hebben. Ik vestig vooral de aandacht op de zeer interessante slotoverweging, die de voordeelen van een tolunie tusschen het imperium Romanum en het Parthische rijk schetst. Gewichtig is ten slotte, dat de woorden van Dio (78. 1. 1)[102]) deze opvatting eer steunen dan tegenspreken.

Dat deze brief een der laatste stukken is, die Herodianus in het verhaal van het eerste deel heeft ingevoegd, is natuurlijk slechts toeval. Minder aan het toeval is het toe te schrijven, wanneer we, terwijl we het onderzoek van het eerste gedeelte van Herodianus' werk met een aanvullende beschouwing van de inlasschingen besloten hebben, dat van het tweede deel, dat, zooals we hebben aangenomen, VI. 2 begint, daarmee aanvangen.

Bij de bespreking der stukken, die den voortgang van het verhaal hier ophouden, kan ik korter zijn. De voornaamste opmerkingen, waartoe ze aanleiding geven, heb ik immers boven al uiteengezet en ik mag me dus met het geven van de daar (p. 25) beloofde verklaring vergenoegen.

---

102) *μετὰ δὲ ταῦτα ἐς τοὺς Πάρθους στρατεύσας πρόφασιν ὅτι οὐκ ἠθέλησεν αὐτῷ ὁ Ἀρτάβανος τὴν θυγατέρα μνηστευσαμένῳ συνοικίσαι (καὶ γὰρ εὖ ἠπίστατο ὅτι λόγῳ μὲν ἐκείνην γῆμαι, ἔργῳ δὲ τὴν τῶν Πάρθων βασιλείαν παρασπάσασθαι ἐπεθύμει),* . . . .

Ook hier vinden we nog — om misverstand te voorkomen moet ik dat vooropstellen — redevoeringen, die volgens het te voren door Herodianus telkens toegepaste recept schijnen in elkaar gezet te zijn: de rede van Alexander tot zijn soldaten, als hij tegen de Perzen ten oorlog trekt, met haar bespottelijk begin, een verontschuldiging, dat hij hen, militairen, tot het vervullen van hun taak moet oproepen (VI. 3. 3—7)[103]), de niet kwaad gecomponeerde rede van Maximinus tot zijn leger, waarin hij kennis geeft van den opstand in Africa en Rome (VII. 8. 4—8), ten slotte die van Maximus na den ondergang van Maximinus (VIII. 7. 4—6).

Maar daartegenover staan de in oratio obliqua meegedeelde brieven van VI. 2 en de rede van Crispinus, aanvankelijk op dezelfde wijze weergegeven, maar in de oratio recta overgaand, wat de levendigheid zeer ten goede komt (VIII. 3. 4—7). Buitendien boeit ons hier ook de inhoud, onverwacht en waarheidsgetrouw[104]) in den brief, dien Alexander van de provinciebestuurders krijgt, en in zijn brief aan Artaxerxes den indruk van juistheid makend en den keizer scherp teekenend,

---

103) Cf. DE POBLOCKI pp. 24 v. Even bespottelijk is het slot der rede, waarin Macrinus zijn leger vóór den strijd met Artabanus tot dapperheid opwekt (IV. 14. 4—8). Herodianus laat hem eerst zinspelen op den verraderlijken aanval van Caracalla op de Parthen (IV. 14. 6, vergelijk IV. 11) en dan eindigen: dus nu dapper gestreden; zoo immers zult ge de barbaren terugwerpen en door den grooten roem, dien ge zult verwerven, de Romeinen en alle menschen doen gelooven aan uw vroegere „overwinning", dat ge ze met de wapenen behaald hebt en niet met behulp van list, bedrog en verdragbreuk. Een dergelijk schandelijk farizeeisch voorstel doet de keizer aan soldaten, die, zooals hij zelf laat uitkomen, met zijn voorganger dwepen en dus over de vroegere gebeurtenissen wel een andere meening moeten gehad hebben. Men ziet, Herodianus is niet altijd gelukkig, als hij op eigen beenen poogt te staan.

104) Men mag dat opmaken uit een vergelijking met Dio 80. 3. 2—4. 2.

terwijl ons de woorden van Crispinus een blik gunnen in diens eigen gemoedstoestand en in dien van de belegerden en belegeraars van Aquilea. Zooals reeds opgemerkt is, hier herkent men onzen Herodianus niet meer en ik geloof dan ook niet, dat we hem de verdienste van het auteurschap mogen toekennen. 't Lijkt me voor de hand liggend, dat hij zich hier zonder schroom met vreemde veeren heeft getooid.

Wellicht zal men nu de vraag stellen, waarom onze auteur, die anders op dèze plaatsen van zijn werk een zekere eigenaardige „zelfstandigheid" vertoont, die hier plotseling laat varen. Me dunkt — strikt te bewijzen is het niet —, dat daartoe tweeërlei omstandigheden samengewerkt kunnen hebben. Vooreerst toenemende vermoeidheid van den schrijver, die, zooals we hebben gezien (p. 20), op hoogen leeftijd de pen schijnt opgevat te hebben. Die afmatting blijkt misschien ook uit het aantal der ingelaschte stukken, dat in den aanvang van Herodianus' boek (lib. I en II) verreweg het grootst is. En dan ook het vermoedelijk andere karakter der bron, die Herodianus in het zesde boek begint te volgen en waaraan we thans onze aandacht moeten gaan wijden[105]).

Zooals gezegd (p. 61), laat BAAZ slechts tot den dood van Macrinus Dio en Herodianus een gemeenschappelijke bron gebruiken, waartegenover mijn meening staat, volgens welke die bron tot in de regeering van Severus Alexander doorliep. Voor deze opvatting pleit — afgezien van de besproken argumenten —

105) Ik heb natuurlijk geenszins bedoeld, in deze verhandeling een afdoend onderzoek van de brieven en redevoeringen in te vlechten, die Herodianus' boek „opsieren", maar heb ze slechts in zooverre besproken, als me dat tot opsporing van zijn bronnen gewenscht scheen.

ook nog dit, dat zóó ten minste gepoogd wordt te verklaren, hoe Herodianus aan de stof voor de geschiedenis van Heliogabalus gekomen is, op welke vraag ons de hypothese van BAAZ het antwoord schuldig blijft. Een enkele maal (p. 55 onder) rept hij er wel over, dat Herodianus uit zijn eigen herinnering schijnt te putten, maar hij heeft het toch niet gewaagd, zoover te gaan, dat hij uitdrukkelijk alles, wat we hier lezen, aan hem zelf toeschrijft.

Wat het resultaat is van zijn studie over de drie laatste boeken, laat BAAZ in een klein Aanhangsel volgen[106]), waarin hij kort en apodictisch zegt, dat hij het, wat Alexander betreft, geheel eens is met FUCHS en dat hij daarom over de meening van DÄNDLIKER dienaangaande niet behoeft uit te weiden. Met dezen echter kent ook hij aan het verhaal van Herodianus over de belegering van Aquilea hooge waarde toe, al kan hij hem niet toegeven, dat onze auteur mededeelingen van lieden uit Maximinus' leger er aan ten grondslag heeft gelegd[107]). Waarschijnlijker lijkt het hem, dat hij te beginnen met de verkiezing van Maximus en Balbinus, of ook iets eer, een in 't Grieksch geschreven werk volgt, of ook Grieksche brieven, wat hij niet wil uitmaken.

't Is eigenlijk onnoodig te zeggen, dat ik deze aphoristische beschouwing niet hoog kan aanslaan, al schijnt 't me ook toe, dat BAAZ 't een en ander goed gedivineerd heeft. Een zeer ernstig bezwaar tegen zijn voor-

---

106) Appendix I. De Herodiani libris VI—VIII. pp. 62—64.

107) BÜDINGER III p. 273: „Vergegenwärtigt man sich diese Anschaulichkeit der Schilderung, die genauen Einzelheiten der Darstellung und dazu noch den Umstand, dass man gleichsam Erlebnisse von Maximins Heere erzählen hört, so muss man sich sagen, dass Herodian von Leuten eben aus Maximins Heere sich die Dinge hat erzählen lassen".

stel — niet natuurlijk tegen de „verdediging" er van, waarbij men niet behoeft stil te staan — springt dadelijk in 't oog. Ook hier blijkt namelijk weer, dat BAAZ er niet ernstig op bedacht is geweest, een verklaring voor de compositie van het geheele werk van Herodianus te geven. Evenals hij aan het laatste gedeelte van de vijf eerste boeken niet de noodige aandacht heeft geschonken, verzuimt hij immers ook bij het bespreken der drie laatste het ontstaan van een heel brok bevredigend toe te lichten.

Ik voor mij meen te mogen aannemen, dat Herodianus, waar hem de oude bron in den steek laat, dadelijk tot een nieuwe is overgegaan. Reeds in mijn dissertatie (die BAAZ niet heeft gekend) heb ik, DÄNDLIKER's resultaten kritiseerend, pogen aan te toonen, dat men de eigenaardigheden van het zesde boek van Herodianus zoo te verklaren heeft, dat hier door hem achtereenvolgens twee bronnen zijn gebruikt. En al heb ik nu ook al, door de voortzetting mijner studies er toe gebracht, het geheele werk van Herodianus aan een nauwgezet onderzoek te onderwerpen, me genoopt gezien, in meerdere punten mijn meening te wijzigen, wat betreft de analyse van dit boek en omtrent den auteur, uit wiens werk Herodianus het tweede en verreweg grootste gedeelte er van heeft geput, kan ik het indertijd gezegde handhaven. Ook thans nog houd ik dezen dus voor iemand, die den loop der dingen van het standpunt der militairen beoordeelt en — ik hoop dit in het volgende nog meer waarschijnlijk te maken — zelf militair geweest is. Daar ik, wanneer ik hier nogmaals zou gaan aanwijzen, wat mij voor deze hypothese schijnt te pleiten, weinig anders zou te doen hebben dan de indertijd

aangevoerde argumenten in vrijwel denzelfden vorm te herhalen, komt het me beter voor, met een beknopte samenvatting en een verwijzing naar de uitvoeriger uiteenzetting in mijn dissertatie (pp. 1—14) te volstaan.

In het zesde boek van af c. 2 worden besproken de voorvallen, wel niet van het laatste jaar van Alexander's bestuur, zooals ons Herodianus zou doen gelooven, maar van de laatste jaren: de oorlog tegen de Perzen, het oprukken tegen de Germanen, 's keizers dood, dus, afgezien van de aanleiding tot de expeditie naar het Oosten en de voorbereiding er van, niets anders dan de gebeurtenissen te velde. Die worden uitvoerig verteld, zoo uitvoerig, dat we niet alleen mededeeling krijgen van het door Alexander met behulp van zijn vrienden tegen den Pers opgestelde krijgsplan (VI. 5. 1, 2), maar ook in den breede worden ingelicht over het verloop van de uitvoering er van en de totale mislukking (VI. 5. 5—6. 3) door Alexander's gebrek aan militaire bekwaamheid en doortastendheid (VI. 5. 8, 9). Want het leger treft geen schuld (VI. 6. 5, 6), maar uitsluitend den burgerlijk opgevoeden keizer (VI. 2. 3; 4. 2), die de soldaten na de nederlaag met niets anders dan met geld poogt te troosten (VI. 6. 4). Trouwens van het begin tot het einde wordt hij gegispt, niet om zijn persoon, maar om zijn optreden en scherp wordt herhaaldelijk aan de kaak gesteld zijn begeerte, om, zonder het zwaard te trekken, met diplomatenkunsten en afkoopsommen de woelige buren buiten het Romeinsche imperium te houden (VI. 2. 3 vv.; 4. 4 vv.; 7. 9, 10), alsof men door een verwijzing naar de krijgsdaden van het voorgeslacht een wakkeren, op buit belusten barbaar beletten kan, toe te tasten (VI. 2. 4).

Dezen militairen geest van de acht laatste cc. van lib. VI vind ik duidelijk in de twee volgende boeken terug [108]). Men zal daartegen wel niet aanvoeren, dat in het werk van Herodianus elk boek, gewoonlijk met een kleine inleiding voorzien en een resumeerende afsluiting aan het eind, op zich zelf staat. In alle geval is het hem hier, ook niet met behulp van deze niets meer dan een uiterlijkheid blijvende omlijsting, gelukt, de deelen, waarin hij zijn geestesprodukt heeft gesplitst, tot werkelijke eenheden te maken en het innerlijke verband te bedekken, dat over de afscheidingen heen reikt. Het op zich zelf waardelooze van Herodianus' boekindeeling blijkt overigens duidelijk hieruit, dat de driejarige regeering van Maximinus, die tegen alle verhouding in ruim een vijfde gedeelte van zijn bijna zestig jaar omvattend werk beslaat, zóó in twee boeken wordt verhaald, dat het eene eindigt en het andere begint op een geheel willekeurige plaats, die tot geen gemotiveerde insnijding aanleiding geeft. Herodianus heeft dus hier gewoonweg, overstelpt door de stof, die hem, een niet-militair, bezwaarlijk door wat hij zelf meegemaakt had aan de hand is gedaan, evenmin als door de mededeelingen van een soldaat, wier militair cachet hij dan op werkelijk bewonderenswaardige wijs zou hebben bewaard, de gelijkmatigheid en de goede indeeling van zijn werk uit het oog verloren [109]).

---

108) Zoo oordeelt ook F. RÜHL (Zu den Scriptores historiae Augustae. Rhein. Museum. LXII. 1907. p. 6): „Es sieht grade so aus, als ob Herodian hier (in zijn schildering van den Perzischen veldtocht van Severus Alexander) und zum Theil im Folgenden aus einer officiösen Darstellung aus der Regierungszeit des Maximinus geschöpft hätte". Zooals men zien zal, wordt dit vermoeden tot op zekere hoogte door het resultaat van mijn onderzoek bevestigd.

109) DE POBLOCKI tracht deze ongelijkmatigheid alleen uit het feit af te

Bestaat er derhalve, goed bezien, tusschen lib. VII en VIII geen kloof, die tusschen lib. VII en het voorgaande boek is makkelijk te overbruggen. 't Is zeker waar, dat we er geen aanstoot aan mogen nemen, hier, bij den aanvang van het principaat van Maximinus, een afscheiding aan te treffen. Niettemin knoopt het verhaal van lib. VII zoo duidelijk aan het te voren vertelde aan, dat er alle reden is, om van een vervolg daarop te spreken, dat een gelijken oorsprong hebben moet.

VI. 7. 6 lezen we, dat Alexander, van uit het Oosten bij den Rijn aangekomen, toebereidselen gaat maken voor den oorlog tegen de Germanen, o. a. door over deze rivier een schipbrug te slaan. Die brug speelt verder in dit boek geen rol en we vernemen dan ook in den aanvang van het volgende, dat ze eerst door Maximinus is voltooid [110]). Niet anders is het met de door Alexander voor den oorlog in het Noorden meegebrachte hulptroepen (VI. 7. 8). Tijdens zijn leven hebben die nergens ingegrepen. Er schijnt over hen en de verwachtingen, die men van hun optreden had, alleen gesproken te worden, om des te scherper het onbegrijpelijke van Alexander's talmen (VI. 7. 9) te laten uitkomen. Spoedig na zijn dood hooren we echter weer van hen. Dan wordt namelijk Maximinus bedreigd door den afval van de daaronder opgenoemde Osro-

---

leiden, dat het in de drie laatste boeken verhaalde, als tot het jongste verleden behoorend, Herodianus 't best voor den geest stond (p. 20).

110) VI. 7. 6: *τόν τε ποταμὸν ναυσὶ διελάμβανεν*, VII. 1. 5: *γεφυρώσας τὸν ποταμὸν ὁ Μαξιμῖνος ἔμελλεν ἐπὶ Γερμανοὺς διαβήσεσθαι·* 6 . . . 7 *τότε τοίνυν τὴν γέφυραν ζεύξας* . . . . Aan VOLCKMANN, die Herodianus tweemaal een brug laat bouwen (p. 17), is het verschil in beteekenis der bovenstaande citaten ontgaan. Beter DE POBLOCKI p. 22. Maar zijn verwijt, dat Herodianus zich duidelijker had moeten uitdrukken, is misplaatst.

eensche boogschutters, die, Alexander's einde betreurend, een van zijn vrienden tot praetendent verheffen (VII. 1. 9—11). En als dan de keizer, nadat deze poging is mislukt, tegen de Germanen oprukt, neemt hij ook de reeds door Alexander bijeengebrachte hulptroepen mee, die nog eens worden opgenoemd en waarvan het nut nogmaals wordt aangestipt (VII. 2. 1, 2). 't Eenige verschil met VI. 7. 8 is, dat hier ook over Armeniërs wordt gesproken, maar wellicht moeten de woorden *τὰ δὲ πλήθη ταῦτα τοῦ στρατοῦ καὶ πρότερον ὑπ' Ἀλεξάνδρου ἤθροιστο, ηὔξητο δὲ ὑπὸ τοῦ Μαξιμίνου* (VII. 2. 2) tot verklaring hunner aanwezigheid dienen. En bovendien is reeds VI. 5. 1 over de gunstige stemming van Armenië tegenover de Romeinen gerept.

Een in het oog vallend onderscheid is, dat over den nieuwen princeps op een geheel andere wijs gesproken wordt. De scherpe kritiek van lib. VI vinden we daarna niet terug. Maar dat spreekt van zelf. Want nu staat de militaire auteur tegenover een militair keizer. Toch geeft hij ook hier van een zelfstandig oordeel blijk. Want niet in alle opzichten wordt Maximinus geprezen. Zijn wreedheid en zijn grove tekortkomingen in het burgerlijk bestuur worden onomwonden gegispt en daaraan wordt ook zijn ondergang toegeschreven (VII. 3). En een enkele maal vinden we ook nog den spot terug, waaraan Alexander telkens blootstaat, maar nu niet, zooals van zelf spreekt, gericht tegen fouten op krijgskundig gebied, maar tegen Maximinus' gebrekkige algemeene ontwikkeling, die hem noodzaakt, een rede, door zijn vrienden gecomponeerd, van het blaadje voor te lezen [111]). Want al

---

111) VII. 8. 3: *ὁ μέντοι Μαξιμῖνος συγκαλέσας πάντα τὸν στρατὸν ἐς τὸ πρὸ τῆς πόλεως πεδίον, προελθών τε τῆς τρίτης ἡμέρας ἀνελθών τε ἐπὶ τὸ βῆμα, ἐπι-*

lijkt het me waarschijnlijk, dat Herodianus zelf in de rede, die in zijn werk aan Maximinus in den mond wordt gelegd (VII. 8. 4—8), de hand heeft gehad, de teekening van de omstandigheden waaronder en de wijs waarop ze gehouden is (VII. 8. 1, 2, 3, 9) is al te typeerend, dan dat we aan zijn fantasie als bron zouden mogen denken [112]).

Behalve in deze rede van Maximinus is Herodianus' hand in het onmiddellijk voorafgaande nog een enkele maal te herkennen. Ik mag, omdat ik er al boven (pp. 47 vv.) over gesproken heb, me hier tot een korte aanduiding bepalen. In de scene namelijk in het huis van Gordianus te Thysdrus, waarin hij tot het aanvaarden der keizerlijke waardigheid wordt overgehaald, (VII. 5. 3 vv.) en in het verhaal van de vermoording van Vitalianus (VII. 6. 4 vv.) wijst de dramatische vorm en de herhaling van reeds eer gebruikte motieven op Herodianus zelf. We hebben dus hier midden in het zevende boek een brok, waarin onze auteur meer naar voren komt. Dat men daaruit niet mag concludeeren, dat dat in het vervolg sterker wordt, zoodat hij eindelijk met zijn geheele persoonlijkheid te voorschijn

---

φερόμενος τὸ βιβλίον ὅπερ ἦσαν αὐτῷ συντάξαντές τινες τῶν φίλων, ἐξ ἀναγνώσεως ἔλεξε τοιάδε.

112) Gewichtig is vooral, behalve VII. 8. 3, nog VII. 8. 9: τοιαῦτά τινα εἰπών, βλάσφημά τε πολλὰ ἐς τὴν Ῥώμην καὶ τὴν σύγκλητον δι' ὧν παρεφθέγγετο ἀπορρίψας, ταῖς τε διὰ χειρὸς ἀπειλαῖς καὶ τραχέσι προσώπου νεύμασιν ὡς πρὸς παρόντας ὀργισθείς, ἐπαγγέλλει τὴν ἐπ' Ἰταλίαν ἔξοδον. 't Komt me ook voor, dat het in alle geval heel moeilijk aangaat, deze woorden en de juist geeindigde rede aan denzelfden auteur toe te kennen. Wanneer men een rede in oratio recta, dus zeker zóó, als men zich voorstelt, dat ze uitgesproken is, weergegeven heeft, zal men niet zelf naderhand gaan zeggen, dat de lezer tot goed begrip er van er nog het een en ander heeft tussschen te voegen. De verklaring zal wel hierin te zoeken zijn, dat in het oorspronkelijke een resumé in oratio obliqua werd gegeven, dat een dergelijke preciseering verdraagt.

zou komen, leert reeds een aandachtige lezing van de rest van het zevende boek. Maar vooral blijkt dat zeer duidelijk uit den aanvang van het achtste [113]).

Vooreerst wordt de marsch van Maximinus van het oogenblik, dat hij de grenzen van Italië, in casu het vijandige land, genaderd is, met groote nauwgezetheid beschreven [114]). Als de keizer zoover is, zendt hij verspieders uit (VIII. 1. 1) en verandert de kolonne- in linieopstelling, de lastdieren en wagens worden tusschen vóór- en achterhoede geschoven, de flanken gedekt met bewegelijke hulptroepen (VIII 1. 2, 3). Zoo komt hij, na het doortrekken van een vlakte, bij een stad, door de inboorlingen Ema genoemd, aan het uiteinde van die vlakte gelegen aan den voet van de uitloopers der Alpen. Die stad wordt niet verdedigd, maar is te voren geheel ontruimd (VIII. 1. 4). Daarna trekt hij, tegen aller verwachting ongehinderd, de Alpen over, waarvan een beschrijving is ingevoegd van het standpunt van het voorttrekkende leger [115]) (VIII. 1. 5, 6). Weer in de vlakte afgedaald, krijgt hij bericht, dat de vroeger (VII. 8. 11) door hem vooruitgezonden Pannonische legioenen vruchteloos pogen het verzet van Aquilea te breken (VIII. 2. 2).

---

113) Geheel tegenovergesteld aan de mijne is de conclusie door HERZOG (Geschichte und System der röm. Staatsverfassung II. 1 p. 501 n. 2) uit de voortreffelijkheid van dit gedeelte van Herodianus' werk getrokken: „Neigung zu willkürlicher Ausmalung hat Herodian hier (in der Beurteilung des Maximinus) auch, doch verrät die Art, wie er den Zug Maximins gegen Aquileja schildert, dass er den Ereignissen nahe gestanden haben muss".

114) Cf. DÄNDLIKER (BÜDINGER III. p. 270): „Da fällt nun vor Allem auf, dass die Gegenden, welche Maximins Heer passirte, so anschaulich beschrieben sind".

115) VIII. 1. 5: *ἅπερ ὄρη ὑπερμήκη ὥσπερ τεῖχος Ἰταλίας ἡ φύσις ἤγειρεν, ὑπερνεφῆ μὲν τὸ ὕψος, ἐπιμηκέστατα δέ, ὡς πᾶσαν Ἰταλίαν διειληφότα καθήκειν ἐν μὲν τοῖς δεξιοῖς Ἰταλίας μέρεσιν ἐς τὸ Τυρρηναῖον πέλαγος, ἐν δὲ τοῖς λαιοῖς ἐς τὸν Ἰόνιον κόλπον.*

Maximinus tracht nu eerst door onderhandelingen te slagen (VIII. 3). Als dat mislukt is, voornamelijk door het ingrijpen van Crispinus, over wiens rede bij deze gelegenheid we reeds gesproken hebben (pp. 24 v., 77 v.), trekt hij vol drift voorwaarts, totdat 16 σημεῖα van zijn doel zijn voortgang gestuit wordt door een stroom, die door het smelten van de sneeuw sterk is gezwollen, terwijl de brug er over, die nauwgezet beschreven wordt — ze wordt opgehouden door (naar het midden toe) hooger wordende bogen —, door de bewoners van Aquilea vernield is (VIII. 4. 1, 2).

Ik geloof, dat het al heel weinig moeite kost met behulp van dit nauwkeurig verslag Maximinus' opmarsch op de kaart te volgen. Hij komt van Sirmium (VII. 2. 9) en... volgt den grooten heirweg. Dit verklaart alles. Die loopt eerst langs den Savus (Sava), buigt bij Neviodunum (Dernovo) Zuidwaarts af, om daarna Emona (de door de inboorlingen Ema genoemde stad, Laibach) te bereiken, gaat dan over de Julische Alpen en overschrijdt werkelijk, vóórdat hij bij Aquilea komt, een bergstroom, den Sontius (Isonzo), op een punt, dat den opgegeven afstand van Aquilea verwijderd is. Wie behalve een scherp opmerker, die den veldtocht meegemaakt heeft, is tot het geven van dergelijke preciese aanduidingen in staat?

Maar er is meer om te bewijzen, dat we hier niet door de oogen van Herodianus zien, die geen militair was en den veldtocht niet meegemaakt kan hebben. Immers had hij, in dien tijd een zeer bejaard man, het wel gedaan, dan zou hij in zijn ijdelheid wis niet verzuimd hebben, ons dat ondubbelzinnig te zeggen[116]).

---

116) Cf. DÄNDLIKER (BÜDINGER III. p. 273): „Ganz gewiss hätte er, wenn er selbst dabei gewesen wäre, auf irgend eine Weise dies angedeutet".

De vermelding van Aquilea geeft aanleiding tot een boeiende excursie over die plaats, waarin vooreerst op voortreffelijke wijs haar beteekenis in normale tijden wordt geschilderd, hoe ze door haar ligging is aangewezen als bemiddelaarster tusschen den zeehandel en het landverkeer met een belangrijk achterland, terwijl tot haar welvaart ook nog door een bloeienden wijnbouw, die voor export werkte, werd bijgedragen[117]). En niet minder interessant is de rake uiteenzetting van de maatregelen, genomen, om de stad met haar in den langen vredestijd vervallen ommuring tot duchtige tegenweer gereed te maken, en de omstandigheden, die op een succesvolle verdediging doen hopen (VIII. 2. 3—6). Hier hebben we niet met rhetoriek te doen, maar met de eenvoudig, doch treffend weergegeven werkelijkheid.

Dienzelfden indruk moet ook de voortzetting van het verhaal wekken. We hebben Maximinus zoo even bij den gezwollen Isonzo verlaten. Die tegenslag maakt het leger radeloos, vooral omdat, zooals ten overvloede uit een lichtzinnige poging van Germaansche ruiters, die de Italiaansche bergstroomen niet kennen, blijkt,

---

117) Hoe juist het is, wat we hier in Herodianus lezen, leert een vergelijking met de passage, die THEOBALD FISCHER in zijn Mittelmeerbilder (Neue Folge p. 188) aan Aquilea wijdt. Herodian. VIII. 2. 3: *ἡ δὲ Ἀκυληία καὶ πρότερον μέν, ἅτε μεγίστη πόλις, ἰδίου δήμου πολυάνθρωπος ἦν, καὶ ὥσπερ τι ἐμπόριον Ἰταλίας ἐπὶ θαλάττῃ προκειμένη καὶ πρὸ τῶν Ἰλλυρικῶν ἐθνῶν πάντων ἱδρυμένη τά τε ἀπὸ τῆς ἠπείρου διὰ γῆς ἢ ποταμῶν κατακομιζόμενα παρεῖχεν ἐμπορεύεσθαι τοῖς πλέουσι, τά τε ἀπὸ θαλάττης τοῖς ἠπειρώταις ἀναγκαῖα, ὧν ἡ παρ' ἐκείνοις χώρα διὰ χειμῶνας οὐκ ἦν εὔφορος, ἀνέπεμπεν ἐς τὴν ἄνω γῆν*; FISCHER: „An seine Stelle (Adria) trat Aquilea, das in den ersten christlichen Jahrhunderten seine Blütezeit hatte. Es lag nahe dem Nordende dieser Haffküste und war auch ein Haffhafen, dem die Lage am Nordende des Adriatischen Meeres und nahe der Grenze Italiens zu gute kam. Es vermittelte namentlich den Handel Italiens und des Mittelmeergebiets mit den Alpenländern, besonders den östlichen".

aan doorwaden of overzwemmen niet te denken valt. En hulpmiddelen om een brug te bouwen, hout noch schepen, zijn er te vinden. De keizer laat dus kampeeren en wacht, totdat na een paar dagen zijn ingenieurs op de vernuftige gedachte komen, van de wijntonnen (aangeduid met de woorden: *οἰνοφόρα σκεύη περιφεροῦς ξύλου*), die door de gevluchte boeren op de akkers zijn achtergelaten, partij te trekken en daarvan een tonnenbrug te construeeren. En een niet minder lokale kleur als deze inval toont ook de beschrijving van de omstreken van Aquilea, die dan eindelijk door het leger worden bereikt, en van de daar aangerichte verwoesting (VIII. 4. 1—5).

We zullen het hierbij moeten laten, hoe gaarne ik ook dit gedeelte van Herodianus' werk, dat ik voor het beste houd van alles wat hij heeft bijeengegaard [118]), verder zou doorloopen. Niet alsof het verderop aan bewijzen voor mijn onderstelling ontbreken zou, maar ik dien me te beperken, wil ik niet in de fout vervallen, die ik pas in Herodianus heb gegispt. Trouwens ik ben van oordeel, dat het bijeengebrachte materiaal voldoende is, om zonder lichtvaardigheid het besluit te trekken, dat er in de drie laatste boeken van onzen schrijver een sterk in het oog springende eenheid te constateeren valt en dat ook het militair karakter er

---

118) Cf. DÄNDLIKER (BÜDINGER III. p. 276): „Immerhin darf man sagen, dass diese ganze Darstellung Herodians einen Werth bekommt, wie keine andere dieses Autors. Die Unmittelbarkeit und die Fülle der ihm zugekommenen Mittheilungen lässt ihn seine sonstige Art verläugnen: man findet hier keine Gewohnheitsdarstellungen, keine Analogieen oder Wiederholungen. Er selbst erhebt sich gleichsam über das Gewöhnliche: diese Partie darf diejenige genannt werden, welche das Talent unseres Autors in klarer, pragmatischer und lebhaft entwickelnder Darstellung vollkommen beweist". Verder FUCHS. Wiener Studien. XVIII. p. 209.

van moeilijk te loochenen is. Overigens zal dit in het volgende, naar ik hoop, nog meer naar voren treden.

De vraag doet zich namelijk op, of we omtrent den auteur van het werk, dat Herodianus hier voor zich schijnt gehad te hebben, niet meer kunnen te weten komen, dan wat ik reeds in mijn dissertatie omtrent hem vermoed heb, dat het een militair moet geweest zijn. En me dunkt, dat er wel eenige aanduidingen zijn, die ons in staat stellen, een scherper beeld van zijn persoon te teekenen.

Vooreerst stooten we — ook afgezien van het militair karakter van het werk in het algemeen — een enkele maal op uitdrukkingen, die doen vermoeden, dat hij in het kamp thuis moet geweest zijn. Tegenover de kern van het Romeinsche leger, de zwaargewapende liniesoldaten, staan de beweeglijker hulptroepen, in hun bewapening naar hun afkomst uiteenloopend en natuurlijk minder in aanzien. Ik ben al in de gelegenheid geweest te zeggen, dat over deze hier niet gezwegen wordt. Opmerkelijk is, dat ze in tegenstelling tot het voetvolk van de linie herhaaldelijk met hetzelfde typische woord (πλῆθος = massa, aanvulling), dat men wel voor een technischen term te houden heeft, worden aangeduid [119]). Naar het kamp riekt ook τῶν ἀπὸ τῆς βουλῆς ἀπάντων (VII. 1. 4), waarmee de hoogere officieren uit den senatorenstand bedoeld zijn.

Elders vindt men een medeleven met de soldaten. Maximinus heeft geld noodig en dat verschaft hij zich op alle wijzen. Eerst moeten het de rijken ontgelden.

---

119) VII. 2. 1: μέγα δέ τι πλῆθος καὶ σχεδὸν ἅπασαν τὴν Ῥωμαίων δύναμιν σὺν ἑαυτῷ εἰσήγαγε; VII. 2. 2: τὰ δὲ πλήθη ταῦτα τοῦ στρατοῦ; VII 8. 9: πολύ τι πλῆθος ἐπαγόμενος στρατοῦ, τήν τε ὑπὸ Ῥωμαίοις δύναμιν.

Maar spoedig worden ook de eigendommen van gemeenten en tempels aangetast. Dat eerst wekt een algemeene verbittering, die eindelijk ook op de soldaten gaat inwerken, als ze van hun verwanten en kennissen te hooren krijgen, dat al die rampspoed eigenlijk aan hen te wijten is. Want dat de keizer om hunnentwil genoodzaakt is, tot dergelijke middelen te grijpen (VII. 3).

Toch mag men natuurlijk niet aan iemand uit hun midden, d. w. z. een lager militair, denken. Niet alleen, dat de ontwikkeling, die wij bij den auteur van Herodianus' bron moeten aannemen, ons dat verbiedt. Maar ook blijkt VII. 3. 4, 5 [120]) een dergelijke verachting voor de gewone burgerij, dat we ons hem niet anders dan van deze geïsoleerd en boven hun kring staande kunnen voorstellen.

Intusschen — en dat is voor de beantwoording der vraag, die we ons hebben gesteld, van het grootste gewicht — veel sterker dan een meeleven met den soldaat in het algemeen, valt de belangstelling voor een bepaald deel der troepen, het Donauleger, op. Reeds bij den opmarsch van Alexander naar het Oosten wordt vermeld, dat hij ook de Illyrische provincies en de garnizoenen aldaar bezoekt en vandaar een groote macht medeneemt (VI. 4. 3). Voor den veldtocht deelt hij, zooals gezegd, zijn leger in drieën. Een dezer divisies, de flinkste, commandeert hij zelf (VI. 5. 1, 2, 7), Verderop vernemen we, dat daartoe de Illyrische sol-

120) VII. 3. 4, 5: *ἐς ὅσον μὲν οὖν ἐς τοὺς καθ' ἕνα ταῦτα ἐπράττετο καὶ μέχρις οἰκείων* (= privatorum) *ἔμενεν ἡ συμφορά, οὐ πάνυ τι τοῖς δήμοις τῶν πόλεων ἢ τοῖς ἔθνεσι διέφερε· τὰ γὰρ τῶν εὐδαιμονεῖν δοκούντων ἢ πλουσίων πταίσματα πρὸς τῶν ὄχλων οὐ μόνον ἀμελεῖται, ἀλλά τινας τῶν κακοήθων καὶ φαύλων ἔσθ' ὅτε καὶ εὐφραίνει φθόνῳ τῶν κρειττόνων καὶ εὐτυχούντων.* Vergelijk ook de dadelijk te bespreken plaats VII. 7. 1.

daten behooren en dat deze — en deze aanteekening is onze aandacht wel waard — onder de verandering van klimaat erg te lijden hebben: *οἳ ὑγρῷ καὶ χειμερίῳ ἀέρι ἐνειθισμένοι τροφάς τε πλείονας συνήθως εἰσφερόμενοι χαλεπῶς νοσοῦντες διεφθείροντο* (VI. 6. 2). Wanneer er aan den Perzischen oorlog door wederzijdsche uitputting een einde gekomen is, wordt Alexander verrast door den Germaneninval aan Rijn en Donau (VI. 7. 2). Het bericht daarvan maakt vooral op de ontmoedigde Illyriërs, die aan hun achtergelaten betrekkingen denken, een smartelijken indruk (VI. 7. 3). Maar ook het Italië bedreigende gevaar wordt aangeduid. Want alleen de tusschenliggende, smalle Illyrische provincies maken, dat zijn bewoners niet onmiddellijk plundertochten van de Germanen te duchten hebben (VI. 7. 4). Als Alexander na aankomst aan de Noordgrens weer aan het dralen slaat, raken de soldaten in opgewondenheid over dat nutteloos getalm, terwijl men er op los gaan moest en wraak nemen op den vijand voor zijn euvelmoed (VI. 7. 9, 10). En zoo komt het, dat Alexander, door iedereen verlaten, zijn einde vindt (VI. 9), als de aan Maximinus ter opleiding toevertrouwde recruten (VI. 8. 2), waarvan de meeste Pannoniërs zijn (VI. 8. 3). dezen met het purper bekleed hebben (VI. 8. 5). De Pannonische soldaten blijven ook in het vervolg aanhankelijkheid aan Maximinus toonen en wederkeerig voelt ook de nieuwe keizer zich tot hen aangetrokken. Na zijn voorspoedigen inval in het land der Germanen gaat hij den winter bij de Pannoniërs in Sirmium doorbrengen (VII. 2. 9) en daarheen worden ook de Romeinsche aanzienlijken, die het ongeluk hebben gehad, bij hem in verdenking te geraken, uit alle deelen des rijks opgezonden (VII. 3. 3, 4). Is de opstand tegen

hem, die in Africa uitbreekt, op Rome overgeslagen, om zich van daar uit verder te verspreiden, dan zendt hij, op het punt om tot demping er van uit te rukken, de legioenen der Pannoniërs vooruit; want in deze had hij 't meeste vertrouwen, omdat ze hem het eerst tot keizer hadden uitgeroepen en zich vrijwillig aanboden, voor hem in 't vuur te gaan (VII. 8. 11). Voor Aquilea aangekomen, kunnen ze evenwel de flink versterkte en met kracht verdedigde vesting niet nemen, ondanks hun wakker stormloopen; Maximinus wijt dit aan hun aanvoerders (VIII. 2. 2). En wanneer eindelijk de soldaten van den Mons Albanus, als zich de belegering dezer stad zonder hoop op succes voortsleept, den keizer vermoorden (VIII. 5. 8, 9), dan moet de rest van het leger dit wel als een voldongen feit aanvaarden, maar het gebeurt met wrok in het hart, vooral bij de trouwe Pannoniërs en de Thraciërs (VIII. 6. 1), wier landsman hij was (VI. 8. 1). Door Maximus wordt dan ook het leger dadelijk ontbonden en de soldaten naar hun garnizoenen in de provincies gestuurd (VIII. 7. 7).

Het kan wel niet anders, of een aandachtig nagaan van alle geciteerde plaatsen moet ons tot het besluit brengen, dat niet alleen in den loop der gebeurtenissen de verklaring voor dit opvallende op den voorgrond treden van een bepaald deel van het Romeinsche leger moet gezocht worden, maar vooral ook in de voorkeur van hem, die zich de schildering er van tot taak stelde, en in den sterken invloed der omgeving, die bij het fixeeren der historische ontwikkeling op elken schrijver, die zijn eigen tijd tot objekt van zijn werk kiest, inwerkt, sterker naar mate hij zelf meer meemaakte van wat hij vertelt.

Is het verkregen resultaat juist, dan moeten we dus

den gezochten auteur houden voor een hooger militair uit de Illyrische provincies afkomstig of daar in alle geval lang zijn standplaats gehad hebbend. En deze opvatting vindt weer een steun in wat ik zou kunnen noemen het centrifugale karakter van zijn werk.

Het Imperium Romanum, dat zich heeft ontwikkeld door de agglomeratie der achtereenvolgens onderworpen landen om het middelpunt, waarvan de veroveringen uitgegaan zijn, blijft nog tot diep in den keizertijd duidelijk waarneembaar de herinnering bewaren aan de wijze, waarop het eens ontstond, in de hegemonie, waarop Rome en Italië aanspraak maakt. De scheidingsmuur, die er bestaat tusschen 't kernland en de provincies wordt echter langzamerhand ondanks het verzet van de conservatieve senaatspartij door het gelijkmakende principaat opgeruimd. Een gewichtige maatregel in deze richting was nog niet lang geleden door Caracalla genomen, toen hij het burgerrecht over het heele rijk uitbreidde. En het slot dezer ontwikkeling wordt bereikt, als na de algemeene verheffing der provincies Italië zelf tot provincie wordt gedegradeerd. Nu is het zeer opmerkelijk, dat in de denkwijs van den schrijver, wiens werk in de drie laatste boeken van Herodianus weergegeven is, op deze ontwikkeling, die eerst tot afsluiting is gekomen onder Diocletianus, als Italië met de rest van het rijk gelijkgesteld wordt en Rome niet meer de hoofdstad is, in zekeren zin wordt vooruitgeloopen.

De aanspraak der Romeinen het centrum des rijks te zijn, van waaruit krachtens overgeleverd recht het imperium wordt bestuurd, is gebleven en er worden daar dan ook nog wel besluiten genomen, die vèrstrekkende gevolgen hebben. Maar met welken spot

moeten niet de souvereine handelingen van den senaat en het volk der Romeinen in het werk zelf verhaald geweest zijn, welks bestaan ons de besproken argumenten hebben doen vermoeden, wanneer die nog in de tweedehandsredaktie, die wij aan Herodianus danken, duidelijk doorschemert? Overigens bewijst dit ook, hoe gering het politiek onderscheidingsvermogen van dezen schrijver, die toch in het eerste gedeelte van zijn werk van senaatsstandpunt uit de historie overschouwt, moet geweest zijn, en tevens een hoe weinig ingrijpende verandering hij zijn bron hier moet hebben laten ondergaan.

Als Vitalianus gedood en het manifest van Gordianus gepubliceerd is, wordt het door niets gemotiveerde gerucht verspreid, dat ook Maximinus uit den weg is geruimd. Dadelijk loopt de demos der Romeinen overal in opwinding rond en uit in teugellooze losbandigheid zijn afkeer van den gehaten keizer en ook de senaat komt bijeen, vóórdat hij nauwkeurig bescheid weet, en besluit, voor de toekomst na wat hij tot nu toe gebeuren zag het beste hopend, de Gordiani, tot Augusti uit te roepen (VII. 6. 9; 7. 1, 2). Is echter eens deze gevaarvolle beslissing gevallen, dan doet hij uit vrees voor Maximinus ook alles, om zich aanhang te verschaffen en er worden gezantschappen uitgezonden naar alle provinciebestuurders met brieven, deze aansporend, om het besluit van de gemeenschappelijke πατρίς (niet = het Imperium Romanum, maar = ἡ Ῥωμαίων πόλις) en den senaat te steunen, en van hun provincies vragend, dat ze „gehoorzamen aan de Romeinen, wier volksrecht van oudsher het regeeren is, terwijl zij zelf van af de tijden der voorvaderen hun vriendschappelijk gezind en onderdanig zijn". En de meeste gouverneurs ge-

hoorzamen aan de hun geworden opdracht en sluiten zich, na hun provincies door den haat tegen Maximinus makkelijk tot afval gebracht te hebben, bij de Romeinen aan. Zoo stond het nu, sluit het stukje, met de stad der Romeinen en hun denkwijs (VII. 7. 4—6).

Opmerkelijk schijnt het me ook toe, dat hier overal Ῥωμαῖοι wordt gebruikt in den zin van burgers van de stadgemeente Rome, welke naam zelf vermeden wordt en vervangen door ἡ Ῥωμαίων πόλις (= civitas, stadgemeente). Dat gebeurt ook VII. 11. 1 (τῇ Ῥωμαίων πόλει) en een weinig verder in hetzelfde c. lezen we weer Ῥωμαῖοι in den juist aangeduiden zin (VII. 11. 5 *τοὺς ἐχθροὺς μὲν συγκλήτου καὶ Ῥωμαίων φίλους δὲ καὶ συμμάχους Μαξιμίνου*), evenals ook nog VIII. 6. 2 (*τοὺς ὑπὸ Ῥωμαίων καὶ συγκλήτου ἀναδειχθέντας αὐτοκράτορας*).

Den doorslag geven echter twee zeer weinig vleiende beoordeelingen van dit souvereine volk, dat de pretentie heeft, de wereld te besturen. Ik kan volstaan met ze zonder commentaar in den Griekschen tekst te geven. De eerste lezen we in het boven in hoofdzaak weergegeven stukje (VII. 7. 1): *καὶ πάντες μὲν γὰρ ὄχλοι κοῦφοι πρὸς τὰ καινοτομούμενα, ὁ δὲ Ῥωμαίων δῆμος ἐν πλήθει μεγίστῳ καὶ ποικίλῳ συγκλύδων τε ἀνθρώπων πολὺ καὶ ῥᾴδιον ἔχει τὸ τῆς γνώμης εὐκίνητον*, de tweede, eigenlijk meer een schamperen uitval, VII. 12. 3: *τὸ δὲ δεινὸν ἑκάστοτε ηὔξετο, . . ., τῶν δὲ στρατιωτῶν ἀγανακτούντων ὅτι δὴ ταῦτα ὑπὸ Ῥωμαίων ὡς ὑπὸ βαρβάρων πάσχουσι*. In het oog van iemand, die zoo schrijft, schijnt me Rome als middelpunt van den orbis terrarum uitgediend te hebben.

Nog twee vragen aangaande het werk van den

auteur, dien Herodianus in zijn drie laatste boeken schijnt te volgen, mag ik niet voorbijgaan, zonder er, zij het dan ook kort, mijn meening over te zeggen, de kwesties namelijk, in welke taal, Grieksch of Latijn, het geschreven was, en, welken omvang het heeft gehad.

Wat vooreerst de taal aangaat, waarin onze militair zich heeft uitgedrukt, me dunkt, dat er hier — anders dan bij Marius Maximus, die, om daar nog even op terug te komen, natuurlijk Latijn heeft gebruikt — wel reden is, om aan Grieksch te denken. Een bewijs daarvoor vind ik VIII. 3. 7: *τοιαῦτά τινα λέγων ὁ Κρισπῖνος καὶ πρὸς ἑκάστους καὶ κοινῇ, φύσει μὲν καὶ ἄλλως αἰδέσιμος ὤν, ἔν τε τῇ Ῥωμαίων φωνῇ εὐπρόσφορος ἐν λόγοις, ἐπιεικῶς τε αὐτῶν προεστώς, ἔπεισε μένειν ἐν τοῖς προκειμένοις, τούς τε πρέσβεις ἀπράκτους ἀπιέναι ἐκέλευσεν* [121]). Een Romein kan dat niet geschreven hebben, omdat het iets voor hem van zelf sprekends is. En aan Herodianus zelf deze woorden te laten, gaat hierom moeilijk, omdat hij in het algemeen al heel weinig inventief schijnt geweest te zijn en gave noch lust schijnt te hebben gehad, zich in de realiteit van het door hem beschreven tijdsverloop in te werken en in te denken. Ook Baaz neemt voor de door hem vermoede bron, boek of brieven, die Herodianus in het laatste gedeelte van lib. VII zou begonnen zijn te

---

121) Gesteund wordt mijn vermoeden ook nog door VIII. 7. 1: *ἔνθεν καὶ τῇ .. φωνῇ καλοῦσιν οἱ ἐπιχώριοι Ἑπτὰ πελάγη* (= Septem maria) *τὴν λίμνην ἐκείνην*. Bij de lacune tusschen *τῇ* en *φωνῇ* teekent Mendelssohn aan: „patria lingua P. *τῇ* <*ἑαυτῶν*> vel <*πατρίῳ*> vel <*ἰδίᾳ*> *φ.* coni. Steph". Die *ἐπιχώριοι* hebben we ook reeds VIII. 1. 4 (*ἣν καλοῦσιν Ἤμαν οἱ ἐπιχώριοι*) gevonden en analoog is de uitdrukking van VIII. 2. 2: *οἱ σκοποὶ ἀπήγγειλαν πόλιν Ἰταλίας τὴν μεγίστην, Ἀκυληίαν δὲ καλουμένην, κεκλεῖσθαι*. Deze plaatsen wijzen bovendien op de door mij aangenomen eenheid en doen ons aan een „oorgetuige" denken.

gebruiken, het Grieksch aan en brengt voor deze veronderstelling één argument te berde, op het gebruik van het woordje αὐτοκράτωρ in plaats van βασιλεύς gebaseerd, dat, niet gesteund door meerdere opmerkingen van dien aard, terwijl juist dergelijke aanduidingen in grootere massa moeten geboden worden, en met restricties voorzien als het bovendien nog is [122]), niet afdoende kan genoemd worden. Toch heeft hij daarmee wellicht een stap in de goede richting gedaan. Kan men immers aantoonen, dat de taal van Herodianus in het tweede gedeelte van zijn werk merkbaar afwijkt van die van het eerste [123]), dan ligt het voor de hand, de verklaring hierin te zoeken, dat hij in het begin zich niet tot het weergeven van den inhoud beperken kon, maar ook nog vertalen en zelf vorm geven moest, later alleen behoefde na te schrijven. En deze omstandigheid, waar dan nog bij komt toenemende vermoeidheid van Herodianus, die zich op hoogeren leeftijd aan het schrijven heeft gezet en daardoor, al voortwerkende, meer en meer geneigd wordt, zich te laten leiden, en het geheel andere karakter van het werk van Marius Maximus, die op zich zelf staande biografieën gaf en zoo Herodianus tot omwerken verplichtte, licht ook op bevredigende wijze het verschil toe tusschen de grootere eerste en kleinere tweede helft van het historieverhaal, dat onze auteur heeft nagelaten.

---

122) „Nam cum ceteroquin Herodianus ad imperatores Romanos significandos semper fere Graeco vocabulo βασιλεύς utatur, hic, id est in octavo libro, plerumque vocabulum αὐτοκράτωρ usurpat" p. 63. „Quod interdum hoc quoque libro vocabulum βασιλεύς legitur nullius momenti est; taedii enim vitandi causa Herodianus non semper eodem vocabulo usus esse videtur". n. 145 pp. 63, 64.

123) Ik geloof niet, dat reeds een meer omvattend onderzoek in deze richting, dat me wel toeschijnt resultaten te beloven, heeft plaats gehad.

En dan de omvang der militaire bron. Ik geloof, dat er wel eenige reden is, om aan te nemen, dat ze noch aan het begin, noch aan het einde verder reikte, dan wat Herodianus ons biedt. In het begin niet, omdat, zooals ik heb pogen aan te toonen, tusschen c. 1 en c. 2 van lib. VI een groote scheur gaapt, die minder opvallend had kunnen zijn, als hij, door Marius Maximus in den steek gelaten, al over Alexander's regeering, in den tijd, toen deze nog, vóór den Perzischen oorlog, te Rome verblijf hield, bij den schrijver van deze bron om voorlichting had kunnen aankloppen. En aan het einde niet, omdat Herodianus de taak, die hij op zich had genomen, niet heeft afgewerkt. De beste verklaring daarvoor lijkt me niet hierin te liggen, dat hij, door den dood verrast, plotseling heeft moeten afbreken — hij heeft immers nog tijd gehad zijn werk met een „inleiding" te voorzien (pp. 19 v.) —, maar eer in de onderstelling, dat hij, als hem zijn tweede gids verlaat, de energie mist, een anderen te zoeken of zelfstandig verder te gaan. Zou dat zoo zijn, dan wordt het ook daardoor zeer probabel, dat de militaire schrijver in hoofdzaak het zelf doorleefde heeft opgeteekend, zoodat men zijn voor ons helaas verloren boek zou te beschouwen hebben als een doorloopend verhaal geboden hebbend van de gebeurtenissen op krijgskundig en ook, voor zoover tot goed begrip van deze noodig, op politiek gebied van de jaren van wapengekletter, die aan het eind van Alexander's leven beginnen en tot den ondergang van Maximus en Balbinus loopen.

Kort samengevat is dus het resultaat van het door mij ingestelde onderzoek naar de wording van Hero-

dianus' geschiedverhaal dit: Herodianus geeft op verscheidene plaatsen blijk, het groote werk van Dio gekend te hebben, en zal waarschijnlijk door het daaraan te beurt gevallen succes op de gedachte zijn gebracht, zich op soortgelijke wijze naam te verwerven. En aldus het plan opgevat hebbende, om zoogenaamd de geschiedenis van zijn tijd te boek te stellen, heeft hij, den voor een zelfstandig geschiedvorscher noodigen aanleg missend, zich er toe bepaald, twee tijdgenooten na te schrijven, voor de periode van Commodus' troonsbestijging tot in den aanvang van Alexander's bestuur de ook aan Dio bekende biografieën van Marius Maximus, waarvan hij natuurlijk de stof min of meer pasklaar moest maken voor het doel, dat hij zich had voorgesteld, en verderop onzen militairen anonymus, dien hij, omdat hij hem als auteur en als taalgenoot nader staat, meer op den voet volgt.

Dat resultaat evenwel verlangt nog in twee opzichten een nadere preciseering. Eensdeels namelijk rijst de vraag, of Herodianus, behalve deze, nog andere bronnen heeft gekend, en aan den anderen kant, of hij de twee, die hij in alle geval in hoofdzaak volgt, ook misschien door elkaar gebruikt heeft, dan wel ze steeds nauwkeurig uiteen heeft gehouden.

Zeer schaarsch zijn bij Herodianus aanduidingen over werken, die dezelfde stof behandelden en die hij naast zijn zorgvuldig verborgen gehouden hoofdbronnen zou kunnen geraadpleegd hebben. Wel vermeldt hij geschriften van Marcus (I. 2. 3). Maar nog afgezien van de vraag, of hij daaruit, als hij het leven van dien keizer geschreven had, zou zijn gaan putten, moeten ze ook, omdat hij dat nu eens niet heeft gedaan, buiten beschouwing blijven. Eer is aan te nemen,

dat hij een kleinigheid, den droom van Severus (II. 9. 5, 6), heeft ontleend aan de autobiografie van dien vorst, die hij (II. 9. 4) citeert (τὰ μὲν οὖν πολλὰ ἱστόρησεν αὐτὸς [τε] συγγράψας ἐν τῷ καθ᾽αὑτὸν βίῳ). Men mag dat uit de volgende zinsnede opmaken: τὸ δ᾽οὖν τελευταῖον καὶ μέγιστον, ὅπερ αὐτῷ καὶ τὴν ἐλπίδα πᾶσαν ὑπέφαινεν ὄναρ, οὐδ᾽ἡμῖν παραλειπτέον (II. 9. 4)[124]). Ten slotte vermeldt hij aan het eind van lib. II een heele Severus-litteratuur in proza en poëzie (II. 15. 6, 7). Of hij hier bepaalde boeken op het oog heeft, is niet uit te maken, maar de waarschijnlijkheid pleit er voor, dat hij, al zou dat het geval zijn, er zich toch niet al te zeer in verdiept heeft[125]). Een man als hij, die de historie niet beoefent om de ware geschiedkundige ontwikkeling te achterhalen, maar om door niet te zwijgen zijn naam te vereeuwigen (I. 1. 1), zal er zich immers wel geen gewetenszaak van hebben gemaakt, door het in hoofdzaak volgen van één leidsman gevaar te loopen, mis te tasten. Waar men zich bepaald voor hoeden moet, is overal, waar afwijkende voorstellingen naast elkaar

---

124) Cf. Höfner. p. 3.

125) 't Is wellicht goed, niet te vergeten, dat Herodianus gewoon is, zich zeer rhetorisch uit te drukken (ἱστορίας τε πολλοὶ συγγραφεῖς καὶ ποιηταί). En de mogelijkheid is dan ook niet uitgesloten, dat hij hier vooral aan één werk dacht, nml. de verhandeling over de op Commodus' vermoording volgende πόλεμοι καὶ στάσεις μέγισται, die Dio, zooals hij zelf zegt (72. 23. 1, 2; Zürcher vergist zich, als hij — Büdinger I. p. 223 — spreekt van een geschiedenis van Commodus' regeering. Cf. Höfner, pp. 20 vv.) heeft uitgegeven na het succes, behaald met zijn βιβλίον περὶ τῶν ὀνειράτων καὶ τῶν σημείων δι᾽ ὧν ὁ Σεουῆρος τὴν αὐτοκράτορα ἀρχὴν ἤλπισε. Bedenkt men, dat Dio ook in zijn tweede werk niet zal verzuimd hebben, de σημεῖα te vermelden, dan is er wat voor te zeggen in Herodianus' woorden (II. 15. 6: τῆς μὲν οὖν ὁδοιπορίας τοὺς σταθμούς, καὶ τὰ καθ᾽ ἑκάστην πόλιν αὐτῷ λεχθέντα, καὶ σημεῖα θείᾳ προνοίᾳ δόξαντα πολλάκις φανῆναι, χωρία τε ἕκαστα καὶ παρατάξεις, καὶ τὸν τῶν ἑκατέρωθεν πεσόντων ἀριθμὸν στρατιωτῶν ἐν ταῖς μάχαις) een karakteristiek speciaal van dit boek te zien.

worden gegeven, dadelijk aan meerdere bronnen te denken, zooals BAAZ dat zeer schematisch doet, al voegt hij er ook heel verstandig aan toe: „quibus de locis vix quicquam dicendum est'' (p. 15 met n. 51). 't Ligt voor de hand, aan te nemen, dat op deze plaatsen, waar vaak over niet waarneembare of waargenomen voorvallen en over motieven van daden wordt gesproken, reeds het door Herodianus gebruikte origineele werk de bedoelde disjunctieve wendingen bevat heeft.

Wat de tweede vraag betreft, moet mijn beslissing ten gunste van het eerste alternatief uitvallen. Niet in dien zin, dat Herodianus bij het schrijven der latere boeken nog iets aan de biografieën van Marius Maximus zou gehad hebben. Wat in het tweede gedeelte aan het eerste herinnert, zijn, zooals we gezien hebben, een paar stukken, waarin onze auteur zelf aan het werk is geweest (p. 85). Maar wel schijnt hij den militairen anonymus reeds gekend te hebben, vóórdat hij in het zesde boek geheel onder zijn invloed raakt. Weinig ter zake doet, dat hij, zooals ik in mijn dissertatie pp. 13 vv. — te recht, naar ik meen — heb aangenomen, het schetsje van den binnenlandschen toestand onder Alexander met materiaal uit de van c. 2 af gevolgde militaire bron heeft aangevuld. Van meer gewicht is al, dat Herodianus V. 3. 9 belooft, terug te komen op de verplaatsing van het in de buurt van Emesus liggende, tot dekking van Syrië bestemde korps, hetgeen hij VI. 4. 7 doet. Ook in zooverre is dat van belang, als men daarin nog een aanduiding kan zien voor zijn Syrische afkomst. Want op zich zelf is het feit, waarover het gaat, van dien aard, dat hij het anders of wel onvermeld zou hebben

gelaten of zeker, zoo hij het al zou vermeld hebben, dat toch niet, als in zijn bedoeling liggende, vooruit zou hebben aangekondigd. Een afdoend bewijs echter vind ik in de eerste plaats in de twee beschrijvingen van de Alpen, die ongetwijfeld met elkaar in verband staan en wel zoo, dat de tweede, die juister en uitvoeriger is, de meer oorspronkelijke zijn moet[126]). Verder geeft de brug, die Alexander over den Rijn laat slaan, aanleiding tot een uitweiding over de Noordelijke grensrivieren, Rijn en Donau. Deze, zoo lezen we VI. 7. 6, 7, waarvan de eene langs de Germanen, de andere langs de Pannoniërs (bij Herodianus: Παίονες) stroomt, kan men in den zomer wegens hun breedte en diepte slechts met schepen oversteken. Zijn ze echter in den winter door de koude bevroren, dan kan men overrijden, En zoo hard wordt dan de stroomoppervlakte, dat ze tegen de hoeven van paarden en de voeten der menschen bestand is en degenen, die water willen hebben, bijlen en houweelen meenemen en de anders noodige kruiken missen kunnen[127]). Dit laatste is nu door Herodianus verwerkt tot een argument, dat hij den vleiers van Commodus in den mond

---

126) II. 11. 8: *μέγιστα ἐκεῖνα ὄρη, καὶ οἷα οὐκ ἄλλα ἐν τῇ καθ᾽ ἡμᾶς γῇ, ἐν τείχους σχήματι περίκειται καὶ προβέβληται Ἰταλίας, καὶ τοῦτο μετὰ τῆς ἄλλης εὐδαιμονίας παρασχούσης τῆς φύσεως Ἰταλιώταις, ἔρυμα ἄρρηκτόν τε καὶ ..αὐτῶν προβεβλῆσθαι, ἀπὸ τῆς ἀρκτῴας θαλάττης ἐπὶ τὴν πρὸς μεσημβρίαν βλέπουσαν διῆκον.* VIII. 1. 5, 6: *ἅπερ ὄρη ὑπερμήκη ὥσπερ τεῖχος Ἰταλίας ἡ φύσις ἤγειρεν, ὑπερνεφῆ μὲν τὸ ὕψος, ἐπιμηκέστατα δέ, ὡς πᾶσαν Ἰταλίαν διειληφότα καθήκειν ἐν μὲν τοῖς δεξιοῖς Ἰταλίας μέρεσιν ἐς τὸ Τυρρηναῖον πέλαγος, ἐν δὲ τοῖς λαιοῖς ἐς τὸν Ἰόνιον κόλπον.* Volgen nog aanteekeningen over de bebossching en de er over leidende passen.

127) Een zeer juiste aanvulling van het hier gezegde vindt men VIII. 4. 3: *Γερμανοὶ δέ τινες οὐκ εἰδότες τῶν Ἰταλιωτῶν ποταμῶν τὰ σφοδρὰ καὶ καταρρηγνύμενα ῥεύματα, οἰόμενοι δὲ σχολαίτερα ἐπινήχεσθαι τοῖς πεδίοις ὥσπερ παρ᾽ αὐτοῖς (διὸ καὶ πήγνυται ῥᾳδίως, μὴ σφοδρῶς κινουμένου τοῦ ῥεύματος), ἐπεισπηδήσαντες ἅμα τοῖς ἵπποις διανήχεσθαι εἰθισμένοις, παρενεχθέντες ἀπώλοντο.*

legt, om dezen er toe over te halen, zonder den krijg tegen de Germanen ten einde gebracht te hebben, naar Rome terug te keeren (I. 6. 1, 2). Eerst geven ze hem een aanlokkelijke schildering van al het genot, dat hem daar wacht, en dan moet het 't klimaat van de oevers van den Donau ontgelden, waar geen ooft groeit en het *steeds* koud is en duister bewolkt. „Zult ge niet ophouden, heer'', vervolgen ze, „water te drinken, dat stolt en gekapt wordt?'' Men ziet, welk een parodie op de werkelijkheid Herodianus hier geleverd heeft door iets, dat als wel eens voorkomend verhaald wordt, als de steeds heerschende toestand voor te stellen en hoe onwaarschijnlijk het ook daardoor is, dat hij uit eigen aanschouwing van de Noordelijke provincies zou hebben kunnen spreken.

Ik mag deze verhandeling, waarin ik eerst over Herodianus' persoon en levensomstandigheden heb gesproken, daarna over zijn werk en vervolgens uitvoerig heb nagegaan, hoe we ons hebben voor te stellen, dat zijn boek tot stand is gekomen, niet eindigen zonder een samenvattende uiteenzetting te geven van de conclusies, waartoe mijn resultaten me brengen ten aanzien van de waarde van zijn geschrift *als historiebron*. Dat wil ik slechts in groote trekken doen, niet alleen, omdat ik, alvorens mijn zienswijs aangaande de Vitae der Historia Augusta — en eventueel ook nog omtrent Dio — uitvoeriger te hebben blootgelegd, liever niet wil nagaan, wanneer elk dezer bronnen in het bijzonder de voorkeur verdient, maar ook, omdat ik door mijn onderzoek niet er toe gebracht word, te streven naar een *geheelen* omme-

keer in de wijs, waarop men tot nu Herodianus en de overige zijn tijd behandelende schrijvers gebruikte tot het reconstrueeren der geschiedenis. Wat aan mijn hypothese, gesteld dat ze in haar hoofdtrekken den toets der kritiek doorstaan zal, vooral gewicht verleenen kan, is, naar het me toeschijnt, dat ze kan meewerken tot een scherpere, maar helaas niet opwekkender voorstelling van den toestand onzer overlevering van een belangrijke periode van den keizertijd, die, al stellen ons ook meerdere auteurs in de gelegenheid, er een blik op te werpen, toch slechts hoogst eenzijdig zou kunnen gekend worden, doordat geen dezer als origineel zou mogen gelden, maar alle in meerdere of mindere mate direkt of indirekt van dezelfde eenigszins aan elkaar aansluitende bronnen afhankelijk zouden zijn.

Immers voor de vaststelling der geschiedkundige ontwikkeling van Commodus' troonsbestijging tot ongeveer het begin van den Perzischen oorlog onder Severus Alexander beschikken we, afgezien van de epitomatoren, die nog steeds op een afdoend onderzoek wachten en dat ook wellicht niet spoedig vinden zullen, over drie bronnen : de Vitae der Historia Augusta, Dio en onzen schrijver. Volgens mijn hypothese zijn echter deze drie grootendeels tot een en dezelfde te reduceeren. De waarde der Vitae berust op een kern, die, zooals ik met de ouderen aanneem, niets anders is dan een excerpt uit de biografieën van Marius Maximus, een excerpt, dat hierom zeer belangwekkend is, omdat het, door een geheel onbekwame hand neergeschreven, wel is waar vaak verre van duidelijk is, maar anderzijds, geen wijzigingen ondergaan hebbend, die uit het eigen oordeel van den excerptor

ontspruiten, als een tamelijk trouwe wedergave van het origineel mag gelden. Bij Dio mag men vooral niet uit het oog verliezen, dat hij zelf praktisch in de politiek is werkzaam geweest. Van hem zal men daarom moeten aannemen, dat hij slechts na een kritische vergelijking met wat hij zelf wist of had gehoord, overnam, zoodat het door hem herhaalde in zekeren zin als dubbel bevestigd gelden mag. Zelfstandige waarde moet men daarnaast aan het eventueel door hem gewijzigde en aan de het karakter van memoires dragende aanteekeningen toekennen, die hij in het verhaal van Marius Maximus strooide. Van veel minder beteekenis is daarentegen het ons door Herodianus in zijn eerste boeken gebodene. Al putte hij ook uit dezelfde bron, toch mag men, wat hij geeft, noch voor een trouwe afspiegeling er van houden, noch voor gecontroleerd laten doorgaan. Historische nauwgezetheid ontbreekt hem immers evenzeer als de gave de ontwikkeling van zijn tijd zelfstandig te volgen. Overeenkomstig zijn aanleg wil hij slechts boeien door een zich tot de uiterlijkheden bepalend, vlot en, waar het gaat, door romantische uitwerking treffend verhaal. Waar dus de feiten, eenvoudig en onopgesmukt als hij ze gefixeerd vond, zich daar niet toe leenen, werkt hij ze om of spint ze uit en doet er van het zijne bij. We mogen dus slechts daar, waar we door onze overige bronnen in den steek worden gelaten, tot hem onze toevlucht nemen en dan nog is uiterste voorzichtigheid en scherpe kritiek geboden, zich baseerend op het elders gevonden materiaal.

Op een geheel andere beoordeeling hebben evenwel zijn drie laatste boeken aanspraak. Van de regeering van Alexander biedt het excerpt uit Dio's 80ste boek

nog een kort overzicht. Daarna worden we door dezen leidsman verlaten. Naast Herodianus rest ons dan nog slechts de Historia Augusta. Maar recht op bijzondere belangstelling kunnen de Vitae Maximinorum, Gordianorum, Maximi et Balbini niet laten gelden. Een groot gedeelte van hun inhoud en zeker niet het minst gewichtige is immers een verkorte wedergave van wat we ook in Herodianus lezen, zeer waarschijnlijk uit zijn werk geput. We zijn dus door den stand der dezen tijd betreffende traditie vooral op hem aangewezen en dat is de eene, overigens met zijn werk niets te maken hebbende reden, waarom het tweede gedeelte van zijn boek in veel sterker mate onze aandacht trekken moet dan wat daaraan voorafgaat. En het andere motief, dat namelijk de intrinsieke waarde der laatste boeken grooter is dan die van de vorige, strekt Herodianus ook al niet tot eer. Niet zijn verdienste toch, maar eer, als men het goed nagaat, het tegenovergestelde is het, als hij zijn tweeden leidsman meer op den voet gevolgd is, dan hij bij Marius Maximus heeft gedaan, die hem wel tot omwerken dwong. Ik bedoel daarmee natuurlijk allerminst dezen laatsten beneden of boven den militairen anonymus te stellen. Een beslissing dienaangaande kan, noch wil ik nemen. Wat er derhalve ten zeerste toe bijdraagt, de beteekenis van het laatste deel van Herodianus' geschiedwerk te verhoogen, is vrijwel hetzelfde als, wat ook de waardeering voor een groot deel der Historia Augusta voortdurend doet toenemen, de overweging, dat we meer gebaat zijn met het excerpt uit een belangrijk werk, dat we niet meer bezitten, zelfs al is het verre van onberispelijk, zooals in de Vitae, dan met een vrije omwerking er van door een middelmatig schrijver.

Daarmee is over de persoonlijke waarde van Herodianus het vonnis geveld. Dat hij met al zijn groote gebreken toch op onze belangstelling rekenen mag, dankt hij niet aan zich zelf, maar aan den smaak en de voorkeur van zijn tijdgenooten en de na deze komende geslachten, waardoor zijn werk tot ons kwam en zijn hem verre overtreffende bronnen ons werden onthouden.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE BOEKEN EN VERHANDELINGEN.

Heriodiani ab excessu divi Marci libri octo. Edidit LUDOVICUS MENDELSSOHN. Lipsiae 1883.

Cassii Dionis Cocceiani historiarum Romanarum quae supersunt. Edidit URSULUS PHILIPPUS BOISSEVAIN. Vol. III. Berolini 1901.

Scriptores Historiae Augustae. Iterum recensuit HERMANNUS PETER. Lipsiae 1884.

ERICUS BAAZ. De Herodiani fontibus et auctoritate. Berolini 1909.

KARL DÄNDLIKER. Die drei letzten Bücher Herodians (Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte, herausgegeben von Dr. MAX BÜDINGER. III. Leipzig 1870. pp. 203—320).

H. DESSAU. Über Zeit und Persönlichkeit der Scriptores Historiae Augustae. HERMES XXIV. pp. 337—392; Über die Scriptores Historiae Augustae. HERMES XXVII. pp. 561—605.

A. VON DOMASZEWSKI. Die politische Bedeutung der Religion von Emesa. Archiv für Religionswissenschaft. XI. 1908. p. 223—242.

A. DUNCKER. Die neueren forschungen auf dem gebiete der römischen kaisergeschichte vom tode Marc Aurel's bis auf die zeit Constantin's des Grossen. I. Griechische autoren. A. Herodianos. Philologus XXXIII. pp. 156—185.

K. FUCHS. Beiträge zur Kritik der ersten drei Bücher Hero-

dians. Wiener Studien XVII 1895. pp. 222—252; Beiträge zur Kritik Herodians (IV.—VIII. Buch). Wiener Studien XVIII 1896. pp. 180—234.

J. M. HEER. Der historische Wert der Vita Commodi. Philologus. Suppl. IX 1901. pp. 1—208.

Dr. ERNST HERZOG. Geschichte und System der römischen Staatsverfassung. Leipzig 1884—1891.

M. J. HÖFNER. Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers L. Septimius Severus und seiner Dynastie. Erster Band. Giessen 1875.

E. KORNEMANN. Kaiser Hadrian und der letzte grosse Historiker von Rom. Leipzig 1905.

J. KREUTZER. De Herodiano rerum Romanarum scriptore. Pars I. Diss. Bonn 1881; Zu den Quellen der Geschichte des Kaisers Septimius Severus (Historische Untersuchungen. ARNOLD SCHAEFER gewidmet. Bonn 1882. pp. 218—238).

CH. LÉCRIVAIN. Etudes sur l'Histoire Auguste. Paris 1904.

WILLY LIEBENAM. Fasti consulares imperii Romani von 30 v. Chr. bis 565 n. Chr. mit Kaiserliste und Anhang. Bonn 1910.

TH. MOMMSEN. Die Scriptores Historiae Augustae. HERMES XXV. pp. 228—292.

JOHANN JACOB MÜLLER. Der Geschichtschreiber Marius Maximus (Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte, herausgegeben von Dr. MAX BÜDINGER. III. Leipzig 1870. pp. 17—202).

Dr. BENEDICTUS NIESE. Grundriss der römischen Geschichte nebst Quellenkunde. München 1897.

PAULY-WISSOWA. Real-Encyclopädie. III. Artikel over Cassius Dio door SCHWARTZ.

J. DE POBLOCKI. De Herodiani vita, ingenio, scriptis. Diss. Monasterii 1864.

F. RÜHL. Zu den Scriptores historiae Augustae. Rh. Museum LXII 1907. pp. 1—8.

HERMANN SCHILLER. Geschichte der römischen Kaiserzeit. I. 2. Gotha 1883.

O. TH. SCHULZ. Das Kaiserhaus der Antonine und der letzte Historiker Roms. Leipzig 1907.

R. SIEVERS. Über das geschichtswerk des Herodianos. Philologus XXVI. pp. 29—43, 253—270; XXXI. pp. 631—666.

J. C. P. SMITS. De fontibus, e quibus res ab Heliogabalo et Alexandro Severo gestae colliguntur. Diss. Kerkrade-Heerlen apud N. ALBERTS 1908.

W. THIELE. De Severo Alexandro imperatore. Berolini 1909.

E. VOLCKMANN. De Herodiani vita, scriptis fideque. Diss. Regimonti Pr. 1859.

CURT WACHSMUTH. Einleitung in das Studium der alten Geschichte. Leipzig 1895.

JOHANNES ZÜRCHER. Commodus, ein Beitrag zur Kritik der Historien Herodians (Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte, herausgegeben von Dr. MAX BÜDINGER I. Leipzig 1868. pp. 221—264).

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 22 13 01 023 0